УНІВЕРСИТЕТ
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ

ГУМАНІТАРНИЙ ПРОСТІР НАУКИ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ

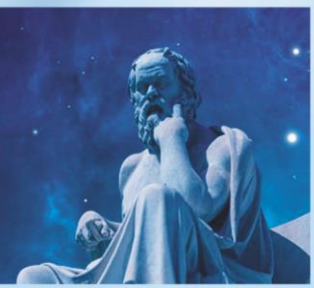

30 травня 2026 р.

Переяслав

№46

УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ

XLVI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція
«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»

30 травня 2026 року

Збірник наукових праць

Переяслав, 2026

HRYHORII SKOVORODA UNIVERSITY IN PEREIASLAV

Materials
Of the 46 International scientific and practical Internet-conference
«Humanitarian space of science: experience and prospects»

May 30, 2026

Pereiaslav, 2026

УДК 001
Г94

«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. матеріалів XLVI Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 30 травня 2026 р.). Переяслав, 2026. Вип. 46. 122 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Коцур В.В. – ректор Університету Григорія Сковороди в Переяславі; доктор історичних наук, кандидат політичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України;

Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України;

Енсенов К.А. − кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії держави КН МОН Республіки Казахстан;

Мамбетназаров А.Б. – доктор сількогосподарських наук, доцент кафедри «Інвестиційна діяльність в меліорації і водному господарстві» Нукусского філіалу Ташкентського державного аграрного університету Республіки Узбекистан;

Гайдаєнко І.В. – кандидат історичних наук, учений секретар Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»;

Процак Т.В. – кадидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини ім. М.Г. Туркевича Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет»;

Вовкодав С.М. – завідуючий науково-дослідного сектора «Музей космоса» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»;

Левченко Л.Ю. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І.П.Стогнія Університету Григорія Сковороди в Переяславі;

Вовкодав В.О. – молодший науковий співробітник науково-методичного відділу охорони культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», відповідальний секретар редакційної колегії.

ISSN 2523-4900

© УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ
СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ

«Humanitarian space of science: experience and prospects»: materials of the 46 scientific-practical. internet conf. (Pereiaslav, May 30, 2026). Pereiaslav, 2026. Vol. 46. 122 Pages.

EDITORIAL BOARD:

Kotsur V. – Rector of the Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Doctor of History, Candidate of Political Sciences, Senior Researcher of the Department of National Minorities of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine, Associate Professor of Political Science of the Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav;

Kotsur V. – Doctor of History, professor, academician of the NAPS of Ukraine;

Ensenov K. – Candidate of History, senior researcher of the Institute of History of State KH MES of the Republic of Kazakhstan;

Mambetnazarov A. – Doctor of Science, assistant professor of the Department of the Melioration and irrigated agriculture of the Nukus State Pedagogical Institute of the Tashkent State Agrarian University of the Republic Uzbekistan;

Haidaenko I. – Candidate of History, Scientific Secretary of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav», Secretary of Council of Young Scientists of the University;

Protsak T. – Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of Human Anatomy. M.G. Turkevych of the Higher State Educational Institution of Ukraine «Bukovynian State Medical University»;

Vovkodav S. – Head of the research sector «Space Museum» National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»;

Levchenko L. – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Social Anthropology named after Professor I.P. Stogniy of Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav;

Vovkodav V. – Junior research worked of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav», Executive Secretary.

ISSN 2523-4900

©HRYHORII SKOVORODA UNIVERSITY IN PEREIASLAV

ЗМІСТ /CONTENTS:

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

Віта Макарюк
ХОЛОДНИЙ ЯР. ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПРИРОДНІХ УМОВ 7

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Оксана Кудрявцева, Денис Пономаренко
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЦИФРОВОЇ ЗРІЛОСТІ ПІДПРИЄМСТВА 15

Оксана Кудрявцева, Кіріл Сидоренко
ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ОЩАДЛИВОЇ ЛОГІСТИКИ 23

Марія Кужелева, Оксана Кудрявцева
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ ТА РОЛЬ СИСТЕМИ СТИМУЛЮВАННЯ І МОТИВАЦІЇ У ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ 29

Микола Хвіст, Віолета Зеленська, Гліб Поліщук
КЛАСИФІКАЦІЯ ВТРАТ У ЛОГІСТИЦІ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИЯВЛЕННЯ 37

СЕКЦІЯ: ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Valentina Capaţina, Galina Radu
INTELIGENŢA ARTIFICIALĂ ŞI DINAMICA PIEŢEI MUNCII: NIVELUL DE PREGĂTIRE AL STUDENŢILOR PENTRU PROFESIILE VIITORULUI 45

Олександр Вовкодав
ВИКОРИСТАННЯ ФОТОГРАММЕТРИЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ОЦИФРУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ 54

Ольга Пискун, Ольга Брель
ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В МУЗЕЙНІЙ ПРАКТИЦІ: «ДЗЕРКАЛО ЧАСУ» 60

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Наталія Цвях
ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯЗЛОВЕЦЬКОГО ЗАМКУ XVII–XVIII ст.: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА 64

СЕКЦІЯ: КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Надія Макарчук
ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА… (З НАГОДИ 80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МАГІНСЬКОГО ВОЛОДИМИРА ДМИТРОВИЧА) 69

СЕКЦІЯ: МЕДИЦИНА

Тетяна Процак, Богдана Георгіца
ВАРИКОЦЕЛЕ – ПАТОЛОГІЯ ЧОЛОВІЧОЇ РЕПРОДУКТИВНОЇ СИСТЕМИ: ЕТІОЛОГІЯ, ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ 78

Тетяна Процак, Богдана Георгіца
ВЕНЕРИЧНІ ЗАХВОРЮВАННЯ ЧОЛОВІКІВ: СИФІЛІС, ГОНОРЕЯ, ХЛАМІДІОЗ ТА ТРИХОМОНІАЗ 81

Тетяна Процак, Богдана Георгіца
ЗАХВОРЮВАННЯ ЧОЛОВІЧОЇ СТАТЕВОЇ СИСТЕМИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ТА РАК ЯЄЧКА 85

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Galina Radu
ROLUL CONTEXTULUI CULTURAL ÎN DIDACTICA LIMBII ROMÂNE CA LIMBĂ STRĂINĂ 89

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Ніна Атаманчук
ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ 96

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Ольга Ядловська
ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ 102

СЕКЦІЯ: ТУРИЗМ

Світлана Смоляга
ВПЛИВ ТУРИСТИЧНИХ ПОДОРОЖЕЙ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТІСТІ 107

Ольга Ядловська, Марія Кульбашна
РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ТУРИЗМУ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ 111

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Олена Доманова
ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СПІЛКУВАННЯ В СТУДЕНТІВ ПРИ КОМПЕТЕНТНІСНО ОРІЄНТОВАНОМУ ПІДХОДІ В УМОВАХ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ 116

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ/INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

УДК 911.2:551.4(477.46)

Віта Макарюк
(Чигирин, Україна)

ХОЛОДНИЙ ЯР. ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПРИРОДНІХ УМОВ

У роботі представлено узагальнення досліджень природних умов урочища Холодний Яр, що базуються на роботах науковців з даної теми та виокремлюються власні польові та камеральні дослідження автора, що проводились протягом останніх 27 років. Опис природніх умов Холодного Яру відповідає основним розділам фізичної географії, та стосується геоморфології, кліматології, гідрографії, ґрунтознавства та розглядає деякі аспекти екології регіону.

Ключові слова: *Холодний Яр, природні умови, фізико-географічне районування, рельєф, палеогеографічні умови, гідрографічні дослідження, кліматологічні спостереження.*

KHOLODNYI YAR. CHARACTERISTIC FEATURES OF NATURAL CONDITIONS

The paper presents a generalization of studies on the natural conditions of the Kholodnyi Yar tract, based on the works of scientists on this topic, highlighting the author's own field and desk research conducted over the past 27 years. The description of the natural conditions of Kholodnyi Yar corresponds to the main sections of physical geography and relates to geomorphology, climatology, hydrography, soil science, and considers some aspects of the region's ecology.

Keywords: *Kholodnyi Yar, natural conditions, physical-geographical zoning, relief, paleogeographical conditions, hydrographic research, climatological observations.*

Виділяючи межі урочища Холодний Яр ми зустрічаємося із однією з сучасних проблем географічної науки – проблемою фізико-географічного районування, адже для створення його обґрунтованої схеми необхідні регіональні дослідження компонентів природи та ландшафтів.

Якщо вищі таксономічні одиниці, такі як зони, підзони, краї та області вивчені, то райони, місцевості та урочища потребують серйозних наукових досліджень, а їх межі – уточнень. Згідно з фізико-географічним районуванням урочище Холодний Яр відноситься до Східноєвропейської рівнинної ландшафтної країни, Лісостепової недостатньо зволоженої теплої зони, Дністровсько-Дніпровської лісостепової провінції, Подільсько-Придніпровського краю, Центрально-Придніпровської височинної області, Городищенсько-Кам'янського фізико-географічного району [4, с. 33; 14].

У межах району можна виділити такі типи місцевостей як лучно-степові височинні розчленовані, лісостепові височинні розчленовані, лучно-лісові, болотні [8, с. 5]. У кожному з типів місцевостей, враховуючи геоморфологічні особливості, виділяється декілька типів урочищ – яри, балки, крутосхили, горби, сідловини, осокові та очеретяні болота, прирічкові різнотравні луки [15, с. 248].

Враховуючи сучасні критерії у виділенні ландшафтів важливим є не тільки природничо-географічний аспект, а й загальнокультурний із певним

смисловим навантаженням. Саме врахування смислової цілісності простору і покликане осягнути ідеальну сутність ландшафту. Об'єкти ландшафтознавства слід розглядати через призму взаємозв'язку матеріального та духовного, які є нерозривними частинами одного цілого [7, с. 8].

Тож тепер ми розуміємо, що урочище Холодний Яр це не ландшафтна одиниця, а історична область, яка розташована в межах декількох фізико-географічних місцевостей та урочищ.

Чітких меж урочище Холодний Яр як історична область не має. Але умовні межі все-таки можна провести. Урочище Холодний Яр знаходиться в центрі петлі яку утворює річка Тясмин на Правобережжі Дніпра, займаючи південно-східні відроги Придніпровської височини.

В адміністративному відношенні урочище Холодний Яр займає території сіл Мельники, Зам'ятниця, селища Буда Медведівської ТГ, сіл Грушківка, Жаботин, Лубенці Кам'янської ОТГ Черкаського району Черкаської області та сіл Поселянівка, Стара Осота Олександрівської ТГ Кропивницького району Кіровоградської області. На заході від урочища проходить автодорога національного значення Н-01 Київ – Знам'янка, на сході – автодорога регіонального значення Р09 Черкаси – Чигирин – Світловодськ.

Урочище Холодний Яр прорізане територіальним автошляхом Т2402. У відносній близькості до Холодного Яру по лінії Сміла – Кам'янка – Олександрівка проходить гілка Укрзалізниці [9; 16].

Холодний Яр є місцем компактного розташування пам'яток археології, архітектури, культури та природи, місцем, де відбувались знакові для українського державотворення події, такі, як Коліївщина, боротьба за Українську державу у 20-их рр. ХХ ст. та інші, тому є привабливим туристичним комплексом.

Територія урочища Холодний Яр є східними відрогами Придніпровської височини. Для нього характерні широкохвилясті водо-ерозійні форми рельєфу. Серед типів рельєфу найпоширенішими є водно-ерозійні – ритвини, вимоїни, яри, річкові долини, балки; техногенні – кар'єри, могили, тераси на схилах, греблі; біогенні – кротовини та купини. Абсолютні висоти коливаються в межах від 230,4 до 90 метрів. Найвища точка урочища знаходиться на просіці між 34 і 35 кварталами лісового масиву в урочищі «Маячок», найнижча – на виході Холодного Яру і злитті його з Беркутівським яром.

По центру урочища знаходиться досить велике за площею столоподібне утворення, яке, за даними Найди Олександра Андрійовича, український геолог та географ П. А. Тутковський запропонував називати Холодноярським плоскогір'ям. Ця видовжена ділянка знаходиться між Мотронинським монастирем та селом Грушківка, простягаючись з північного сходу на південний захід. Звідси бере початок складна система дендритного типу ярів, балок та байраків, серед яких можна виділити найбільші: Холодний, Поташний, Січовий, Гайдамацький, Кириківський, Червоний. Назви байрак та балка будуть найбільш правильними що до даних форм рельєфу, але в місцевій топоніміці домінує термін яр. Всі балки та яри покриті густим лісом, мають схили крутизною від 10^0 до 30^0, мають значну протяжність, інколи це більше 10 км., та глибиною більше 80 м. Всі яри вершинами повернуті до Холодноярського плато, а гирлами – до річки Тясмин.

Пагорби з плоскими вершинами розділені між собою глибокими ярами та балками лежать в межах Українського кристалічного щита – піднятої ділянки Східно-Європейської платформи. Кам'яні маси УКЩ являють собою обширні ділянки первісної земної кори. Вони формувались тоді, коли на Землі ще не було життя, іншою була атмосфера і починали формуватися океани. Кора тоді була нестійкою, внутрішні сили землі стискали її в складки, розривали, перемішували. Пізніше щит скидами був розбитий на окремі блоки, частина з яких занурилась на значну глибину, а інша залишилась на поверхні, як і ділянка, на якій знаходиться Холодноярщина.

Масиви древньої земної кори, які збереглись до цього часу, в деяких місцях виходять на денну поверхню. Це можна спостерігати в урочищі Скельки, де в минулому йшло промислове добування граніту. Середня глибина залягання кристалічних порід щита в межах урочища незначна та коливається від 0 до 60-70 м. Це підтверджується під час буріння свердловин для водопостачання індивідуальних господарств.

Верхній шар УКЩ складений червоними гранітами. Цей шар малопотужний, товщиною до 20 м. В деяких місцях між червоними гранітами залягають непотужні товщі пісковиків. Нижче червоних гранітів залягають сірі. Крім них фрагментарно зустрічаються габро, гнейси, лабрадорити, сієніти, кварцові діорити, амфіболіти [9, с. 58].

Глибинні структури літосфери є типовими для височинних областей. Під урочищем Холодний Яр проходить зона активації мантійної речовини, що спричиняє неотектонічні рухи – урочище Холодний Яр підіймається із швидкістю 6 мм/рік. В межах цієї зони потужність земної кори 35–40 км. Поверхня Мохоровичича проходить на глибині 40 км [2, с. 35].

Верхній шар кристалічних порід піддався процесам вивітрювання, які високу гірську систему перетворили у височинну область. Всі мінерали, крім кварцу, поступово руйнувались і перетворювались в строкаті глини та глинисті піски. Вивітрюванню піддавались кристалічні плато, а в низинах проходило накопичення осадових порід [9, с. 58].

Протягом довгого геологічного часу на зазначеній території переважали однорідні палеогеографічні умови, тобто майже весь час суходіл не вкривався морем, тому геологічні відклади – це продукти вивітрювання.

У крейдовому періоді холодноярське підняття з усіх сторін було оточене водою. Неглибока водойма підходила своїм північним краєм до урочища приблизно по межі Дніпровсько-Донецької западини.

У палеогені територія зазнала опускань, що привело до утворення плямоподібних лагун, які покривали північну і східну частини Холодного Яру. Лагуни чергувались з акумулятивними низинними рівнинами. Якраз в цей час утворились великі товщі строкатих глин та піску. Зустрічаються товщі піску з різноколірними прошарками різної потужності, що свідчить про зміну кліматичних та гідрологічних умов території. У неглибоких водоймах оселялись колонії залізобактерій, що в подальшому привело до формування бульбашкоподібних конкрецій з великим вмістом заліза. Потужність відкладів олігоцену (пізнього палеогену) в межах Холодного Яру не перевищує 40 метрів, а середня загальна товщина палеогенових відкладів сягає 24 м.

У неогені починається підняття території. В цей час утворюються білі піски та строкаті глини, які перекриті відкладами четвертинного періоду.

Четвертинні відклади характеризуються досить різноманітним літологічним складом, відносно невеликою потужністю та генетичним різноманіттям. В межах урочища Холодний Яр найпоширенішими типами є еолово-делювіальні відклади – леси і лесовидні суглинки; водно-льодовикові – піски, суглинки, супіски, глини. Середня товщина четвертинних відкладів становить 10-20 м[3, с. 6, 17-24, 47-54, 56, 58, 73, 78].

Важливий штрих до портрету Холодного Яру додало Дніпровське зледеніння. 270 – 150 тис. років тому територія урочища покривалась льодовиком. З цим, Дніпровським, зледенінням пов'язана завершальна стадія формування рельєфу. Льодяна праска, розгладжуючи і вирівнюючи рельєф, рухалась з півночі на південь. У водоймах, які утворились під час танення льодовика, проходило накопичення кварцових зерен у вигляді чистого піску. Саме завдяки льодовику в межах виходу гранітних порід на денну поверхню спостерігається велика кількість окатишів різної величини. Після відступу льодовик залишив морену – накопичення різного уламкового матеріалу: валунів, гравію, піску, глини. В товщах четвертинних відкладів часто зустрічаються конкреції кварциту, вапняку та гіпсу невеликого розміру. Після Дніпровського зледеніння утворився сучасний рельєф, близька до сучасної річкова сітка, сформувалась близько до сучасної зональність ландшафтів[17; 5, с. 36-38].

Корисні копалини Холодного Яру представлені будівельними матеріалами: гранітами, глинами, пісками[6, с. 11].

Велику частку осадових порід чохла складають глини, які різняться за механічним складом, кольором та призначенням. В межах Холодноярського урочища є декілька різновидів глин. В минулому активно використовувалися глини гончарні, спорадично розташовані по всьому урочищу, що дало поштовх для розвитку гончарства краю в період з XVIII до початку XX ст.

В урочищі Левада Мельниківського старостату є родовище глин світло- і темно-зелених гідрослюдистих піщаних неогенового періоду. Глина цього родовища використовувалась впродовж 60–90-их рр. XX ст. колгоспним цегельним заводом для виробництва цегли-сирівки та саману, забезпечуючи місцевий ринок даною продукцією. На даний час родовище не використовується, хоча ще не вичерпане.

Найбагатшими є поклади звичайних світло-коричневих будівельних глин, які, як і піски білі та строкаті, використовує для власних потреб місцеве населення [17].

Клімат території – важливий показник при її характеристиці. Адже кліматичні умови впливають на густоту гідрологічної мережі, розвиток рослинності та ґрунтового покриву, від них значною мірою залежать умови проживання людей та вид їх діяльності.

Клімат урочища Холодний Яр, як і всієї території України, можна охарактеризувати як помірно-континентальний. Але кожна, навіть невелика ділянка поверхні Землі, має свої кліматичні особливості, які залежать від багатьох чинників – рельєфу, підстилаючої поверхні, циркуляції повітря, сонячної радіації [6, с. 14].

Виходячи з цього урочище можна поділити на зони з своїми мікрокліматичними особливостями. Ярово-балкова система Холодного Яру, вкрита лісами, спричинює утворення своєрідних повітряних потоків, які не

вписуються в картину загальної циркуляції атмосфери. Вітер проходить над кронами дерев не занурюючись у глиб. Внизу цього моря дерев вітер відчувається швидше як протяг. Навіть під час штормових вітрів, які завдали лісовому масиву Холодний Яр великої шкоди 6 серпня 2021 р. та 28 червня 2022 р., на рівні поверхні ґрунту було майже тихо.

Не вкриті лісом широкі витягнуті балки з штучними водоймами великої площі водного дзеркала теж мають свої мікрокліматичні особливості – вони найбільш чутливі до пізніх весняних і ранніх осінніх заморозків. Важливу роль в мікрокліматичних особливостях відіграє експозиція схилу ярів і балок. У той час, коли на південних схилах розквітають перші весняні квіти на північних ще лежить сніг. В зимовий період в одному і тому ж населеному пункті різниця в показах термометрів може сягати 5-6 ^{0}С.

Зими на території урочища холодні з частими відлигами, літо тепле. Середньорічна кількість опадів за даними метеостанції м. Чигирин та м. Сміла 530 мм. Переважаючі вітри західні та північно-західні. Температура липня +22,8^{0}С, січня -3,6^{0}С. Останні роки стабільний сніговий покрив відсутній. Ранні заморозки починаються з середини вересня, а пізні тривають до 21 травня. У минулому, 2025 році заморозки були навіть не весняними, а літніми, які відбулись в першій декаді червня. Останнім часом зросла періодичність суховіїв та посушливих періодів[13; 17].

Гідрографічна мережа представлена малими річками: Сріблянкою, Осотянкою, Косаркою, Лубенкою та іншими короткими постійними або тимчасовими водотоками. Довжина річок не перевищує 20 км і всі вони є правими притоками Тясмина. В минулому ці річки мали достатню водність та сприяли розвитку водяного млинарства краю [12, с. 13; 9; 17].

В межах урочища також зустрічаються невеликі за площею безстічні басейни, що приводить до утворення лісових озерець – топилець. Лісовпорядженням 1869 р. у Холодному Яру було виявлено 17 таких озерець, що живились не тільки дощовими та талими водами. Основа їх живлення – підземні води, що надходять з тріщин гранітного фундаменту. Важливою складовою гідрографічної мережі є джерела. Ще в середині ХХ ст Холодний Яр міг похвалитись джерелом майже в кожному ярку. На даний час діючими залишаються Дзюркало, Онуфріївське, Чорнобривське, Гайдамацьке. За дослідженнями Одеського НДІ курортології, яке проводилось 5 травня 1985 р., джерельні води урочища Холодний Яр це переважно гідрокарбонатно-хлоридні кальцієво-натрієві із мінералізацією 0,3 г/л з підвищеним вмістом (102 г/л) заліза. Такі води використовуються як столові або лікувально-столові і становлять інтерес при лікуванні залізодефіцитних анемій [16].

Утворення і поширення ґрунтів залежить від багатьох чинників. Основними з них є гірські породи, які служать материнськими для утворення ґрунту, тип рослинності, під яким формуються ґрунти, форми рельєфу, кліматичні умови території та господарська діяльність людини.

Найпоширенішими типами ґрунтів в урочищі Холодний Яр є сірі темно-сірі змиті малогумосні ґрунти та чорноземи опідзолені різного ступеня змиву. Материнськими породами для формування ґрунтів урочища стали леси та лесовидні суглинки, глини, піски, супіски та балковий делювій [11, с. 8].

Сірі грунти формувались тисячі років під дубово-грабовими дібровами на лесах та лесовидних карбонатних породах. Такі грунти є слабоструктурованими з незначним вмістом гумусу: 1,5–2,7 %.

На відміну від сірих грунтів, чорноземи формувалися під трав'янистою рослинністю. За механічним складом є легко- або важкосуглинкові, сіпіщані, збіднені на гумус (всього лише 1–2 %), карбонати кальцію та магнію. Чорноземи, сформовані на балковому делювію часто дають кислу реакцію. Серед чорноземів зустрічаються також реградовані різного ступеня змиву з вмістом гумусу 3–3,7% та відносно потужним гумусовим горизонтом (40–44 см).

Найкращим універсального використання грунтом в урочищі Холодний Яр є темно-сірий опідзолений на карбонатному лесі з вмістом гумусу 2,3–3,8%[17].

У структурі земельних ресурсів Холодного Яру можна виділити декількох землекористувачів. Указом Президента №2 від 1 січня 2022 р. було створено Національний природний парк «Холодний Яр», який розпочав свою діяльність 9 січня 2023 р. Площа парку складає 6833,5 га [17]. Сільськогосподарські угіддя Холодного Яру обробляються такими агропідприємствами як ТОВ СП «Нібулон», компанія «Агровіво» та ТОВ «Олімп». Частину земельних угідь займають безпосередньо населені пункти, що оточують урочище Холодний Яр. Зовсім незначна частка земельних ресурсів належить до земель водного фонду, використовується для прокладання ліній електропередач та доріг [17].

Холодний Яр відчуває на собі всі види впливів на довкілля, крім меліоративного [14, с. 50-57].

Лісистість урочища Холодний Яр більше 50%. Середній вік лісових ділянок 70–80-их рр. У давнину урочище Холодний Яр мало лісистість набагато більшу ніж тепер. З розвитком ремесел та промислів почалась масова вирубка лісу. Деревину використовували на виробництво деревного вугілля, яке застосовували при виплавці заліза, в ковальській справі, ливарництві, для виготовлення поташу, котрий широко застосовувався для вибілювання полотна, виготовлення паперу, скла, порцеляни. Крім того, землевласники вивозили з Холодного Яру велику кількість лісопильних матеріалів, забезпечуючи ними потреби не лише місцеві, а й експортували за кордон. Розвиток саме цих промислів і привів до скорочення лісових ділянок [17].

Ще в середині минулого століття відчувались наслідки недбалого господарювання попередніх землевласників. Але в 60–70-их рр. дуло докорінно реконструйовано лісове господарство: заліснено всі зруби, реконструйовано більшу частину малоцінних деревостанів граба, осики, берези та інших другорядних порід. У цей період вперше площі посадок перевищили площі вирубок. Також було засаджено робінією звичайною (акацією) всі яри не вкриті листяним лісом. Мета – контроль процесу яроутворення. Завезена з Північної Америки робінія – цінний медонос і захисне дерево. В той же час це інтродукований та інвазійний вид, тому потребує контролю за популяцією [11, с. 36].

Основною лісоутворюючою породою урочища Холодний Яр є дуб, граб звичайний, ясен, липа та клен. Підлісок слаборозвинутий і складений ліщиною звичайною, свидиною кров'яно-червоною, бруслиною бородавчатою. Більшу

половину площі лісу складають грабово-дубові, грабово-дубово-ясенові, липово-грабово-дубові ліси з домішками клена гостролистого.

Флористичний склад трав'янистих рослин різноманітний і утворює весняне, літнє та осіннє угрупування. Найцікавішим є угрупування весняне, представлене підсніжником складчастим, проліскою сибірською та дволистою, анемоною жовтецевою, фіалкою духмяною, вовчими ягодами пахучими, та іншими ефемероїдами.

Після того, як дерева розпустяться, місце світлолюбних рослин займають тіневитривалі. Найчастіше це осока волосиста, ведмежа цибуля, снить звичайна, конвалія, копитень європейський, зірочник ланцетолистий та ін.

Холодний Яр є прихистком рідкісних та зникаючих видів. Це бруслина карликова, булатка довголиста, тюльпан дібровний, підсніжник складчастий, в'язіль струнký, цибуля ведмежа, шафран сітчастий, гніздівка звичайна, коручка темно-червона та чемерниковидна.

Окрасою урочища Холодний Яр є тисячолітній дуб Максима Залізняка що зростає на схилі Кириківського яру. Дуб має висоту 30 метрів, обхват стовбура 9,04 м, та є туристичним магнітом Холодного Яру.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Агрокліматичний довідник по Черкаській області / авт.-уклад. А. С. Трегубова Київ: Держсільгоспвидав УРСР, 1959. 98 с.
2. Атлас «Геологія і корисні копалини України» / Л. С. Галецький (гол. ред.). Київ: Інститут геологічних наук НАН України, УІЦПТ «Геос–ХХІ століття», 2001. 168 с.
3. Атлас палеогеографічних карт Української і Молдавської РСР (з елементами літофацій) / В. Г. Бондарчук (відп. ред.). Київ: Видавництво Академії наук Української РСР. 1960. 84 арк.
4. Атлас. Україна у світі: природа, населення. 8 клас / авт.-уклад.: О. В. Барладін та ін. Київ: ДНВП «Картографія», 2023. 50 с.
5. Бондарчук В. Геологічні пам'ятники України. Київ: «Радянська Україна», 1961. 80 с.
6. Географія Черкаської області: підруч. для 8–9 кл. загальноосв. шк. Черк. обл.; 2-ге вид., допов. і виправ. Київ: «Мапа», 2004.
7. Гродзинський М., Савицька О. Ландшафтознавство: навч. посібн. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 319 с.
8. Гуцуляк В. Основи ландшафтознавства: навч. посібн. Київ: НМК ВО, 1992. 60 с.
9. Заставний Ф. Географія України: у 2-х книгах. Львів: Світ, 1994. 472 с.
10. Карта генштабу. Квадрат М-36-101 Кам'янка. М-б 1:100000, 1998.
11. Людний Ф. Шумить холодноярський ліс. Черкаси: «Відлуння-Плюс». 2004. 191 с.
12. Макарюк В. Малі річки Потясминня. Річка Сріблянка. Історико-географічна розвідка. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів XLII Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 29 листопада 2024 р.). Переяслав, 2024. Вип. 42. 182 с.

13. Основні кліматичні показники по Чигиринській та Смілянській метеостанціях за 1999, 2004, 2009, 2014, 2019 роки. Довідки за запитами. *Особистий архів В. В. Макарюк.*

14. Стойко С., Койнова І. сучасні види антропогенного впливу на життєве середовище. *Український географічний журнал*. 2012. № 1. С. 50–57.

15. Фізико-географічне районування Української РСР / під ред. В. П. Попова та ін. Київ: В-во Київського університету. 1968. 684 с.

16. Фонди НІКЗ «Чигирин». Результати дослідження стану питної води джерел Холодного Яру.

17. Матеріали польових та камеральних досліджень автора. Географія Мельників і околиць. *Особистий архів автора*.

18. Указ президента України №2/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/22022-41109.

ЕКОНОМІКА

УДК 658.5:004

Оксана Кудрявцева, Денис Пономаренко
(Харків, Україна)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЦИФРОВОЇ ЗРІЛОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено теоретичні засади оцінки цифрової зрілості підприємств в умовах цифрової трансформації економіки. Проаналізовано сучасні моделі цифрової зрілості, визначено їх особливості, переваги та обмеження. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до оцінювання цифрової трансформації підприємств.

Ключові слова: *цифровізація, підприємство, бізнес-процеси, цифрові технології, стратегія розвитку.*

CURRENT APPROACHES TO ASSESSING A COMPANY'S DIGITAL MATURITY

This article examines the theoretical foundations for assessing the digital maturity of enterprises in the context of the digital transformation of the economy. It analyzes current models of digital maturity and identifies their characteristics, advantages, and limitations. The article justifies the need for a comprehensive approach to evaluating the digital transformation of enterprises.

Keywords: *digitalization, enterprise, business processes, digital technologies, development strategy.*

В умовах цифрової трансформації економіки підприємства прагнуть здобути конкурентну перевагу, активно розвиваючи проєктну діяльність. Насправді проєктна робота стає основним бізнес-процесом організації. Такі бізнес-процеси сьогодні зосереджені на автоматизації та цифровізації виробництва, що робить проектну діяльність важливою складовою цифрової бізнес-моделі підприємства.

Впровадження цифрових технологій знижує залежність від ручної праці, що призводить до скорочення витраченого часу та експлуатаційних витрат. Цифровізація сприяє підвищенню організаційної ефективності та надає компаніям гнучкість для швидкого реагування на мінливу динаміку ринку та мінливі вимоги клієнтів. Однак деякі наукові дискусії вказують на певні вразливості в цифровізації бізнес-процесів. Компанії можуть зіткнутися з перешкодами під час набору та навчання фахівців, що може уповільнити прогрес і знизити ефективність трансформації. Крім того, реінжиніринг бізнес-процесів, необхідний крок під час переходу на цифрові технології, вимагає значних часових витрат.

Для вдосконалення бізнес-процесів використовуються методи «процесної аналітики – галузі, орієнтованої на аналіз бізнес-процесів компанії та підвищення їхньої ефективності». Методи, що застосовуються в аналітиці процесів, дозволяють витягувати цінну інформацію про структуру та поведінку цих процесів із журналів подій, які створюються інформаційними

системами під час їхньої роботи. Отримані дані можна використовувати для подальшої оптимізації всієї системи бізнес-процесів.

Методи, що використовуються в аналітиці процесів, включають:

- Аналіз бізнес-процесів включає в себе вивчення кожного етапу процесу, визначення часу, витраченого на кожен крок, та виявлення вузьких місць або можливостей для поліпшення;
- Аналіз даних використовується для збору та аналізу інформації про процес. це може включати статистичні методи, такі як регресійний аналіз, аналіз часових рядів та багато іншого;
- Моделювання процесів – моделювання процесів створює математичні уявлення про процеси, які можна використовувати для оптимізації робочих процесів;
- Оптимізація процесів: включає в себе розробку та впровадження поліпшень у процеси для підвищення ефективності та зниження витрат;
- Управління змінами: аналітика процесів допомагає керувати змінами в процесах, щоб мінімізувати ризики та максимізувати вигоди;
- Навчання та розвиток: аналітика процесів також може використовуватися для навчання співробітників, допомагаючи їм краще розуміти процеси та оптимізувати їх [1, с. 79].

Концепція процесного підходу до управління організацією ґрунтується на сприйнятті бізнес-процесів як ключових ресурсів підприємства, які можуть бути постійно адаптовані до змін зовнішнього та внутрішнього середовища. У рамках цього підходу бізнес-процеси розглядаються не просто як набір операцій, а як найважливіші елементи, які безпосередньо впливають на успіх і конкурентоспроможність компанії.

Ідея зрілості бізнес-процесів сучасного підприємства тісно пов'язана з теорією життєвого циклу. Технологічні та управлінські процеси можуть бути імпровізаційними та спонтанними, що ускладнює прогнозування та управління організаційною незрілістю. У таких умовах необхідні зміни, спрямовані на систематизацію та стандартизацію бізнес-процесів, щоб підвищити їхню ефективність, стійкість та відповідність цілям підприємства. Відсутність системи зобов’язань та заохочень в організації, а також слабка нормативно-регламентуюча сила організаційної документації створюють низку проблем, що впливають на ефективність та якість роботи. Коли відхилення від встановлених правил не призводять до наслідків, це породжує культуру безвідповідальності та знижує загальний рівень виконання процесів. У таких умовах співробітники можуть не відчувати необхідності дотримуватися встановлених стандартів і процедур, що в підсумку призводить до погіршення якості виробничих операцій [2, с. 124].

Ключова проблема полягає в тому, що незріла організація часто реагує на проблеми, що виникають, лише в міру їх виникнення, замість того щоб активно планувати та впроваджувати проактивні заходи. Такий підхід позбавляє підприємство можливості передбачати та мінімізувати ризики, а також знижує його здатність швидко й ефективно адаптуватися до мінливих умов. Відсутність чіткої системи мотивації та контролю за дотриманням правил породжує невизначеність, що, у свою чергу, знижує продуктивність та конкурентоспроможність організації. Для ефективного управління важливо не тільки розробити та затвердити організаційні стандарти, а й впровадити

систему моніторингу та заохочення, яка стимулюватиме дотримання цих стандартів. Проактивне планування та створення культури відповідальності всередині компанії здатні значно підвищити якість бізнес-процесів і забезпечити вищий рівень організаційної зрілості.

Невідповідність бюджетів і календарних планів реалістичним оцінкам, а також їх невиконання, є поширеною проблемою підприємств. Часто доводиться перевитрачати бюджет, щоб задовольнити жорсткі вимоги, такі як терміни, функціональність і якість продукції. Це викликає проблеми з керівництвом і відхилення в бізнес-процесах. В умовах невизначеності та частих відхилень від планів зрілість організації стає не просто важливим фактором, а необхідністю для її сталого функціонування та зростання. Зріла організація не може дозволити собі покладатися на випадкові рішення та імпровізацію менеджерів. Участь як існуючих, так і нових співробітників необхідна для реального управління бізнес-процесами підприємства. Документовані процеси, безумовно, повинні стати не просто формальністю, а й ефективним інструментом для досягнення цілей організації. Вони повинні приносити реальну користь, бути практичними та постійно перевірятися на відповідність поточним потребам бізнесу. Робота в таких організаціях не просто виконується за планами та процедурами, але й піддається постійному вдосконаленню, щоб відповідати мінливим умовам зовнішнього та внутрішнього середовища. Відповідальність за виконання процесів має бути чітко розподілена, як за окремими завданнями, так і на рівні всієї компанії, щоб виключити невизначеності та знизити ризики помилок [3, с. 208].

Менеджери організацій використовують кількісні показники для аналізу результатів, що дозволяє об'єктивно оцінити ефективність роботи та виявити будь-які відхилення від наміченого курсу. Важливо не тільки контролювати процес, але й регулярно відстежувати ключові показники якості проектних рішень і продукції, а також рівень задоволеності клієнтів. Ці дані слугують основою для прийняття обґрунтованих рішень та оперативного реагування на проблеми, що виникають. Зрілі компанії, як правило, більш ретельно підходять до планування та виконання графіків і бюджетів. На відміну від менш зрілих організацій, які можуть виходити з оптимістичних очікувань, зрілі підприємства спираються на фактичні результати попередніх періодів, що робить їхні плани більш реалістичними та здійсненними. Фінансові, функціональні та часові результати досягаються з більшою ймовірністю, що сприяє стабілізації роботи та підвищенню довіри серед зацікавлених сторін. Процедури та стандарти, задокументовані всередині організації, не залишаються мертвими паперами. Вони мають практичну цінність і регулярно оцінюються на предмет їхньої ефективності. Крім того, зрілі організації активно розвивають свою організаційну та технічну інфраструктуру, забезпечуючи необхідні умови для підтримки та оптимізації процесів. Це дозволяє створювати гнучку, адаптивну структуру, яка сприяє стабільності та стійкості в умовах динамічно мінливого ринку [4, с.163].

Від початкової стадії, коли процеси неформалізовані та непередбачувані, до зрілої стадії, коли процеси оптимізовані та інтегровані у стратегічні цілі компанії, ці рівні відображають ступінь розвитку та вдосконалення процесів всередині організації. Характеристики, що характеризують кожен рівень зрілості, включають рівень стандартизації, вимірюваності, управління та

контролю, а також здатність організації адаптуватися до змін і прагнути до постійного вдосконалення. У таблиці 1 показано п'ять рівнів і те, як процеси розвиваються на кожному етапі.

Таблиця 1

Цифрове зростання на основі теорії життєвого циклу підприємства

Рівень зрілості	Зростання завдяки креативності	Зростання завдяки керівництву	Зростання завдяки делегуванню	Зростання завдяки координації	Зростання завдяки співпраці
Початковий (криза зростання)	Немає	Немає	Формування базової цифрової стратегії	Оцінка поточних процесів	Впровадження базової автоматизації
Формалізація (криза контролю)	Немає	Немає	Стандартизація бізнес-процесів	Інтеграція даних в єдину платформу	Оптимізація управління
Розвиток процесів (криза автономії)	Немає	Немає	Використання аналітики для підвищення ефективності	Впровадження предикативних моделей управління	Відсутні
Інтеграція (криза координаці)	Немає	Немає	Розвиток партнерських екосистем	Зміцнення зв’язків із клієнтами за допомогою цифрових платформ	Масштабування інновацій
Трансформація (криза ідентичності)	Немає	Немає	Вихід на нові ринки	Розробка нових бізнес-моделей	Формування конкурентних переваг завдяки гнучкості

Отже, для довгострокового збереження конкурентоспроможності та задоволення потреб клієнтів цифрові інновації стають необхідністю. Однак досягти цих цілей неможливо, використовуючи застарілі підходи та інструменти, що робить цифрову трансформацію обов’язковим етапом для більшості компаній. Вона дозволяє бізнесу оперативно адаптуватися до змін у очікуваннях клієнтів та ринкових умовах. Однак динамічність цього процесу може викликати побоювання, що часто призводить до його відстрочки до моменту, коли поточні платформи стають неефективними. Таке зволікання підвищує складність змін і може негативно вплинути на довіру клієнтів. Для успішної цифрової трансформації необхідно чітко визначати її мотивацію, ґрунтуючись на аналітиці, внутрішніх потребах та уподобаннях клієнтів. Аналіз «болючих точок» компанії, таких як незручності в користувацькому шляху або технічні складнощі, допомагає виявити сфери, що потребують змін.

При цьому важлива оцінка рівня цифрової зрілості компанії, яка відображає готовність до впровадження нових технологій та управління змінами.

Починати трансформацію рекомендується з вибору відповідних технологічних рішень на основі досвіду інших компаній та доступних тестових можливостей. При цьому слід заздалегідь визначити, чи буде управління процесом здійснюватися внутрішніми силами або із залученням зовнішніх інтеграторів. Проактивний підхід до цифрової трансформації дозволяє уникнути серйозних проблем та ефективно адаптувати бізнес до сучасних вимог, мінімізуючи ризики та забезпечуючи стабільний розвиток.

У рамках дослідження проведено порівняльний аналіз існуючих моделей оцінки цифрової зрілості підприємств, які є комплексними інструментами для визначення рівня готовності організації до впровадження та використання сучасних цифрових технологій. Основну увагу приділено вивченню ключових параметрів моделей, таких як стратегія, організаційна культура, управління персоналом, операційні процеси та інформаційні технології. Аналіз дозволяє виявити їхні переваги, обмеження та ступінь застосовності в умовах різних галузей та регіонів.

Цифрова зрілість визначається як рівень цифрових компетенцій та навичок співробітників, а також ступінь інтеграції технологій у бізнес-процеси компанії. Це поняття стає особливо важливим у контексті цифрової трансформації економіки, коли підприємствам необхідно адаптуватися до змін ринку, зумовлених впровадженням інноваційних технологій. У дослідженні розглядаються різні моделі оцінки цифрової зрілості, розроблені провідними міжнародними та українськими організаціями:

- Модель KPMG (Digital Business Aptitude), яка виділяє п’ять ключових аспектів: стратегічне бачення, розвиток цифрових навичок, оптимізація процесів, технологічна гнучкість та управління відповідно до цифрової стратегії;
- Модель Deloitte (Digital Maturity Model), яка оцінює зрілість за допомогою бізнес-показників, таких як клієнтський досвід, стратегія, технології, операційні процеси та організаційна культура;
- Модель Артура Д. Літтла, яка включає параметри, пов’язані з продуктами, послугами, управлінням клієнтами, операціями та корпоративними процесами;
- Модель Gartner, яка виділяє дев’ять компетенцій, включаючи розробку нових бізнес-моделей, цифровізацію ланцюгів створення вартості та пріоритетність цифровізації у стратегії компанії;
- Модель Ionology, розроблена Нілом МакКьюном, в якій цифрова трансформація базується на стратегічних змінах, інноваціях, технологіях, даних та аналітиці [5, с. 101].

Усі ці моделі підкреслюють важливість стратегічного підходу, який має бути інтегрований у ширшу бізнес-стратегію підприємства. Крім того, наголошується на створенні корпоративної культури, що сприяє інноваціям, та формуванні висококваліфікованої команди, здатної реалізувати цифрову трансформацію. Аналіз показує, що, незважаючи на різноманітність цих підходів, існуючі моделі часто не охоплюють усі аспекти цифрової зрілості. Окремі параметри, такі як управління талантами, гнучкість інфраструктури або адаптивність до змін, іноді розглядаються недостатньо. Це створює ризики

для успішного впровадження цифрових технологій, особливо в умовах швидко мінливого зовнішнього середовища. На підставі отриманих результатів можна зробити висновок про необхідність розробки більш уніфікованого підходу до оцінки цифрової зрілості, що враховує як загальні стандарти, так і галузеві та регіональні особливості. Для цього доцільно залучати експертів у галузі цифрової трансформації, використовувати спеціалізовані аналітичні інструменти, проводити подальші дослідження, спрямовані на створення методик, що забезпечують високу точність та практичну застосовність оцінки. Таким чином, успішна цифрова трансформація вимагає системного підходу до оцінки цифрової зрілості, що дозволить підприємствам не тільки визначити поточний рівень готовності, але й вибудувати стратегію, спрямовану на сталий розвиток та підвищення конкурентоспроможності.

Цифрова зрілість підприємств розглядається як рівень розвитку технологій, організаційних процесів та компетенцій співробітників, необхідних для успішної інтеграції цифрових рішень. Ці моделі базуються на різних підходах, включаючи технологічний, процесний та компетентнісний, що дозволяє формувати комплексне уявлення про цифрову зрілість підприємства.

Пропонуємо виділити ключові критерії оцінки цифрової зрілості, включаючи:

- Технологічну зрілість: рівень автоматизації виробничих процесів, цифровізації даних та інтеграції інформаційних систем;
- Організаційні процеси: ефективність управління бізнес-процесами та ступінь їх цифрової трансформації;
- Компетенції персоналу: наявність кваліфікованих фахівців, що володіють необхідними цифровими навичками;
- Стратегічну орієнтацію: інтеграція цифрових технологій у загальну стратегію розвитку підприємства.

В умовах стрімкого розвитку цифрової економіки оцінка цифрової зрілості сучасних підприємств стає найважливішим інструментом стратегічного управління, що дозволяє виявити ключові напрямки трансформації, підвищити конкурентоспроможність та адаптивність організацій. Різноманітність підходів і моделей оцінки зрілості відображає складність і багатогранність процесу цифровізації, що вимагає врахування галузевих, регіональних та організаційних особливостей. Проведений аналіз свідчить про необхідність системного підходу до оцінки, що інтегрує технологічні, процесні та компетентнісні аспекти. Тільки за умови комплексної діагностики рівня цифрової зрілості та готовності можливе формування ефективних стратегій трансформації, що забезпечують підприємствам сталий розвиток в умовах глобальних викликів та змін.

Далі проведемо порівняльний аналіз описаних моделей оцінки цифрової зрілості за напрямками.

Порівняльний аналіз моделей оцінки цифрової зрілості свідчить про наявність різних підходів до визначення рівня цифрової трансформації підприємств. Модель Digital Maturity Model компанії Deloitte орієнтована на комплексну оцінку цифрових можливостей організації та визначення пріоритетів цифрової трансформації. Вона охоплює такі напрями, як клієнтоорієнтованість, стратегія, технології, операційна діяльність та

організаційна культура. Особливістю моделі є поєднання стратегічного й технологічного підходів, а також використання значної кількості критеріїв оцінювання.

Модель Digital Business Aptitude, розроблена компанією KPMG, спрямована на діагностику цифрових компетенцій і рівня інтеграції цифрових рішень у стратегію підприємства. Основна увага приділяється розвитку цифрових навичок персоналу, гнучкості інфраструктури, цифровізації процесів та ефективності управління. Методологія базується переважно на самооцінці підприємства та стратегічному аналізі.

Модель Digital Maturity Matrix, запропонована Massachusetts Institute of Technology спільно з Capgemini, ґрунтується на матричному підході до визначення стадій цифрової зрілості. Вона оцінює рівень інтеграції інформаційних технологій, цифрових бізнес-моделей, процесів та компетенцій. Модель передбачає поступовий перехід підприємства від початкового рівня цифровізації до повної цифрової трансформації.

Індекс зрілості Індустрії 4.0, розроблений організацією Acatech, орієнтований на визначення готовності підприємств до впровадження концепції Індустрії 4.0. Основними об'єктами оцінювання є технологічна готовність, управління процесами, робота з даними та організаційна культура. Модель має модульну структуру та передбачає оцінювання за чотирма рівнями зрілості – від автоматизації до автономії.

Отже, проведений порівняльний аналіз моделей оцінки цифрової зрілості показав, що всі розглянуті підходи спрямовані на визначення рівня готовності підприємств до цифрової трансформації, проте відрізняються за структурою, методологією та пріоритетними напрямами оцінювання. Міжнародні моделі, зокрема Digital Maturity Model (Deloitte), Digital Business Aptitude (KPMG) та Digital Maturity Matrix (MIT & Capgemini), акцентують увагу на стратегічній інтеграції цифрових технологій, розвитку компетенцій персоналу та трансформації бізнес-моделей. Водночас Індекс зрілості Індустрії 4.0 (Acatech) більше орієнтований на технологічну готовність і виробничі процеси в умовах цифрової промисловості.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що цифрова зрілість підприємства є важливим показником його готовності до ефективного функціонування в умовах цифрової економіки. Проаналізовані моделі оцінки цифрової зрілості дозволяють комплексно оцінити рівень розвитку цифрових технологій, організаційних процесів, управлінських підходів та компетенцій персоналу. Визначено, що сучасні підходи до оцінювання цифрової зрілості ґрунтуються на інтеграції стратегічних, технологічних і процесних компонентів, які забезпечують підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Проведений порівняльний аналіз моделей цифрової зрілості показав, що кожна з них має власні особливості, переваги та сфери практичного застосування. Водночас для забезпечення ефективної цифрової трансформації підприємствам необхідно використовувати комплексний підхід до оцінювання цифрової зрілості, який враховуватиме специфіку діяльності, рівень цифрових компетенцій персоналу та готовність до впровадження інноваційних технологій. Це сприятиме формуванню адаптивної системи управління та забезпеченню сталого розвитку підприємств у сучасних умовах.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Савченко О., Гречан А. Цифрова трансформація підприємств: монографія. Київ: КНЕУ, 2023. 312 с.
2. Федулова Л., Марченко О. Цифрова економіка: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 416 с.
3. Краус Н., Краус К. Цифрова економіка та інноваційні технології: навчальний посібник. Київ: Аграр Медіа Груп, 2023. 368 с.
4. Ілляшенко С., Іванова Т. Управління цифровими трансформаціями підприємств: монографія. Суми: Університетська книга, 2024. 285 с.
5. Пономаренко В., Клебанова Т., Чернова Н. Цифровий розвиток підприємств та бізнес-аналітика: навчальний посібник. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. 340 с.

Науковий керівник: ***Кудрявцева Оксана Володимирівна****,*
доцент, кандидат економічних наук Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

УДК 658.7

Оксана Кудрявцева, Кіріл Сидоренко
(Харків, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ОЩАДЛИВОЇ ЛОГІСТИКИ

У статті досліджено основні інструменти ощадливої логістики, зокрема Lean, Six Sigma, Lean Six Sigma та Logistics Bridge Model. Розкрито їх сутність, принципи застосування та значення для підвищення ефективності логістичних процесів.

Ключові слова: *логістика, ощадливе виробництво, Six Sigma, Lean Six Sigma, логістичні процеси, оптимізація.*

APPLICATION OF LEAN LOGISTICS TOOLS

This article examines the main tools of lean logistics, specifically Lean, Six Sigma, Lean Six Sigma, and the Logistics Bridge Model. It explores their essence, principles of application, and significance for improving the efficiency of logistics processes.

Keywords: *logistics, lean manufacturing, Six Sigma, Lean Six Sigma, logistics processes, optimization.*

Інструменти ощадливого виробництва насамперед спрямовані на зменшення втрат, а потім – на підвищення якості обслуговування та зниження витрат. У розглянутій концепції ощадливого виробництва існує досить багато інструментів, сформованих на основі ощадливого мислення та lean-принципів, вони знаходять широке застосування в логістичних системах різного масштабу – від складів до глобальних мереж поставок.

Однією з важливих методологій управління виробництвом у бережливій логістиці є Шість сигм (Six Sigma), інтегрована концепція, розроблена для підвищення ефективності процесів і якості продукції, а також мінімізації дефектів і відхилень в операційній діяльності компанії. Вперше цей підхід створив і почав застосовувати співробітник американської корпорації Motorola Білл Сміт у 1986 році. Великий вплив на розробку цієї концепції справила така методологія, як всеосяжне управління якістю (Total Quality Management, TQM). Потім у середині 1990-х років метод «Шість сигм» успішно адаптувала до своєї ключової стратегії компанія General Electric, яка інтегрувала «Шість сигм» у чотири фази: вимірювання, аналіз, поліпшення та контроль [1, с. 6].

На відміну від концепції ощадливого виробництва, яка зосереджена на усуненні втрат і підвищенні ефективності, «Шість сигм» акцентує увагу на усуненні дефектів і зниженні варіабельності процесів, точності виконання операцій та зниженні рівня дефектів до статистично незначущого рівня. В основі лежить статистичне поняття сигми (грецька σ) – середньоквадратичне відхилення, яке показує міру розкиду значень відносно середнього. Чим більше можливостей для варіювання внутрішніх і зовнішніх факторів виробництва, тим вищий рівень відхилень якості. Чим менше коливання параметрів процесу, тим вища його стабільність і якість результату – виробленої продукції. Компанія Motorola встановила оптимальне значення для виробничого процесу, рівне 6σ, як ціль досягнення показника, і саме цей

рівень дав назву концепції. Рівень «шість сигм» означає, що кількість дефектів не перевищує 3–4 на мільйон операцій, забезпечуючи понад 99,99% безпомилкового виконання [2, с. 13].

Практична ефективність концепції була доведена на прикладі тієї ж самої корпорації Motorola, яка за допомогою Six Sigma зекономила близько 14 мільярдів доларів і збільшила продажі в п'ять разів всього за десятиліття.

Такого успіху допомагає досягти покроковий алгоритм, цикл DMAIC, який стандартизує роботу з системою «Шість сигм» і традиційно включає п’ять етапів:

- Define (визначення) – постановка цілей проєкту, завдань, ключових проблем і запитів споживачів;
- Measure (вимірювання) – збір даних та кількісна оцінка поточного стану, вимірювання процесу;
- Analyze (аналіз) – виявлення та аналіз першопричин дефектів;
- Improve (поліпшення) – розробка та впровадження рішень для поліпшення процесу;
- Control (контроль) – встановлення системи моніторингу та контролю перебігу процесу для утримання досягнутого результату.

Така послідовність спрямована на досягнення рівня «Шість сигм» з самого початку проєктування; вона дозволяє виявляти статистично значущі відхилення в логістичних процесах, оптимізувати маршрути поставок, знижувати рівень браку та підвищувати надійність поставок. Наприклад, у практиці складської логістики застосування DMAIC дозволяє скоротити час комплектації замовлень за рахунок аналізу вузьких місць, їх усунення та подальшого контролю.

Методологія «Шість сигм» ґрунтується на таких важливих принципах, які допомагають організаціям вибудовувати стійку, передбачувану та керовану систему й досягати успіху в проєкті, заснованому на Six Sigma:

- Важливо задовольняти потреби споживача та виявляти щирий інтерес до клієнта, необхідно точно розуміти, що є цінним для клієнта, і зосереджувати зусилля на забезпеченні цієї цінності, усуваючи все зайве.
- Основний акцент робиться на управлінні та поліпшенні процесів, забезпеченні їх стабільності та відтворюваності.
- Усі ключові показники ефективності (*KPI*) мають бути вимірюваними, контрольованими та такими, що піддаються поліпшенню. Вони повинні чітко відображати поточний стан процесів і сигналізувати про необхідність втручання.
- Необхідне залучення персоналу організації на всіх рівнях, особливо управлінської команди. Культура якості формується через навчання, залучення та підтримку ініціатив.
- Замість реагування на проблеми, що вже сталися, застосовується превентивне управління: виявлення ризиків до їх реалізації та вжиття заходів щодо запобігання дефектам.
- Обмін інформацією та взаємодія між підрозділами та співробітниками має бути відкритою та безмежною, внутрішньокорпоративні бар'єри мають бути прозорими.

- Важлива налаштованість на досягнення видатних результатів при готовності сприймати помилки як джерело навчання та подальшого зростання.

Крім цього, однією з характерних рис Six Sigma є спеціальна система підготовки та розподілу ролей серед співробітників, натхненна ієрархією східних бойових мистецтв: «зелені пояси» (Green Belts), «чорні пояси» (Black Belts), «майстри чорних поясів» (Master Black Belts), «чемпіони» (Champions) та «виконавче керівництво» (Executive Leadership).

«Зелені пояси» – це фахівці, які реалізують проєкти Six Sigma паралельно з основною роботою під керівництвом більш досвідчених колег – «чорних поясів», які є професіоналами, повністю зосередженими на реалізації та координації покращень. «Майстри чорних поясів» – це наставники, консультанти та експерти, які курують роботу «чорних поясів». «Чемпіонами» називаються топ-менеджери, відповідальні за стратегічне впровадження «Шести сигм» у масштабах організації. І, нарешті, «виконавче керівництво» в особі вищого керівництва компанії формує політику, цілі та стратегію реалізації ініціатив Six Sigma.

На даний момент останньою сходинкою розвитку ощадливого виробництва є методологія *Lean Six Sigma*, що поєднує в собі *lean*-філософію, яка зародилася в Японії, та концепцію «Шість сигм», що з'явилася в США [3, с. 3-10].

Перший комплексний виклад об'єднаної моделі з'явився у 2001 році авторами Чаком Міллсом, Барбарою Віт і Майком Карнеллом. Вчені запропонували стратегію об'єднання двох методологій в єдину систему для досягнення максимальної якості при мінімальних витратах і часових витратах. Узагальнюючи, можна сказати, що фахівці оперували таким поєднанням систем. Ключова мета Lean Production – це усунення втрат і підвищення ефективності потоку, а Six Sigma – розуміння та скорочення відхилень для підвищення якості.

Таким чином, логістика Lean Six Sigma може бути виражена таким визначенням – усунення втрат шляхом точних і цілеспрямованих зусиль, спрямованих на виявлення та скорочення будь-яких відхилень і збільшення швидкості потоку в ланцюзі поставок.

Інструменти Lean та Six Sigma також перетинаються та доповнюють один одного в рамках об'єднаної методології Lean Six Sigma. Рисунок 8 показує, як можна поділити інструменти на три групи: характерні лише для Six Sigma, характерні лише для Lean, а також ті, що використовуються в обох системах і вважаються загальними. У той час як «Шість сигм» глибоко аналізує якість процесів із використанням статистичних методів, ощадливе виробництво оптимізує потік цінності та усуває втрати. Загальні інструменти слугують платформою інтеграції обох концепцій, сприяючи ефективній взаємодії команд та стійким покращенням.

Таким образом, методология «Шести сигм» зарекомендовала себя как мощный инструмент повышения стабильности и качества процессов, опирающийся на строгое следование статистическим методам, структурированный подход к решению проблем и вовлечение персонала. В сочетании с философией бережливого производства, ориентированной на устранение потерь и ускорение потока ценности, Lean Six Sigma становится эффективной системой комплексных улучшений. В рамках этой концепции

были разработаны многочисленные инструменты и модели, позволяющие выявлять узкие места, устранять отклонения и повышать общую результативность логистических процессов.

Для ефективного управління логістичною системою необхідна інтеграція підходів, дисциплін та інструментів обох методологій. У рамках об'єднаної концепції Lean Six Sigma було розроблено модель стратегічного управління логістикою – Logistics Bridge Model. Вона являє собою своєрідний «міст» між ключовими елементами ланцюга поставок: постачальниками, внутрішніми процесами та клієнтами. Основним завданням моделі є забезпечення безперебійного та ефективного потоку ресурсів, інформації та вартості між цими елементами в умовах постійного тиску з боку конкурентів та акціонерів.

Застосування моделі вимагає переходу до нового мислення в логістиці: від традиційного обліку витрат до концепції сукупних логістичних витрат (Total Logistics Costs).

Це означає готовність організацій приймати рішення, виходячи з повної картини витрат у ланцюзі поставок, а не лише за окремими функціями. Такий підхід вимагає сміливості в усуненні всіх форм втрат, незважаючи на опір з боку усталених організаційних норм, управлінських традицій та методів бухгалтерського обліку.

Модель Logistics Bridge будується на трьох основних складових, які стають фокусом уваги вищого керівництва при побудові логістичної стратегії:

1. Логістичний потік (Logistics Flow);
2. Логістичні потужності (Logistics Capability);
3. Логістична дисципліна (Logistics Discipline) [4, с. 61].

Поняття потоку лежить в основі будь-якої стратегії в галузі логістики. Ефективність потоку визначає операційну результативність всієї організації. У моделі виділяються три основні типи потоків: потік активів (asset flow, досліджується питання, наскільки ефективно використовуються ресурси та обладнання); інформаційний потік (information flow, важливо проаналізувати, як управляється та передається інформація) та фінансовий потік (financial flow, потрібно розуміти, як формується та контролюється повернення на інвестиції). Оптимізація цих потоків дозволяє виявити сильні та слабкі сторони логістичної системи, визначити потенційні точки зростання. Керівництво компанії ставить собі запитання: «Наскільки продуктивні активи, як ми керуємо інформацією та як генеруємо прибуток від інвестицій?» Ці три ключові елементи логістичного потоку формують основу, яка тісно пов'язана з ланцюгом поставок та ощадливою логістикою, створюючи розуміння важливості потоку та стратегічного управління логістикою.

Другий ключовий аспект моделі – здатність логістичної системи до виконання покладених на неї функцій. На думку Голдсбі та Мартиченка, логістичні потужності означають передбачуваність, стабільність і прозорість усіх процесів. Важливо розуміти, що одних лише управлінських вказівок недостатньо: організаційна система обмежена своєю поточною структурою та можливостями. Методи Six Sigma допомагають виміряти та визначити цю здатність, а Lean-інструменти дозволяють її розвивати та вдосконалювати. Тільки така спроможна система може стабільно задовольняти вимоги клієнтів та адаптуватися до мінливих умов.

Підтримка потоку та спроможності вимагає дисципліни – третього стовпа моделі. Тут акцент робиться на людському факторі та процесах, а не лише на технологіях. Без прихильності до принципів Lean та Six Sigma, без послідовного та методичного застосування інструментів жодні покращення неможливі. Модель виділяє три елементи, що визначають логістичну дисципліну:

- Співпраця (Collaboration) – спільна робота відділів та учасників ланцюга поставок;
- Оптимізація систем (Systems Optimization) – узгодженість усіх елементів логістики;
- Усунення втрат (Waste Elimination) – постійний фокус на виявленні та усуненні всіх форм неефективності.

При реалізації моделі Logistics Bridge важливо ґрунтуватися на ієрархії принципів. Спочатку три першочергові категорії – потік, потужності, дисципліна – визначаються на рівні вищого керівництва. Потім вони деталізуються до дев'яти підпринципів другого порядку. Після цього реалізація моделі переходить на рівень менеджерів і фахівців, де використовуються вже тактичні інструменти третього рівня, що включають найкращі практики Lean та Six Sigma. Ці інструменти забезпечують конкретні кроки щодо впровадження стратегії в операційну діяльність.

Таким чином, Logistics Bridge Model слугує універсальним шаблоном для розробки логістичної стратегії, заснованої на інтеграції Lean та Six Sigma. Вона допомагає організаціям не тільки налагодити потоки та вдосконалити процеси, а й змінити спосіб мислення, сформувати культуру постійних вдосконалень та орієнтуватися на сталу ефективність.

Отже, проведене дослідження показало, що інструменти ощадливої логістики є ефективним засобом підвищення результативності логістичних процесів та конкурентоспроможності підприємств. Розглянуті методології Six Sigma та Lean Six Sigma сприяють зменшенню втрат, усуненню дефектів, підвищенню якості обслуговування та забезпеченню стабільності процесів. Їх застосування дозволяє оптимізувати використання ресурсів, скоротити витрати та покращити управління потоками в ланцюгах поставок.

Особливу увагу приділено моделі Logistics Bridge Model, яка забезпечує комплексний підхід до формування логістичної стратегії на основі управління потоками, логістичними спроможностями та дисципліною. Поєднання принципів ощадливого виробництва та концепції Six Sigma створює умови для безперервного вдосконалення діяльності підприємств, підвищення їх адаптивності до змін зовнішнього середовища та досягнення довгострокової ефективності логістичних систем.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Pyzdek T., Keller P. The Six Sigma Handbook: A Complete Guide for Green Belts, Black Belts, and Managers at All Levels. 4th ed. New York: McGraw-Hill Education, 2014. 548 p.
2. Pande P., Neuman R., Cavanagh R. The Six Sigma Way: How GE, Motorola, and Other Top Companies are Honing Their Performance. New York: McGraw-Hill, 2000. 448 p.

3. Wheat B., Mills C., Carnell M. Leaning into Six Sigma: The Path to Integration of Lean Enterprise and Six Sigma. New York: McGraw-Hill, 2003. 304 p.

4. Wronka A. Lean logistics. *Journal of Positive Management*. 2016. Vol. 7. No. 2. P. 55–63. DOI: 10.12775/JPM.2016.012.

Науковий керівник: ***Кудрявцева Оксана Володимирівна****,*
доцент, кандидат економічних наук Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

УДК 331.101.3

Марія Кужелева, Оксана Кудрявцева
(Харків, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ ТА РОЛЬ СИСТЕМИ СТИМУЛЮВАННЯ І МОТИВАЦІЇ У ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

У статті розкрито теоретичні засади ефективності праці персоналу, визначено ключові критерії та фактори її оцінювання. Обґрунтовано значення систем мотивації й стимулювання працівників як важливих інструментів підвищення продуктивності, результативності діяльності підприємства та розвитку трудового потенціалу.

Ключові слова: *ефективність праці, мотивація, стимулювання, продуктивність, персонал, управління, результативність, підприємство.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF WORK EFFICIENCY AND THE ROLE OF INCENTIVE AND MOTIVATION SYSTEMS IN ENSURING IT

This article explores the theoretical foundations of workforce efficiency and identifies the key criteria and factors for evaluating it. It highlights the importance of employee motivation and incentive systems as vital tools for boosting productivity, enhancing organizational performance, and developing human capital.

Keywords: *labor efficiency, motivation, incentives, productivity, personnel, management, performance, enterprise.*

У сучасному світі, де конкуренція на ринку праці постійно зростає, а економічні умови схильні до коливань, ефективність праці стає ключовим фактором, що визначає успіх як окремих організацій, так і економіки в цілому. Розуміння суті ефективності праці, а також володіння методами її оцінки є необхідними компетенціями для керівників, економістів та фахівців у сфері управління персоналом.

Ефективність праці – це комплексний показник, що характеризує ступінь використання трудових ресурсів у процесі виробництва товарів або надання послуг. У сучасних умовах, коли швидкі зміни в технологіях та організації праці вимагають від компаній високої адаптивності, ефективність праці стає не тільки важливим, але й стратегічно необхідним індикатором успіху.

Однією з найважливіших сфер управління персоналом будь-якої організації є оцінка, вивчення та підвищення ефективності праці персоналу. Оцінка праці – це визначення трудового внеску колективів підрозділів і працівників у реалізацію цілей і завдань підприємства, встановлення відповідності працівників вимогам, що до них висуваються. Оцінка ефективності роботи персоналу – це процес аналізу та оцінки результатів роботи співробітників організації з метою визначення їхнього внеску в досягнення цілей компанії. Ця оцінка може включати в себе як кількісні, так і якісні показники, що дозволяють судити про продуктивність, професіоналізм та рівень компетентності працівника [1, с. 26].

У науковій літературі представлено кілька підходів до класифікації та визначення показників оцінки ефективності та результативності праці персоналу. Найбільш поширені на практиці методи оцінки результатів

діяльності працівників передбачають їх систематизацію за ключовими напрямками аналізу. Зокрема, показники ефективності та результативності, можна згрупувати за чотирма основними сферами (рис. 1).

Рис. 1. Ключові сфери формування системи показників ефективності діяльності підприємства

Ступінь ефективності виробництва країни кількісно синтезує технологічні аспекти, такі як інтенсивне використання інформаційних технологій та

комунікацій (ІКТ) або організаційні та фірмові операційні процеси, оскільки ці речі тягнуть за собою скорочення витрат, особливо на проміжні продукти, для цільового показника, встановленого як результат [2, с. 19].

Зазначимо, що ефективність праці є комплексним показником, який враховує продуктивність та результативність праці, якість праці та якість трудового життя працівників, зростання якої забезпечує сталий розвиток економічного суб'єкта та поліпшення якості життя всіх залучених до праці та тих, хто користується її результатами, зацікавлених сторін з урахуванням їхнього місця в організаційній ієрархії [3, с. 23].

При виборі критеріїв оцінки слід враховувати такі фактори (рис. 2).

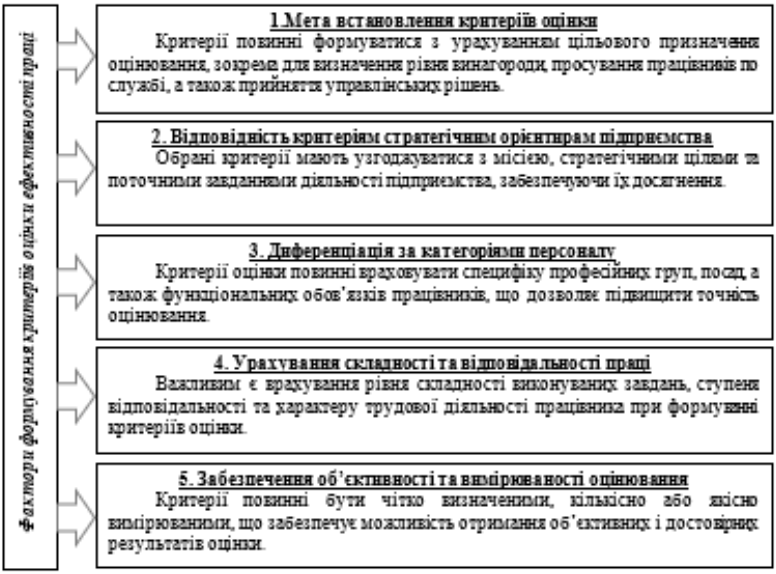

Рис. 2. Ключові фактори вибору критеріїв оцінки ефективності праці

Також у таблиці 1 наведемо критерії оцінки результативності праці виробничого персоналу.

Таблиця 1

Критерії оцінки ефективності праці персоналу (приклади)

Показники	Критерії
Кількісні показники – обсяг виконаної роботи за звітний період	- продуктивність праці; - обсяг продажів у натуральному вираженні; - обсяг продажів у гривнях (виручка); - кількість залучених клієнтів; - кількість укладених контрактів.
Якісні показники – наскільки якісно виконано роботу	- кількість помилок у виконаних завданнях; - рівень браку; - рівень задоволеності клієнтів; дотримання встановлених стандартів поведінки та обслуговування; - рівень компетентності.
Індивідуальні показники – оцінка особистих якостей та потенціалу працівника	- особистісні якості (за допомогою психологічних методик); - особливості поведінки на роботі (дисципліна, допомога колегам, увага до клієнтів); - ділові якості (ініціативність, відповідальність, самостійність тощо); - освіта, кваліфікація (досвід роботи, рівень професійних знань і навичок).

Про побудову системи мотивації працівників сказано і написано вже дуже багато. Існує безліч методик та індикаторів, що стосуються способу вимірювання цього фактору, широко описаних у різних виданнях. Проте в управлінській практиці дуже часто трапляються випадки нерозуміння основної мети та суті мотивації співробітників, причому це нерозуміння зазвичай починається з керівників компанії. Помилки завжди позначаються на тому, хто їх робить. І або завдяки їм набуваються мудрість і знання, і компанія розвивається, або вони руйнують усе те, що вже було зроблено.

Помилки, допущені в процесі стимулювання, мотивації співробітників, призводять до серйозних фінансових втрат і втрат матеріальних засобів, втрати часу, є причиною зниження конкурентоспроможності, а іноді й банкрутства компанії.

Якщо ми хочемо зрозуміти вплив стимулів на продуктивність співробітників, нам спочатку потрібно зрозуміти термін «стимул». Говорячи простою мовою, стимули означають винагороди, що надаються співробітникам, щоб мотивувати їх працювати ефективніше.

В основі будь-яких видів стимулювання лежать показники, що об’єктивно відображають результати роботи співробітників, та механізм, за яким вони пов’язуються з заохоченням у вигляді винагороди [4, с.18].

Співробітники є активом організації та впливають на її стійкість. Організації використовують різні стратегії для утримання співробітників, і з цією метою в них існують різні політики, що визнають зусилля цих співробітників. Ці стимули існують для того, щоб мотивувати співробітників і

підвищити продуктивність. Система винагород є однією з корисних політик для співробітників, заохочуючи їх покращувати продуктивність праці.

Основне завдання системи мотивації – стимулювати за допомогою загальноприйнятих заохочень і покарань до ефективної та результативної роботи. Обидва ці методи – покарання та винагорода – завжди викликають найбільше суперечок і розбіжностей в організаціях. Ми можемо визначити винагороду як моральну або матеріальну [5, с. 46].

Це може бути грошова сума, диплом, цінний предмет тощо, що є формою визнання хороших результатів і досягнень. Під нагородою розуміється позитивна ситуація, до якої прагне людина.

З іншого боку, під покаранням у загальному сенсі розуміється репресивний захід, що застосовується до осіб, які вчинили проступок на робочому місці або якимось чином порушили правові чи моральні норми. Це виховний захід, спрямований на припинення правопорушень. Покарання – це негативна ситуація, якої людина намагається уникнути.

Слід пам’ятати, що для того, щоб бути ефективним, стимулювання має враховувати потреби людей в організації та ієрархію їхніх потреб.

У процесі роботи співробітника стимулює бачення винагороди за докладені зусилля. Крім оплати за добре виконану роботу, він очікує визнання, яке стане позитивним підкріпленням для продовження продуктивної роботи.

Матеріальні та нематеріальні винагороди, що пропонуються за певну поведінку, підвищують інтерес до роботи та заохочують до активної діяльності.

Покарання як метод мотивації – це короткострокове рішення. Воно вимагає постійного контролю за співробітниками, постійного спостереження за їхньою поведінкою та перевірки наслідків дій, тому забирає багато часу та сил. Крім того, це може швидко створити неприємну атмосферу, що призводить до зневіри та психологічного дискомфорту.

Це важливі причини, через які варто шукати інші, менш суперечливі методи мотивації. Коли пишуть про нагороду як форму мотивації таланту, виникає принципове питання. Яка нагорода найкраща та найефективніша?

Напевно, більшість з тих, кого запитають, відповість, що це гроші. Виявляється, існують не менш хороші, якщо не кращі, форми винагороди. Наприклад, увага: що розуміється як дружній інтерес і добре слово керівника, або дружня атмосфера на робочому місці – це лише деякі приклади нагород. Все це дозволяє людям відчувати себе комфортно на своєму робочому місці. Нагороди мають позитивний вплив на все робоче середовище. Їхня перевага сприяє інтеграції працівника зі своєю професією та організацією, допомагає формувати позитивне ставлення до роботи, що підвищує ефективність і якість роботи, підвищує креативність і готовність співпрацювати з іншими на благо всього колективу.

При застосуванні морального стимулювання необхідно пам'ятати про забезпечення соціальної справедливості серед працівників, стимулювати об'єктивно за реальний внесок кожного працівника. У таблиці 2 представлені види морального стимулювання. Для кожного виду стимулювання вказано його призначення та найпоширеніші форми застосування. Причому поряд з видами позитивного стимулювання наведено й види антистимулів.

Важливу роль у стимулюванні праці працівників відіграє також матеріальне грошове стимулювання, яке включає в себе різні види грошових виплат, а також форми винагороди.

Таблиця 2

Види морального стимулювання

Вид	Призначення	Форми застосування
Інформування	Для створення атмосфери залученості	- веб-сайт компанії з переліком усіх співробітників, їхніми біографіями, інтересами та досягненнями; - корпоративна електронна пошта; - особистий контакт співробітника з його керівником; - таблиця з результатами діяльності кожного співробітника за місяць, тиждень або рік залежно від виду діяльності
Похвала та нагородження	Для того, щоб продемонструвати співробітникам, яких цінностей дотримується організація, яка поведінка є бажаною, а також для культивування цих цінностей	- медалі, значки за видатні заслуги; - присвоєння звань, що є загальноприйнятими або прийнятими в даній організації; - вручення грамот, подяк за особисті або колективні заслуги; - особиста та публічна похвала в усній формі; - привітання зі святами, що мають значення для співробітника та компанії; дошка пошани
Критика	Для стимулювання дій людини, спрямованих на усунення недоліків та упущень	- особиста критика в усній формі; - публічна критика в усній формі

Матеріальне стимулювання включає всі види грошових виплат, які застосовуються в організації, та всі форми матеріального негрошового стимулювання. Розглянемо таблицю 3.

Таблиця 3

Види матеріального грошового стимулювання

Групи	Призначення	Склад
Основні	Залучення/утримання цінних фахівців	- заробітна плата
Додаткові	Заохочення співробітника за внесок у розвиток компанії	- премії, бонуси - участь у прибутку, участь в акціонерному капіталі, - додаткові виплати, відстрочені платежі

Спираючись на факти та цифри, можна зробити висновок, що якщо програми мотивації правильно побудовані, то вони можуть підвищити продуктивність співробітників на 25–44%. Цього можна досягти лише тоді, коли програми стимулювання дійсно вирішують питання, пов'язані з продуктивністю та мотивацією. Ці програми стимулювання приваблюють учасників, оскільки підвищують інтерес до роботи, що призводить до підвищення продуктивності. Різні дослідження показали, що, якщо програми впроваджуються першими, продуктивність підвищується на 15%, а пропозиція працювати над певною метою за допомогою стимулів підвищує продуктивність співробітників на 27% [6, с. 34].

Ідея цих програм полягає не лише у підвищенні продуктивності існуючих співробітників, а й у залученні висококваліфікованих кадрів. Люди завжди, свідомо чи підсвідомо, шукають стимули. Кожна людина чи команда прагне, щоб її робота цінувалася, визнавалася та винагороджувалася.

Отримання таких винагород підвищує мотивацію та ентузіазм, що сприяє зростанню продуктивності. Завдяки цим програмам компанії можуть утримувати та залучати найкращих фахівців порівняно з іншими організаціями, де такі програми або не впроваджуються, або реалізуються не надто ефективно. Загальні підходи аналогічні до надання стимулів, заснованих на результатах. Чим привабливіші стимули, тим краща продуктивність.

Ці стимули діють як окремі сходинки на шляху до продуктивного та здорового робочого середовища. Стимулювання та мотивація кожної людини працювати понад свої можливості заради визнання та винагороди. Це схоже на спорт, де кожна команда або окрема людина ефективно працює для досягнення звання переможця, що також схоже на стимули.

Винагороди, які розглядаються як ефективний інструмент підвищення продуктивності співробітників, також можуть бути інструментом конфлікту між співробітниками. Це нормальна людська природа: людина може відчувати себе неповноцінною через відсутність винагороди та визнання.

Тому що, він старався з усіх сил, але досі не отримав винагороди, що призведе до поганої співпраці між працівниками та розриву відносин між співробітниками, керівником і співробітниками.

Для досягнення максимальної корисності співробітників необхідно враховувати як мінуси, так і плюси. Слід використовувати збалансований підхід, при якому окремі особи та команди отримують мотивацію та заохочення незалежно від їхнього статусу в таблиці продуктивності. Де кожен тип таланту цінується незалежно від його природи та його прямого відношення до підвищення продуктивності. Оскільки всі види талантів прямо чи опосередковано сприяють підвищенню продуктивності.

Отже, у сучасних умовах господарювання ефективність праці є одним із ключових чинників забезпечення конкурентоспроможності та стабільного розвитку підприємства. У статті розглянуто теоретичні підходи до визначення сутності ефективності праці, охарактеризовано критерії та показники її оцінювання, а також визначено основні фактори, що впливають на результативність діяльності персоналу. Особливу увагу приділено ролі мотивації та стимулювання працівників у підвищенні продуктивності праці та якості виконання професійних обов'язків.

У результаті дослідження встановлено, що ефективна система матеріального й морального стимулювання сприяє зростанню зацікавленості працівників у досягненні високих результатів, підвищенню рівня їхньої мотивації та формуванню сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі. Обґрунтовано, що поєднання сучасних методів оцінки праці, професійного розвитку персоналу та дієвих мотиваційних механізмів є важливою умовою підвищення ефективності діяльності підприємства загалом.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко І. Мотивація персоналу в умовах змін : підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2023. 320 с.
2. Бондаренко Т. Мотивація працівників у сучасних організаціях: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 290 с.
3. Василенко А. Інноваційні підходи до мотивації персоналу: монографія. Харків : ХНЕУ імені С. Кузнеця, 2021. 270 с.
4. Управління персоналом: підручник / Шубалий О., Рудь Н., Гордійчук А. та ін.; 2-ге вид., перероб. і доп. Луцьк: ЛНТУ, 2023. 414 с.
5. Кузьменко В. Цифрові технології у системах мотивації працівників: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2023. 310 с.
6. Шикеринець В., Дутчак О., Базіняк І., Качмар О. Управління персоналом: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022. 44 с.

Науковий керівник: ***Кудрявцева Оксана Володимирівна,***
доцент, кандидат економічних наук Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

УДК 658.7:005.584.1

Микола Хвіст, Віолета Зеленська, Гліб Поліщук
(Харків, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ ВТРАТ У ЛОГІСТИЦІ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИЯВЛЕННЯ

У статті досліджено класифікацію втрат у логістиці та сучасні способи їх виявлення в умовах ощадливого виробництва. Розглянуто основні типи логістичних втрат, їх вплив на ефективність логістичних процесів і формування споживчої цінності. Обґрунтовано використання інструментів VSM для ідентифікації та мінімізації втрат.

Ключові слова: *логістика, логістичні втрати, ощадливе виробництво, ефективність, логістичні процеси, оптимізація.*

CLASSIFICATION OF LOSSES IN LOGISTICS AND METHODS FOR IDENTIFYING THEM

This article examines the classification of losses in logistics and modern methods for identifying them in the context of lean manufacturing. It discusses the main types of logistics losses, their impact on the efficiency of logistics processes, and the creation of customer value. The use of VSM tools for identifying and minimizing losses is justified.

Keywords: *logistics, logistics losses, lean manufacturing, efficiency, logistics processes, optimization.*

В умовах глобальної конкуренції та зростання вимог з боку споживачів компанії змушені підвищувати операційну ефективність своїх логістичних процесів. Сучасна виробнича система базується на концепції безперервного вдосконалення, основною метою якої є підтримка та розвиток заходів, що створюють цінність для клієнта. Під цінністю розуміється будь-яка операція, процес або діяльність, в результаті яких клієнт отримує продукт, що відповідає його очікуванням і вимогам. Таким чином, ключовими орієнтирами при формуванні споживчої цінності стають якість, рівень сервісу, час виконання замовлення та вартість. Метрика формування споживчої цінності представлена на рисунку 1.

Якщо розглядати цей процес з точки зору клієнта, то можна сказати, що цінність створюється виключно там, де дії безпосередньо сприяють поліпшенню продукту або послуги. Все, що лише збільшує витрати та час виконання, але не покращує кінцевий результат і, як наслідок, не додає цінності для клієнта, сприймається як втрата.

У рамках ощадливого виробництва американські фахівці з логістики почали поділяти операції на три категорії:

1. Ті, що додають цінності (*Value Adding, VA*). Це операції, за які клієнт готовий платити, оскільки вони безпосередньо сприяють створенню або доставці продукції відповідно до його очікувань.;
2. Необхідні, але такі, що не додають цінності (*Necessary but Non-Value Adding, NNVA*). Це дії, що не створюють цінності для клієнта безпосередньо, але необхідні для функціонування поточної системи або виконання

законодавчих/організаційних вимог, наприклад, вхідний контроль товару на складі для дотримання вимог безпеки або стандартів чи ведення обов'язкової звітності та документообігу. Їх бажано оптимізувати, але не завжди можливо повністю усунути;

3. Явно неефективні, що не додають жодної цінності (*Non-Value Adding, NVA*). Це дії, які не створюють цінності ні для клієнта, ні для компанії і які слід усувати в першу чергу [1, с. 118].

Якість	*Рівень сервісу*
- Відповідність вимогам клієнта - Усунення втрат - Постійне вдосконалення - Мінімальні відхилення	- Підтримка клієнтів - Сервісне обслуговування - Технічна підтримка - Гнучкість до мінливих уподобань клієнта - Гнучкість до змін на ринку
Термін виконання замовлення	*Вартість*
- Термін виходу на ринок - Концепція доставки - Термін виконання замовлення - Реакція на ринкові фактори - Матеріали та запаси	- Проєктування та інжиніринг - Конверсія - Гарантії якості - Розподіл - Товарно-матеріальні цінності

Рис. 1. Матриця формування доданої вартості для клієнта

Ці операції підлягають усуненню, автоматизації або докорінному перегляду процесів, оскільки вони підвищують логістичні витрати та уповільнюють весь потік. Класифікація операцій за цими трьома категоріями допомагає компаніям фокусуватися на підвищенні цінності для клієнта, оптимізувати допоміжні процеси та усувати всі форми втрат у логістиці, що є одним із ключових підходів у ощадливому виробництві та логістиці, що лежить в основі такого інструменту, як *Value Stream Mapping* (*VSM*).

Важливо розуміти, що втрати в логістиці – це не тільки результат неефективних операцій, а й прояв слабких місць у всьому ланцюжку створення цінності: від вхідних ресурсів до кінцевого результату. Тому усунення втрат має охоплювати не окремі дії, а всю структуру логістичних процесів. Це робить скорочення логістичних втрат центральним фокусом ощадливого виробництва, спрямованим на мінімізацію витрат, підвищення стійкості та формування цінності для кінцевого споживача.

У загальній концепції ощадливого виробництва всі втрати поділяються на сім типів, ця класифікація є найбільш поширеною, і вона була розроблена в рамках виробничої системи підприємства.

1. Втрати через надвиробництво. Під надвиробництвом мається на увазі випуск більшої кількості продукції, ніж потрібно, що призводить до появи та зберігання надлишкових запасів. Особливо небезпечною є так звана «штучно створена потреба» – спотворена або завищена інформація про попит, яка призводить до надлишкових поставок.

2. Втрати через очікування, тобто ті втрати, які виникають через затримку між операціями або всередині процесів, коли матеріальні та трудові ресурси простоюють, не створюючи цінності. Прикладами можуть бути час між прибуттям вантажівки та початком її завантаження або очікування підтвердження замовлення, перш ніж приступити до його обробки.

3. Втрати через зайве транспортування. Вони виникають під час зайвих переміщень обладнання, інструментів та продукції, що призводить до збільшення часу та витрат. Прикладами цього типу втрат є непродумані маршрути транспортування, розміщення товарних позицій з високою оборотністю в глибині складу, що призводить до збільшення шляху завантаження/розвантаження.

4. Втрати внаслідок зайвих рухів, переміщень персоналу. Найчастіше вони виникають через погано організоване планування робочого простору.

5. Втрати через запаси, що виникають у результаті зберігання кількості сировини, напівфабрикатів або готової продукції понад необхідний рівень або не в правильному місці. Наприклад, джерелом цих втрат може бути надходження на склад товарів в обсязі, що перевищує поточний попит, або знаходження товару в неправильному розподільчому центрі, що ускладнює швидку доставку.

6. Втрати через нераціональне використання простору. Тут мається на увазі неефективне використання складських і транспортних площ, що призводить до зростання витрат. Цей вид втрат можна спостерігати, коли палети, контейнери або транспортні засоби завантажені не повністю, товари зберігаються на складі в зоні, що не є оптимальною за температурними або іншими умовами.

7. Втрати через помилки. До помилок тут відносять будь-яку операцію, що тягне за собою виправлення, доопрацювання, повернення, заміну. Наприклад, помилки в інвентаризації, виробництво дефектної продукції, невідповідність між фактичними та обліковими даними про залишки на складі, відвантаження пошкоджених або неправильно маркованих товарів.

Систематизацію втрат у логістиці можна представити не лише у вигляді семи класичних типів, а й за допомогою більш узагальненої класифікації, що включає чотири ключові групи:

- Втрати від нерівномірного потоку – спричинені нерівномірністю надходження вантажів та порушенням балансу у завантаженні потужностей. Сюди входять час очікування (час простою обладнання та персоналу); транспортування (переміщення продукції з кількома перевалками, погана організація перевезення, розкоординованість); неефективність процесу (операції можуть бути нераціональними через погане обслуговування або погану конструкцію пункту виконання операції); зайві рухи (оператор може виглядати зайнятим, але насправді його дії не приносять цінності).
- Втрати від неточного постачання – проявляються у несвоєчасних поставках, помилках у замовленнях, нестачі потрібного товару. Тут розглядаються перевиробництво або недовиробництво, рання або пізня поставка, запаси.
- Втрати через негнучке реагування – пов'язані з неможливістю швидко адаптуватися до мінливих умов. Тут відзначаються великі партії, затримки між операціями, незадоволення варіативного попиту клієнтів.

- Втрати від мінливості – зумовлені нестабільним попитом, коливаннями ринку та іншими зовнішніми факторами. Головними джерелами цієї групи втрат можуть бути низька надійність обладнання, неякісні продукти або послуги [2, с. 81].

Крім того, втрати можна класифікувати на усувні та неусувні. Усувні втрати підлягають ліквідації за рахунок реорганізації процесів, впровадження автоматизації, стандартизації або інших методів поліпшення, а неусувні втрати, навпаки, зумовлені об'єктивними обмеженнями, і повністю виключити їх неможливо, хоча їхній вплив можна мінімізувати або компенсувати.

Також втрати поділяються на явні та приховані. Явні втрати легко виявити, вони фіксуються та піддаються кількісній оцінці (наприклад, браковані деталі, зайві запаси, надмірна витрата енергії). Приховані втрати ж часто мають латентний характер, їх можна виявити лише при глибокому аналізі (наприклад, дублювання функцій, неефективна організація робочих місць, втрати часу на прийняття рішень). Проблема ідентифікації прихованих втрат на виробництві полягає в тому, що більшість із них залишається поза полем зору співробітників, оскільки сприймається як природна частина щоденної діяльності. Ці «невидимі» втрати стають істотним обмежувальним фактором для підвищення ринкової вартості компанії та реалізації її конкурентної стратегії. У зв'язку з цим перед менеджментом стоїть найважливіше завдання – виявлення прихованих втрат і мінімізація їхніх наслідків [3, с. 192].

У рамках системного підходу до аналізу класифікації втрат доцільно розділити втрати залежно від функціональної області логістики, де виникла та чи інша втрата (табл. 1).

Таблиця 1.

Класифікація втрат за функціональними сферами логістики

Функціональна сфера логістики	Тип втрати та наслідки
Забезпечення. Закупівельна логістика (здійснюється робота з організації поставок необхідних матеріально-технічних ресурсів для операційної діяльності)	• Надмірні закупівлі (призводять до неефективного розміщення запасів на складі, витрат на зберігання); • Очікування поставок (призводить до простоїв, зниження продуктивності, недотримання термінів виконання замовлень); • Низька прозорість інформації від постачальників (призводить до відсутності синхронізації за термінами та обсягами)
Виробництво. Виробнича логістика (забезпечує розподіл та використання виробничих матеріалів для потреб виробництва)	• Надлишкове виробництво (призводить до заморожування оборотних коштів, зростання витрат на зберігання); • Надлишкові запаси між операціями (призводять до зниження гнучкості виробничої системи, уповільнення реагування на зміни попиту); • Зайві переміщення матеріалів і

	працівників (призводять до втрати робочого часу, збільшення трудовитрат); • Очікування виконання попередньої операції (призводить до простою обладнання та персоналу, збільшення виробничого циклу); • Брак та дефектна продукція (призводить до прямих фінансових втрат, зростання витрат на контроль якості)
Дистрибуція. Дистрибуційна логістика (здійснюється діяльність з реалізації продукції дистриб'юторам та кінцевим споживачам)	• Надмірні транспортні операції (призводять до підвищення логістичних витрат, зносу транспорту, затримки доставки); • Очікування відвантаження (призводить до уповільнення оборотності, блокування складських площ); • Помилки в адресації та розподілі (призводять до повернення товарів, збільшення термінів доставки, погіршення репутації)

Така класифікація допомагає цілеспрямовано виявляти та усувати відхилення в конкретних зонах логістичного ланцюга, вона робить роботу з втратами більш універсальною та дозволяє адаптувати цей lean-принцип до різних розглянутих сфер логістики. Пропонована система включає три ключові області: постачання, виробництво та розподіл, кожна з яких має характерні типи втрат.

Далі всі виявлені класифікаційні підходи в рамках концепції ощадливого виробництва систематизуємо та зведемо в єдину порівняльну таблицю (табл. 2), що забезпечує цілісне уявлення про проблематику логістичних втрат і полегшує їх аналіз на практиці.

Таблиця 2.

Повна класифікація втрат у логістиці

Спосіб класифікації	Види втрат
За ступенем можливості усунення втрат	Усувні та неусувні
За ступенем складності виявлення втрат	Явні та приховані
За типом втрат	Надвиробництво, очікування, зайві перевезення, зайві рухи, запаси, простір, помилки, невикористаний людський капітал, вплив на навколишнє середовище
За функціональною сферою логістики	Втрати в постачанні, виробничі втрати, втрати в розподілі

Такий конкретний та узагальнений розподіл втрат наочно демонструє, наскільки багатогранними можуть бути втрати в логістиці. Для підвищення ефективності логістичних процесів недостатньо просто оптимізувати окремі

етапи – потрібен комплексний підхід до аналізу всього ланцюга створення цінності, включаючи фізичні переміщення, інформацію, людей і ресурси. Саме усунення цих втрат лежить в основі ощадливої логістики і є найважливішим напрямком її розвитку.

В інструментарії ощадливої логістики, який спрямований безпосередньо на ідентифікацію втрат та їх усунення, ключову роль відіграє складання карти потоку створення цінності (*Value Stream Mapping, VSM*). Вона є потужним аналітичним та візуальним методом виявлення та усунення втрат у виробничо-логістичних процесах.

VSM сприяє формуванню системного бачення процесу, при цьому зберігаючи важливі локальні деталі на рівні окремих робочих ділянок. Найчастіше карти потоку створення цінності створюються у вигляді різних блок-схем, які ілюструють процес постачання продукту або послуги та дозволяють провести його аналіз і оптимізацію. Діаграми *VSM* об'єднують матеріальні та інформаційні потоки з часовими параметрами, що дозволяє наочно відобразити наявність вузьких місць, надлишкових запасів, нерівномірності та *NVA* операцій. Такий підхід сприяє поліпшенню синхронізації потоків, а також виявленню точок, де виникають втрати, що уповільнюють логістичні процеси та збільшують час циклу.

Однією з головних переваг такого інструменту є здатність пов'язати виробничі процеси з управлінськими та контрольними функціями, наприклад, з графіком виробництва, системами випуску замовлень і швидкістю операцій. Це дозволяє забезпечити логічне та прозоре поєднання між плануванням попиту та управлінням виробничими потужностями, а також відстежити, які дії та в який момент ініціюють рух матеріалів.

Крім того, *VSM* відрізняється своєю гнучкістю та адаптивністю, що дозволяє застосовувати цей метод у будь-якій сфері діяльності, чи то виробництво, будівництво, *IT*-технології, чи то сфера послуг.

Таким чином, *VSM* стає не тільки засобом візуалізації, але й основою для стратегічного переосмислення логістичних процесів з фокусом на стійке усунення втрат і підвищення загальної ефективності.

Для ідентифікації втрат компанії використовують два типи картування потоку створення цінності:

1. *Traditional Value Stream Mapping* (*TVSM*). Це традиційна карта потоку створення цінності, що візуалізує послідовність операцій у поточному стані та дозволяє визначити втрати;
2. *Dynamic Value Stream Mapping* (*DVSM*). Це вдосконалений інструмент, що дозволяє аналізувати потоки з урахуванням мінливих умов [4, с. 530].

Кожен із цих інструментів вирішує різні завдання та допомагає отримати більш повну та реалістичну картину процесів. *TVSM* дозволяє візуалізувати «статичний» поточний стан процесу, допомагає виявити втрати (*NVA*), вузькі місця у стабільному потоці. Даний тип картування зручний для планомірного поліпшення типових процесів, особливо в масовому та стабільному виробництві. *DVSM*, у свою чергу, враховує мінливість і нестабільність зовнішнього середовища, попиту та поставок, відображає динамічні зміни в потоках, які можуть виникати навіть протягом одного дня, дозволяє моделювати та прогнозувати поведінку системи за різних сценаріїв. Цей тип

картування особливо цінний для логістики з багатоасортиментною номенклатурою, складального виробництва та сервісів, де важлива гнучкість і оперативне прийняття рішень. Останнім часом багато компаній почали комбінувати *TVSM* та *DVSM*, що допомагає не тільки бачити картину «як є», але й розуміти, як вона змінюється за заданих та непередбачених обставин. Таке комбінування дозволить організаціям забезпечувати баланс між стабільністю та гнучкістю і знаходити рішення для більш оперативного усунення втрат [5, с. 141].

Як результат застосування цих інструментів, ми пропонуємо використовувати алгоритм щодо зменшення/ліквідації втрат з метою підвищення стійкості виробництва.

Фаза 1. Визначення втрати:

1. Виявлення операцій, що не додають цінності (розробка *VSM*);
2. Ідентифікація та класифікація втрати;
3. Визначення місця розташування та функціональної області логістики, де виникла втрата

Фаза 2. Аналіз втрати:

4. Визначення та аналіз причини та факторів виникнення втрати

Фаза 3. Усунення втрати

5. Процедура обліку втрати та визначення пріоритетності
6. Вибір відповідних lean-інструментів для усунення втрати
7. Оцінка ефективності після впровадження коригувальних заходів

Таким чином, класифікація втрат у логістиці як головного вразливого місця логістичної системи згідно з концепцією ощадливого виробництва дозволяє системно підійти до виявлення та усунення джерел неефективності та слабких місць у ланцюзі поставок, сприяючи підвищенню прозорості логістичних процесів та створенню потоків, орієнтованих на створення додаткової цінності для клієнта. Використання таких інструментів, як *TVSM*, *DVSM*, забезпечує практичну основу для діагностики поточного стану процесів та планування поліпшень. Однак для досягнення стійких результатів важлива не лише діагностика, а й застосування конкретних інструментів ощадливої логістики, що сприяють усуненню виявлених втрат та формуванню культури постійного вдосконалення.

Отже, у результаті проведеного дослідження встановлено, що втрати у логістиці є одним із ключових факторів зниження ефективності логістичних процесів та конкурентоспроможності підприємств. Узагальнення існуючих підходів до класифікації втрат дозволило систематизувати їх за різними ознаками: ступенем можливості усунення, складністю виявлення, функціональними сферами логістики та типами втрат у концепції ощадливого виробництва. Визначено, що найбільш ефективним підходом до мінімізації втрат є комплексний аналіз усього ланцюга створення цінності з орієнтацією на потреби кінцевого споживача.

Особливу увагу у дослідженні приділено інструментам Value Stream Mapping (TVSM та DVSM), які забезпечують візуалізацію логістичних процесів, виявлення вузьких місць і операцій, що не створюють цінності. Використання lean-інструментів та системного підходу до ідентифікації втрат сприяє підвищенню прозорості логістичних потоків, оптимізації використання ресурсів та формуванню гнучкої системи управління логістикою. Це створює

передумови для підвищення ефективності діяльності підприємств і забезпечення їх сталого розвитку в умовах сучасного конкурентного середовища.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Крикавський Є., Чорнописька Н. Логістика та управління ланцюгами поставок : навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. 348 с.
2. Сумець О. Ощадлива логістика : навчальний посібник. Харків: ФОП Бровін О. В., 2023. 256 с.
3. Таньков К., Леонова С., Криворучко О. Логістичний менеджмент: навчальний посібник. Харків: ХНАДУ, 2022. 304 с.
4. Крикавський Є., Похильченко О., Фертч М. Логістика та управління ланцюгами поставок: підручник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2024. 844 с.
5. Сумець О. Lean-логістика та управління втратами: монографія. Харків: Стильна типографія, 2024. 298 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 004.8:37:33

Valentina Capaţina, Galina Radu
(Chișinău, Republica Moldova)

INTELIGENȚA ARTIFICIALĂ ȘI DINAMICA PIEȚEI MUNCII: NIVELUL DE PREGĂTIRE AL STUDENȚILOR PENTRU PROFESIILE VIITORULUI

Inteligența artificială transformă profund piața muncii, generând profesii noi și emergente care necesită competențe digitale avansate, gândire critică și flexibilitate. Articolul examinează modul în care universitățile pregătesc studenții pentru profesiile viitorului prin adaptarea curriculumului, integrarea tehnologiilor digitale și oferirea de experiențe practice relevante. Sunt discutate provocările în dobândirea competențelor necesare și oportunitățile oferite de stagii, mentorat și formare continuă. Totodată, se explorează impactul inteligenței artificiale asupra dinamicii pieței muncii și modul în care aceasta influențează cerințele profesionale, accentuând rolul educației superioare în pregătirea specialiștilor capabili să răspundă eficient noilor realități economice și tehnologice.

Cuvinte-cheie: *inteligență artificială, piața muncii, profesii emergente, competențe digitale, gândire critică, adaptabilitate profesională, învățământ superior, adaptarea curriculumului, stagii de practică și mentorat, formare continuă.*

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND LABOR MARKET DYNAMICS: THE LEVEL OF STUDENTS' PREPAREDNESS FOR THE PROFESSIONS OF THE FUTURE

Artificial intelligence is profoundly transforming the labor market, creating new and emerging professions that require advanced digital skills, critical thinking, and adaptability. The article examines how universities prepare students for the professions of the future through curriculum adaptation, integration of digital technologies, and provision of relevant practical experiences. The challenges in acquiring necessary skills and the opportunities offered by internships, mentoring, and continuous training are discussed. Furthermore, the article explores the impact of artificial intelligence on labor market dynamics and how it influences professional requirements, emphasizing the role of higher education in preparing specialists capable of responding effectively to new economic and technological realities.

Keywords: *Artificial intelligence, labor market, emerging professions, digital skills, critical thinking, professional adaptability, higher education, curriculum adaptation, internships and mentoring, continuous training.*

1. Inteligența artificială și transformarea pieței muncii

1.1 Automatizarea proceselor și impactul asupra ocupațiilor tradiționale

Inteligența artificială ajută la automatizarea muncii, preluând sarcini care înainte erau făcute de oameni. Din acest motiv, multe meserii tradiționale își schimbă modul în care se desfășoară. În unele domenii, folosirea inteligenței artificiale reduce

numărul locurilor de muncă pentru activități manuale sau administrative. Totuși, automatizarea creează și roluri noi, axate pe supravegherea și gestionarea tehnologiilor inteligente, ceea ce arată cât de important este ca oamenii să își dezvolte competențe noi.

Angajații nu mai fac doar sarcinile obișnuite, ci trebuie să supravegheze și procesele automatizate. Inteligența artificială ajută la creșterea eficienței muncii, reducând timpul necesar pentru activitățile repetitive. Meseriile tradiționale se schimbă prin integrarea tehnologiilor digitale în activitatea zilnică. Automatizarea modifică cerințele pentru angajați, accentuând nevoia de competențe digitale și de adaptare rapidă. Fără *formare continuă*, angajații pot deveni mai puțin competitivi pe piață. Totuși, inteligența artificială nu înlocuiește complet munca umană, ci o redirecționează către activități mai complexe și cu valoare adăugată.

Profesiile tradiționale cer acum atât experiență practică, cât și competențe tehnologice. Automatizarea reduce erorile și crește eficiența muncii. În multe domenii, inteligența artificială ajută angajații să ia decizii mai rapid, analizând volume mari de date. Rolul oamenilor se schimbă, ei trebuie să interpreteze și să verifice rezultatele generate de tehnologie. Procesele automatizate cer adesea reorganizarea fișelor de post și a responsabilităților. Multe meserii tradiționale nu dispar, ci se adaptează la noile tehnologii. Inteligența artificială modifică modul în care este organizată munca în companii și instituții. Angajații trebuie să învețe continuu pentru a colabora eficient cu sistemele automatizate. Automatizarea crește productivitatea și optimizează resursele. Meseriile devin mai flexibile și pun mai mult accent pe munca intelectuală și creativă.

Adaptarea la noile tehnologii presupune învățare constantă pe tot parcursul carierei, iar munca fizică sau repetitivă este înlocuită treptat de activități de analiză și coordonare. Astfel, inteligența artificială redefinește ocupațiile tradiționale și contribuie la transformarea profundă a pieței muncii.

1.2. Apariția profesiilor emergente și noile cerințe ale angajatorilor

Profesiile emergente sunt locuri de muncă noi, în curs de dezvoltare, generate de inovații tehnologice, schimbări economice și sociale, precum și de necesitatea adaptării la un mediu în continuă schimbare. Acestea se concentrează adesea pe domenii precum inteligența artificială, securitatea cibernetică, analiza datelor și tehnologiile verzi, schimbând radical modul de lucru.

- **Adaptarea competențelor la noile profesii generate de inteligența artificială**

Inteligența artificială creează domenii de activitate noi, care nu existau acum câțiva ani. Multe profesii emergente implică utilizarea tehnologiilor digitale și a programelor inteligente. De exemplu, apariția rolurilor de ***specialist în date (Data Scientist)***, ***designer de algoritmi pentru IA***, ***consultant în etica inteligenței artificiale***, ***manager de sisteme automatizate*** *sau* ***inginer de robotică colaborativă*** ilustrează aceste schimbări.

Angajatorii caută tot mai mult specialiști capabili să înțeleagă și să gestioneze sistemele automate. Cerințele de pe piața muncii se schimbă rapid, iar competențele tehnice devin esențiale. Profesioniștii trebuie să învețe să colaboreze cu inteligența artificială în activitatea lor. [link 6]

Apariția noilor meserii presupune flexibilitate și adaptabilitate din partea angajaților. *Competențele analitice* și *gândirea critică* sunt tot mai apreciate de angajatori. Capacitatea de a interpreta date generate de tehnologii inteligente devine

indispensabilă. *Creativitatea* şi *iniţiativa* sunt calităţi căutate în profesiile emergente. Angajaţii trebuie să fie pregătiţi pentru schimbări frecvente în responsabilităţi şi roluri. Noile profesii pun accent pe abilităţi digitale şi înţelegerea sistemelor informatice. Educaţia continuă devine un factor decisiv în succesul profesional.

Profesioniştii din domeniile emergente trebuie să gestioneze simultan mai multe instrumente tehnologice. Colaborarea între oameni şi sisteme inteligente este esenţială pentru eficienţă.

Angajatorii acordă importanţă şi competenţelor de comunicare în echipe tehnologizate. Capacitatea de a învăţa rapid şi de a se adapta la tehnologii noi este extrem de valoroasă. În multe industrii, apar noi roluri care combină cunoştinţe tehnice cu abilităţi manageriale. Profesioniştii trebuie să fie capabili să identifice oportunităţi şi să propună soluţii inovatoare.

Adaptarea la noile profesii implică şi *dezvoltarea competenţelor de securitate digitală.* Cerinţele angajatorilor includ capacitatea de a evalua şi a corecta erorile generate de sisteme automate. Noile domenii de activitate se concentrează adesea pe analiza datelor şi optimizarea proceselor.

Integrarea inteligenţei artificiale în muncă necesită atât competenţe practice, cât şi teoretice. Profesioniştii emergenţi trebuie să fie deschişi la colaborare interdisciplinară. *Formarea continuă este singura cale de a rămâne competitiv în noile profesii.* Adaptarea rapidă la cerinţele angajatorilor asigură succesul pe piaţa muncii dinamice.

2. Nivelul de pregătire al studenţilor pentru profesiile viitorului

2.1 Competenţele necesare în era inteligenţei artificiale

Competenţele digitale sunt esenţiale pentru studenţi, indiferent de specialitatea lor.

Dezvoltarea gândirii critice îi ajută pe studenţi să analizeze informaţiile generate de sisteme automatizate. Creativitatea devine o competenţă cheie în profesii precum designul grafic sau dezvoltarea de aplicaţii. Adaptabilitatea permite studenţilor să se descurce în medii profesionale în continuă schimbare.

- De exemplu, ***viitorii ingineri*** trebuie să ştie să utilizeze software de proiectare asistată de calculator.
- Specialiştii în ***marketing digital*** trebuie să fie familiarizaţi cu instrumente avansate de analiză a datelor şi cu platforme online dedicate promovării şi comunicării comerciale. În domeniul marketingului şi al vânzărilor, aplicaţiile bazate pe inteligenţă artificială permit analiza comportamentului consumatorilor, oferind informaţii relevante pentru fundamentarea deciziilor strategice. În acest context, studenţii trebuie să dezvolte capacitatea de a interpreta corect datele generate de aceste sisteme, transformându-le în soluţii eficiente de marketing.
- Abilităţile de prezentare şi raportare, susţinute de instrumente bazate pe inteligenţă artificială, devin esenţiale pentru ***managerii de proiect***, facilitând analiza datelor, comunicarea clară a rezultatelor şi luarea deciziilor informate.
- Studenţii la ***informatică*** trebuie să deţină cunoştinţe solide în domeniul limbajelor de programare şi al aplicaţiilor bazate pe inteligenţă artificială, acestea constituind fundamentul dezvoltării soluţiilor tehnologice moderne. Competenţele avansate de programare sunt indispensabile pentru specialiştii în robotică şi inteligenţă artificială, facilitând proiectarea, implementarea şi optimizarea sistemelor inteligente. Totodată, formarea gândirii logice şi algoritmice contribuie decisiv la programarea roboţilor şi a aplicaţiilor autonome, capabile să proceseze date

complexe și să ia decizii eficiente. Competențele în securitate cibernetică sunt indispensabile pentru specialiștii în IT. În acest context, gestionarea proiectelor digitale devine o competență esențială pentru managerii din domeniul IT, asigurând coordonarea eficientă a resurselor, respectarea termenelor și succesul implementării proiectelor tehnologice complexe.

- Studenții la ***economie și finanțe*** trebuie să utilizeze programe de analiză financiară și modele predictive, să înțeleagă algoritmi de analiză a riscurilor, folosiți de inteligența artificială.
- Viitorii ***medici*** au nevoie de competențe digitale pentru a lucra cu sisteme inteligente de diagnostic, tratament și monitorizare, interpretând corect recomandările acestora.
- Studenții la ***drept*** trebuie să fie familiarizați cu platforme digitale de documentare juridică și cu impactul IA asupra legislației și jurisprudenței.
- În domeniul educațional***, profesorii*** sunt chemați să utilizeze în mod sistematic platforme educaționale digitale și instrumente interactive, în vederea realizării unui proces de predare–învățare dinamic și centrat pe elev, student. Integrarea acestor tehnologii facilitează diversificarea metodelor didactice, stimulează participarea activă a elevilor, studenților și sprijină adaptarea conținuturilor educaționale la ritmul și nevoile individuale de învățare, contribuind totodată la creșterea eficienței și atractivității actului educațional.
- Studenții la ***arhitectură*** trebuie să stăpânească utilizarea programelor de modelare digitală și de simulare asistată de calculator, indispensabile procesului contemporan de proiectare. Integrarea softurilor bazate pe inteligență artificială contribuie semnificativ la *optimizarea planurilor de construcție*, prin eficientizarea utilizării resurselor, îmbunătățirea performanțelor funcționale și creșterea sustenabilității proiectelor. Totodată, dezvoltarea competențelor interdisciplinare facilitează colaborarea eficientă a viitorilor arhitecți și ingineri cu specialiști din domenii conexe, precum economia sau medicina, favorizând abordări integrate și soluții inovatoare adaptate nevoilor societății contemporane.
- Specialiștii în ***resurse umane*** au nevoie de competențe digitale pentru recrutare și evaluare asistată de IA.
- Studenții la ***jurnalism, comunicare*** trebuie să dețină competențe avansate în utilizarea instrumentelor digitale de redactare, verificare și distribuire a informației, precum și capacitatea de *a identifica, analiza critic și demonta conținutul manipulator*, inclusiv articolele, imaginile și materialele video false (**fake news**, **deepfake**). Această competență este esențială pentru asigurarea acurateței informaționale, respectarea eticii profesionale și consolidarea încrederii publicului în actul jurnalistic, în contextul actual al suprasaturației informaționale și al proliferării dezinformării în mediul digital. Deci, e necesar să fie verificată corectitudinea informațiilor generate de IA și în acest domeniu.
- Studenții la ***psihologie*** pot utiliza aplicații bazate pe inteligență artificială pentru analiza comportamentului uman și a datelor psihologice, însă formarea lor profesională trebuie să includă și dezvoltarea unei atitudini critice față de aceste tehnologii. Este esențial ca viitorii specialiști să conștientizeze limitele inteligenței artificiale, precum lipsa empatiei, riscurile etice și necesitatea interpretării rezultatelor în contextul specific al fiecărui individ, astfel încât utilizarea IA să completeze, și nu să substituie, judecata profesională umană.

- Abilitățile de analiză a datelor sunt cruciale pentru ***statisticieni și cercetători***.
- Creativitatea și inovarea sunt solicitate în domeniul ***artei digitale și al jocurilor video.***
- Capacitatea de colaborare digitală este esențială în ***proiectele internaționale***.

În concluzie, integrarea tehnologiilor digitale în procesul educațional și profesional impune dezvoltarea unei gândiri critice, a flexibilității și a abilității de a învăța rapid. Experiențele practice și proiectele aplicative consolidează competențele tehnice și transversale, pregătind studenții să utilizeze eficient instrumentele digitale și recomandările inteligenței artificiale în diverse domenii.

2.2. Rolul universităților și al programelor de studiu.

Universitățile au un rol esențial în pregătirea studenților pentru provocările lumii digitale. Adaptarea programelor de studiu și integrarea tehnologiilor moderne facilitează învățarea activă și relevantă.

Curriculumul universitar trebuie să includă materii care dezvoltă competențe digitale și gândirea critică. Laboratoarele digitale și aplicațiile practice ajută studenții să aplice teoria în situații reale. Utilizarea inteligenței artificiale în cadrul studiilor sprijină analiza datelor și luarea deciziilor. Experiențele practice, cum ar fi stagii sau proiecte, consolidează abilitățile tehnice și transversale. Profesorii pot ghida studenții în utilizarea responsabilă a tehnologiilor digitale. Colaborarea interdisciplinară pregătește studenții să lucreze eficient în echipe diverse. Universitățile pot organiza workshopuri și seminare care dezvoltă competențe de prezentare și comunicare.

Prin adaptarea programelor de studiu și oferirea de experiențe practice, universitățile contribuie la formarea unor specialiști pregătiți pentru cerințele actuale ale pieței muncii. Dezvoltarea competențelor digitale devine un element central al educației moderne. Astfel, studenții dobândesc abilitățile necesare pentru a integra tehnologia și inteligența artificială în activitatea lor profesională.

«*Un raport Eurobarometru publicat în decembrie 2025, bazat pe un studiu realizat în luna mai cu 1.000 de respondenți din România, arată că majoritatea populației consideră competențele digitale esențiale pentru participarea activă în societate, de la accesul la servicii bancare și medicale, la implicarea civică*» [10]

2.3. Profesii noi și emergente datorate inteligenței artificiale

Inteligența artificială generează apariția unor profesii noi sau emergente, care combină competențe tehnice, analitice și creative. De exemplu, *analiștii de date pentru IA* folosesc algoritmi și modele predictive pentru a interpreta volume mari de informații. Competențele necesare includ programarea, statistica și gândirea critică, iar rolul IA este de a automatiza colectarea și procesarea datelor, oferind suport pentru decizii strategice.

Un alt exemplu este *specialistul în etica inteligenței artificiale*, care evaluează riscurile și implicațiile etice ale sistemelor automate; sunt necesare cunoștințe juridice, filosofice și tehnice, iar IA ajută prin simulări și analizarea scenariilor posibile [8]

De asemenea, apar profesii precum *designerul de interfețe conversaționale pentru chatboți și asistenți virtuali*, unde competențele esențiale sunt designul UX/UI, lingvistica computațională și psihologia utilizatorului; IA facilitează înțelegerea comportamentului utilizatorilor și optimizarea interacțiunilor digitale.

Inteligența artificială schimbă rapid lumea muncii și creează oportunități pentru profesii noi și inovatoare. Mai jos prezentăm 10 astfel de profesii emergente, explicând concret ce presupun, ce competențe necesită și cum contribuie IA la activitatea fiecărui specialist:

1. **Data Scientist (specialist în date)** – analizează volume mari de date pentru a lua decizii în companii sau instituții. Este nevoie de competențe în statistică, programare și interpretarea rezultatelor generate de IA.
2. **Inginer în inteligență artificială** – creează și optimizează algoritmi pentru sisteme inteligente. Necesită cunoștințe tehnice solide, logică, programare și abilități de testare a aplicațiilor.
3. **Designer de algoritmi pentru IA** – dezvoltă algoritmi specifici pentru roboți sau sisteme automate. Este esențială gândirea critică, creativitatea și capacitatea de a anticipa comportamentul tehnologiilor.
4. **Consultant în etica inteligenței artificiale** – evaluează impactul deciziilor luate de sisteme automate și propune reglementări. Necesită cunoștințe juridice, capacitate de analiză și înțelegerea tehnologiilor IA.
5. **Specialist în securitate cibernetică pentru sisteme inteligente** – protejează datele și sistemele automate de atacuri. Competențele tehnice și atenția la detalii sunt vitale, la fel ca înțelegerea IA și a riscurilor asociate.
6. **Manager de sisteme automatizate** – coordonează echipe și procese în care tehnologia preia sarcini repetitive. Este nevoie de abilități de organizare, leadership și cunoștințe despre tehnologiile utilizate.
7. **Specialist în robotică colaborativă** – dezvoltă și supraveghează roboți care lucrează împreună cu oamenii în fabrici sau laboratoare. Competentele tehnice și gândirea analitică sunt esențiale, la fel ca adaptabilitatea la schimbări.
8. **Analist de comportament al consumatorului prin IA** – folosește algoritmi pentru a înțelege și anticipa preferințele clienților. Abilitățile analitice, digitale și de interpretare a datelor sunt obligatorii.
9. **Dezvoltator de aplicații inteligente** – creează programe care învață și se adaptează la utilizatori. Este nevoie de creativitate, programare și înțelegerea principiilor învățării automate.
10. **Profesor / formator digital** – folosește platforme inteligente și instrumente IA pentru predare și evaluare. Este necesară competența digitală, abilitatea de a integra tehnologia în procesul educațional și adaptabilitatea la instrumente noi.

Aceste *exemple* arată că inteligența artificială nu doar creează instrumente, ci și modelează piața muncii, impunând dezvoltarea continuă a competențelor și adaptarea rapidă la noile cerințe profesionale.

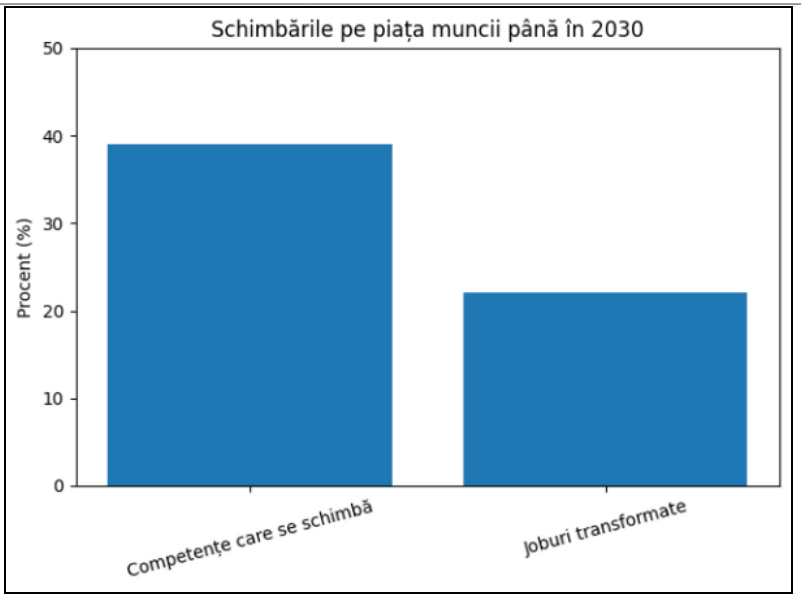

Fig. 1. Schimbările pe piața muncii

«Un raport al Forumului Economic Mondial arată că aproape 39% dintre competențele actuale ale angajaților se vor schimba până în 2030, (figura 1), însă inteligența artificială (AI) nu va înlocui oamenii, ci va transforma modul în care muncim» [9].

«La nivel global AI și automatizarea vor elimina 92 mil. locuri de muncă, dar vor crea 170 mil., generând un câștig net de 78 mil. până în 2030» [9].

2.4. Provocările și oportunitățile de integrare profesională

Integrarea profesională a studenților este influențată de ritmul rapid al schimbărilor tehnologice și de cerințele tot mai complexe ale pieței muncii.

Identificarea provocărilor și valorificarea oportunităților reprezintă elemente esențiale pentru succesul profesional al absolvenților.

Studenții se confruntă adesea cu dificultăți în dobândirea competențelor digitale și a abilităților transversale necesare pentru noile profesii. Lipsa experienței practice poate limita înțelegerea modului în care teoria se aplică în contexte reale.

Stagiile de practică permit familiarizarea cu mediul profesional și dezvoltarea abilităților tehnice.

Mentoratul oferă ghidaj și sprijin, ajutând studenții să înțeleagă cerințele specifice ale domeniului lor. Programele de formare continuă facilitează actualizarea cunoștințelor și adaptarea la noile tehnologii. Experiențele profesionale contribuie la consolidarea încrederii și a competențelor de comunicare.

Totodată, interacțiunea cu specialiști din diferite domenii stimulează gândirea critică și colaborarea interdisciplinară.

Prin combinarea experiențelor practice, mentoratului și formării continue, studenții pot transforma provocările în oportunități de dezvoltare profesională. Această abordare îi pregătește să se integreze cu succes pe o piață a muncii dinamică și în continuă evoluție.

Concluzie. Inteligența artificială influențează profund dinamica pieței muncii, determinând schimbări semnificative în structura profesiilor și în cerințele față de forța de muncă. În acest context, nivelul de pregătire al studenților devine un factor esențial pentru integrarea profesională și pentru adaptarea la noile realități economice. Dezvoltarea competențelor digitale, alături de formarea gândirii critice, a creativității și a capacității de adaptare, reprezintă condiții necesare pentru succesul profesional în viitor.

Prin urmare:

- Pregătirea studenților pentru viitor depinde nu doar de cunoștințele teoretice, ci și de competențele digitale, gândirea critică, creativitatea și flexibilitatea lor.
- Universitățile trebuie să adapteze constant programele de studiu, pentru a răspunde cerințelor pieței muncii și schimbărilor tehnologice rapide, astfel încât să asigure o pregătire relevantă și eficientă a studenților pentru profesiile viitorului.
- Absolvenții astfel pregătiți vor putea să facă față provocărilor și oportunităților generate de noile profesii și de evoluția continuă a tehnologiei.

BIBLIOGRAFIE & WEBOGRAFIE

1. Ceobanu C., Cucoș C., Istrate O., & Pânișoară I.–O. *Educația digitală*. Iași: Editura Polirom. – O lucrare esențială despre integrarea tehnologiilor digitale în educație și schimbările provocate de digitalizare în învățământ. (Editura Polirom). 2020
2. Apostolache R. *Competența pedagogică digitală*. București: Editura Polirom. – Analizează competențele digitale necesare cadrelor didactice pentru predarea în medii digitale. (Librarius). 2022.
3. Marinescu G. *Noile tehnologii și piața muncii în România*. MPRA Paper No. 119675. – Cercetare despre modul în care tehnologiile emergente, inclusiv IA, influențează piața muncii și competențele necesare. (IDEAS/RePEc). 2023
4. Badea L., Șerban-Oprescu G.–L., Iacob S.–E., & Stanef M.–R. *Inteligența artificială și viitorul muncii – o abordare din perspectiva dezvoltării sustenabile*. Amfiteatru Economic, 26(S18), 1031–1047. – Analizează impactul IA asupra pieței muncii în context socio-economic. (Amfiteatru Economic). 2024.
5. Inteligența artificială în educație între determinarea politicilor și dezvoltarea competențelor.URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/2466-2473.pdf (accesat la 05.02.26).
6. Guvernul introduce DigCompRo. Aurelian Ionescu, președinte, Comitetul Român pentru IA în Educație: Este important să dezvolte module educaționale dedicate gândirii critice și eticii inteligenței artificiale. URL: https://alephbusiness.ro/tech/a-i/guvernul-introduce-digcompro-aurelian-ionescu-presedinte-comitetul-roman-pentru-ia-in-educatie-este-important-sa-dezvolte-module-educationale-dedicate-gandirii-critice-si-eticii-inteligentei-artif/ (accesat la 05.02.26).
7. Competențe digitale pentru cadre didactice (Experimentul Ariadna). URL: https://educatia-digitala.ro/competente-digitale-pentru-cadre-didactice-experimentul-ariadna/ (accesat la 05.02.26).

8. Educația digitală în era AI: idei, inovație și premii la Conferința Națională 3DUTECH 2025. URL: https://icdl.ro/noutati-articol/educaia-digitala-in-era-ai-idei-inovaie-i-premii-la-conferina-naionala-3dutech-2025/ (accesat la 06.02.26).

9. Inteligența Artificială și modelarea competențelor salariaților. URL: https://www.rri.ro/panoramice/societate/inteligenta-artificiala-si-modelarea-competentelor-salariatilor-id949899.html (accesat la 09.02.260,

10. Românii consideră competențele digitale esențiale și susțin integrarea inteligenței artificiale în școli. URL: https://www.pressalert.ro/2025/12/romanii-considera-competentele-digitale-esentiale-si-sustin-integrarea-inteligentei-artificiale-in-scoli/ (accesat la 09.02.26).

УДК 004.9:902/904:719:069:908(477.41-21)

Олександр Вовкодав
(Переяслав, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ФОТОГРАММЕТРИЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ОЦИФРУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

У статті розглянуто можливості застосування фотограмметричних методів для створення 3D-моделей пам'яток і ландшафтів. Описано основні етапи побудови тривимірних моделей на основі відзнятих фотоматеріалів. Подано приклади створення віртуальних турів і цифрових моделей пам'яток Переяславщини. Актуалізовано значення фотограмметричних підходів для збереження, дослідження та популяризації культурної спадщини України.

Ключові слова: *Переяславщина, культурна спадщина, цифровізація, фотограмметрія, 3D-моделювання, віртуальний тур, БПЛА.*

USING PHOTOGRAMMETRIC METHODS FOR DIGITIZING CULTURAL HERITAGE

The article considers the possibilities of using photogrammetric methods to create 3D models of monuments and landscapes. The main stages of building three-dimensional models based on photographic materials are described. Examples of creating virtual tours and digital models of monuments of Pereiaslav region are given. The importance of photogrammetric approaches for the preservation, research and popularization of the cultural heritage of Ukraine is updated.

Keywords: *Pereiaslav region, cultural heritage, digitalization, photogrammetry, 3D modeling, virtual tour, UAV.*

Питання збереження культурної спадщини України в умовах повномасштабної війни набуло особливої актуальності, передусім для прифронтових територій. Водночас небезпека пошкодження внаслідок повітряних атак поширюється на пам'ятки культури по всій Україні. Це зумовлює необхідність посилення заходів їх охорони, а також створення умов для подальшої реставрації чи відтворення у разі втрати. Особливої уваги в цьому контексті потребують історико-культурні регіони України, у межах яких зосереджена значна кількість пам'яток національного та місцевого значення, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [5].

Значна кількість таких об'єктів розташована на Переяславщині. Цей регіон відігравав важливу роль у розвитку української культури та був одним із осередків формування української державності, про що свідчать численні археологічні й архітектурні пам'ятки. У підпорядкуванні Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав») перебуває понад 300 об'єктів культурної спадщини, із яких 120 мають статус пам'яток національного та місцевого значення. Загалом на території Переяславщини кількість таких об'єктів є значно більшою.

Для їх збереження, дослідження та популяризації необхідно використовувати інноваційні методи, одним із яких є фотограмметрія, що дозволяє створити 3D-моделі на основі фотографій об'єкта. Цей метод можна

застосовувати для зйомки різних пам'яток – від невеликих предметів до масштабних архітектурних споруд.

Фотограмметрія – це ціла наукова дисципліна, яка фактично виникла після винайдення фотографії французами у 1839 р. Найбільшого розвитку фотограмметрія набула після появи комп'ютерів і спеціального програмного забезпечення, які дали змогу автоматизувати складні вимірювання та обробку даних. Поширення цифрових фотоапаратів для професійного й аматорського використання сприяло її широкому застосуванню в різних сферах.

В архітектурі цей метод уперше застосував Альбрехт Майденбауер у 1893 р. Назва «фотограмметрія» походить від трьох грецьких слів: «фото» – світло, «грамма» – запис, «метрія» – вимірювання. Фотограмметрія вивчає способи створення та обробки фотографічних зображень, а також методи їх вимірювання [6].

Залежно від поставлених завдань фотограмметрію поділяють на кілька напрямів. Серед них виділяють геодезичну, ігрову та архітектурну фотограмметрію.

Геодезична фотограмметрія використовується для створення геоінформаційних систем, топографічних карт і планів місцевості. Ігрова фотограмметрія застосовується для створення реалістичних 3D-моделей, які використовують у комп'ютерних іграх, відео та кіно. Архітектурна фотограмметрія сформувалася як окремий напрям у 1950-их рр. Її методи застосовують під час проведення обмірних і фіксаційних робіт, а також для створення цифрових 3D-моделей архітектурних об'єктів. Це дає змогу створювати тривимірні копії історичних будівель і споруд та фіксувати пошкодження пам'яток архітектури.

Процес фотограмметрії складається з кількох основних етапів:

- фотозйомка об'єкта за допомогою цифрової фотокамери, смартфона з відповідними технічними можливостями, БПЛА, поворотних столів або спеціалізованих студійних комплексів;
- обробка отриманих фотографій – вирівнювання балансу, яскравості та контрасту за допомогою програм для роботи з RAW-файлами);
- створення «хмари точок» – набору вершин у тривимірній системі координат;
- створення полігональної моделі шляхом побудови полігональної сітки з трикутників або чотирикутників, з'єднаних між собою вершинами за допомогою спеціалізованих програм, зокрема Reality Capture, Agisoft Metashape, Colmap, Meshroom, MicMac;
- ретопологія 3D-моделі – оптимізація кількості полігонів без суттєвої втрати якості моделі;
- текстурування – створення UV-розгортки поверхні моделі, накладання текстур та їх подальше «запікання» за допомогою 3D-редакторів;
- підготовка готової моделі – фінальна візуалізація об'єкта з накладанням динамічних тіней і віртуального освітлення [2].

Створення цифрових тривимірних моделей об'єктів культурної спадщини дає змогу отримувати точні 3D-копії пам'яток. Вони можуть використовуватися для віртуальних реконструкцій. Такі методи дають можливість фіксувати навіть найдрібніші архітектурні деталі та відтворювати їх із високою точністю.

Розглянемо кілька прикладів успішного застосування цифрових технологій для збереження та популяризації культурної та архітектурної спадщини Переяславщини.

Цифровий проєкт «Музеї України просто неба» дає можливість кожному віртуально відвідати 7 автентичних скансенів України. Серед них – Музей народної архітектури та побуту середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав» (рис. 1) [3]. Віртуальний тур можна розпочати з 8 локацій:

- головні вхідні ворота;
- церква св. Параскеви перевезена із с. В'юнище Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. (Музей космосу);
- садиба олійника(хата, комора, клуня перевезені із с. В'юнище Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.);
- експозиція Музею українських обрядів в приміщенні колишньої школи перевезеної з с. Студеники Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.;
- експозиція майстерні чинбаря у хаті перевезеної із с. В'юнище Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. у двірі чинбаря;
- вітряний млин перевезений із с. Горбані Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.;
- експозиція церква св. Георгія перевезеної із с. Андруші Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.;
- площадка із сільськогосподарської техніки поблизу Музею хліба.

Користувач має можливість продовжити віртуальну подорож територією музею, обираючи напрямок переміщення за допомогою навігаційних вказівників.

Працівники Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» також займаються цифровізацією пам'яток, зокрема створенням 3D-моделей пам'яток і ландшафтів за допомогою БПЛА. У межах цього проєкту було створено моделі:

- давньоруського городища та поселення в ур. Сковорода поблизу с. Вінинці;
- сегмент Великого валу біля с. Мала Каратуль;
- залишки церкви Воскресіння Христового в с. Воскресенське.

Також оцифровано окремі об'єкти Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, зокрема:

- церкву св. Параскеви із с. В'юнище Переяслав-Хмельницького. р-ну Київської обл.,
- клуню із с. Петрівці Миргородського р-ну Полтавської обл.;
- та курган «Хрест» II тис. до н. е.;
- альтанку та підводний рельєф штучного озера [4].

Усі створені моделі розміщені на платформі Sketchfab і доступні для вільного перегляду (рис. 2) [1].

Нами розглянуто лише окремі приклади використання фотограмметричних методів для створення віртуальних турів і 3D-моделей пам'яток Переяславщини. Насправді таких проєктів значно більше, і вони є важливим напрямом збереження культурної та архітектурної спадщини регіону. Сучасні технології дають змогу зберігати пам'ятки в цифровому форматі, детально

досліджувати їх архітектурні особливості та вивчати історію об'єктів. Застосування фотограмметрії відкриває нові можливості для популяризації культурної спадщини, розвитку культурної освіти та проведення наукових досліджень.

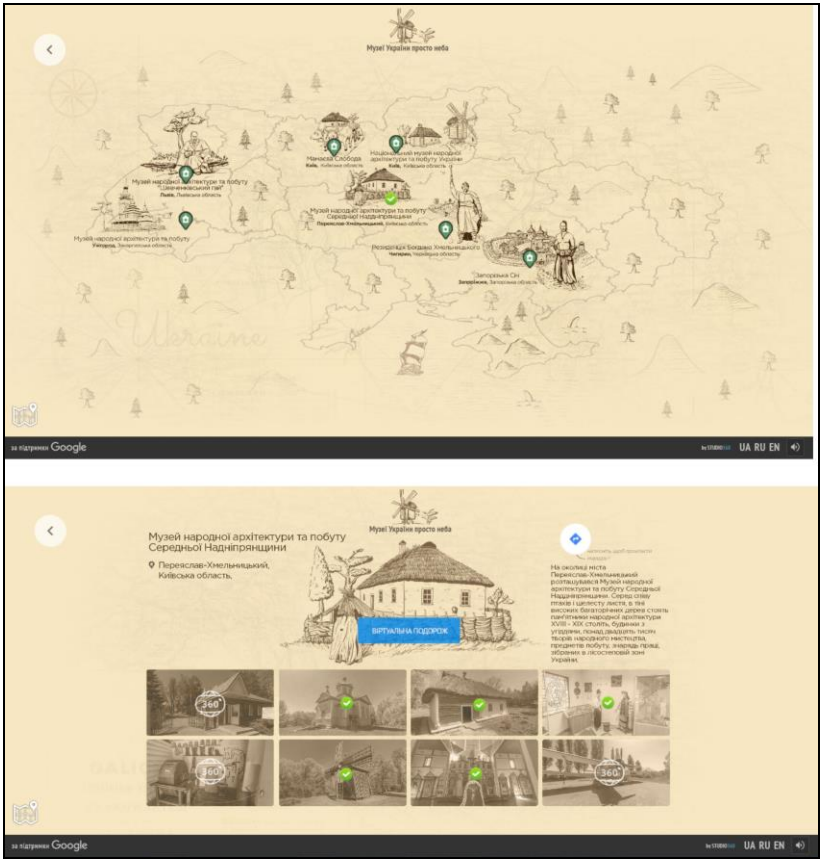

Рис. 1. Вебсторінки «Віртуальний тур українськими музеями просто неба. URL: https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/»

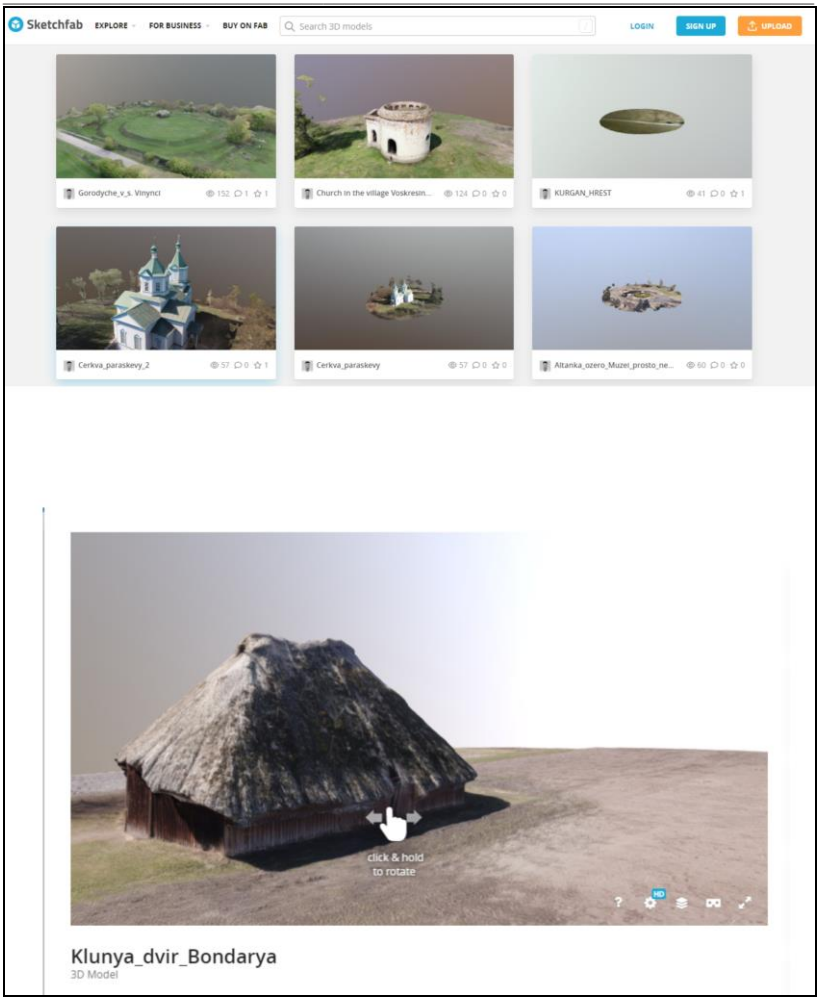

Рис. 2. Вебсторінки «Sergiyvovkodav.

URL: https://sketchfab.com/sergiyvovkodav/models»

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Sergiyvovkodav. URL: https://sketchfab.com/sergiyvovkodav/models (дата звернення: 18.05.2026).

2. Акерман О., Бедріна Н., Мамедов К. Можливості використання фотограмметрії для оцифрування пам'яток культури. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку.* 2023. Т. 47.С. 129–135.

3. Віртуальний тур українськими музеями просто неба. URL: https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/ (дата звернення: 17.05.2026).

4. Вовкодав С. Досвід використання даних дистанційного зондування Землі в археологічних дослідженнях басейну р. Броварки на Переяславщині. *Фактор простору в історичних дослідженнях*: матеріали круг. ст. (м. Переяслав-Хмельницький, 31 травня 2018 р.). Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 11–23.

5. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. URL: https://mincult.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyy-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/ (дата звернення: 20.05.2026).

6. Кінаш Р., Бокало І. Методичні вказівки до виконання лабораторних робіт з дисципліни «Основи архітектурної фотограмметрії» для студентів напрямку 6.1201 «Архітектура». Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. 28с.

Науковий керівник: ***Бабак Олександр Анатолійович,***
викладач кафедри цифрових технологій навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

УДК 004.946:069.5:908(477.46)

Ольга Пискун, Ольга Брель
(Чигирин, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В МУЗЕЙНІЙ ПРАКТИЦІ: «ДЗЕРКАЛО ЧАСУ»

У статті розповідається про досвід музею Богдана Хмельницького у впровадженні та використанні технології доповненої реальності у музейній експозиції: завдяки інклюзивному сенсорному кіоску «Дзеркало часу» (встановлений у 2025 р.) відвідувачі мають змогу «приміряти» чоловічий і жіночий костюми XVII ст.

Ключові слова: *музей Богдана Хмельницького, технологія доповненої реальності, «Дзеркало часу», Український культурний фонд, 3dcomlab.*

THE USE OF AUGMENTED REALITY TECHNOLOGY IN MUSEUM PRACTICE: «MIRROR OF TIME»

The article highlights the experience of the Museum of Bohdan Khmelnytskyi in the implementation and application of augmented reality technology within the museum exhibition. Through the inclusive sensory kiosk «Mirror of Time» (installed in 2025), visitors are provided with an opportunity to virtually «try on» male and female costumes of the seventeenth century.

Keywords: *the Museum of Bohdan Khmelnytskyi, augmented reality technology, «Mirror of Time», the Ukrainian Cultural Foundation, 3dcomlab.*

У наш час стрімкого розвитку цифрових технологій музеї мають адаптуватися до потреб сучасного суспільства. Запропонований ними культурний продукт, повинен бути цікавим і доступним для всіх категорій відвідувачів, зокрема для дітей та молоді.

Сьогодні для осучаснення музейних експозицій використовується велика кількість мультимедійних рішень – аудіогіди, сенсорні кіоски, інтерактивні екрани, технології доповненої та віртуальної реальності. Вони допомагають музею говорити з відвідувачем зрозумілою сучасною мовою, роблять взаємодію з експонатами більш емоційною, доступною та пізнавальною.

Впродовж останніх років музей Богдана Хмельницького в Чигирині активно впроваджує інноваційні технології у своїй експозиції. З 2017 р. в музеї працює аудіогід українською та англійською мовами, розміщений на платформі «izi.TRAVEL» (доступ через QR-коди). У 2023 р. за підтримки Українського культурного фонду в рамках проєкту «Богдан Хмельницький. (Не)розказана історія» в залах музею встановлені 2 сенсорні кіоски та мультимедійна книга – авторська розробка компанії 3dcomlab (м. Київ). За допомогою цієї технологічної новинки висвітлюється історія рукописного Євангелія 1651 р. із с. Суботів – унікальної пам'ятки сакрального мистецтва Правобережної України середини XVII ст., яка зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського [3, с. 202].

Упродовж травня-вересня 2025 р. на базі музею Богдана Хмельницького було реалізовано ще один проєкт за підтримки Українського культурного фонду – «Доступна історія». Створення інклюзивно-освітнього простору в

експозиції музею Богдана Хмельницького». Продовжено осучаснення експозиції музею – в п'яти залах створено освітній простір, який поєднав історію, сучасні технології та інклюзивний підхід. В рамках проєкту, в експозиції було розміщено нові інтерактивні музейні локації – спеціальні тактильні зони, де предмети можна взяти до рук, 3D-модель церкви Святого Іллі (с. Суботів) для безбар'єрного доступу до огляду пам'ятки архітектури людей із порушеннями зору та незрячих, а також два сенсорні інформаційні кіоски, один з яких – «Дзеркало часу» з використанням технології доповненої реальності (AR) [6, с. 203]. Таке рішення мало на меті не лише надати відвідувачам інформацію, а й зробити її доступною для людей різних категорій та соціальних груп, викликати емоційний зв'язок з історією.

Інклюзивний сенсорний інформаційний кіоск «Дзеркало часу» – розробка компанії 3dcomlab («Лабораторія інтерактивних рішень», керівник Михайло Шишкін, м. Київ). Він має три розділи. У розділі «Одяг, зброя та спорядження козаків» вміщено коротку інформацію про те, як міг виглядати козак у XVII ст., пізнавальні відеоролики про озброєння козаків та елементи їх спорядження. Для підготовки контенту цього розділу було використано матеріали, розміщені на сайті Товариства військово-історичної реконструкції «Печерська сотня Київського реєстрового козацького полку» [5] та фрагменти відео з їхнього YouTube-каналу «Kozak Media» [7].

В іншому розділі кіоску представлено інтерактивний квест з елементами анімації «Збери козака в похід». У ігровій формі діти знайомляться з козацьким одягом, спорядженням, зброєю, самостійно обираючи необхідні речі для походу. Такий формат сприяє кращому засвоєнню інформації, перетворює процес пізнання на захопливу гру.

Родзинкою контенту даного кіоску став розділ «Дзеркало часу» з використанням технології доповненої реальності (AR).

Впровадження технології доповненої реальності у музейне середовище робить знайомство з історією більш цікавим, доступним та інтерактивним. Вона підсилює культурно-освітню функцію музею, привертає увагу відвідувачів, допомагає краще зрозуміти музейні експонати через взаємодію з ними. Тому нам хотілося використати саме цей прийом в експозиції музею Богдана Хмельницького для демонстрації жіночого та чоловічого вбрання XVII ст. та дати можливість «приміряти» його на себе через доповнену реальність.

При створенні моделей костюмів необхідно було враховувати те, що технологія доповненої реальності у музейній експозиції – це поєднання двох складових: технологічної та науково-дослідної. З одного боку це комп'ютерні технології, з іншого – це складний інформаційний продукт, який в умовах музею Богдана Хмельницького має відповідати принципам історичної достовірності. Крім того, метою розробки «Дзеркала часу» було не лише створення розважального контенту, а й популяризація предметів, представлених в експозиції музею Богдана Хмельницького.

Отже, для створення 3D-костюмів мали бути використані реальні археологічні знахідки, які експонуються в музеї Богдана Хмельницького – рештки жіночого та чоловічого одягу XVII ст., знайдені у Чигирині в 1994 р. під час археологічних розкопок цвинтаря XV–XVII ст.: очіпок (головний убір заміжньої жінки), фрагменти ліфа (передньої частини нагрудного жіночого

одягу), фрагменти чоловічого пояса. Ці артефакти давно науково опрацьовані співробітниками заповідника. Відома текстура тканин, з якої вони виготовлені, їхній колір, орнаменти очіпка, мережива [1, с. 81, 82; 2, с. 398]. Все це було враховано при створенні ескізу жіночого костюма.

Оскільки жіночий 3D-костюм мав бути святковий, а в подібних строях XVII ст. обов'язковим є намисто, було прийнято рішення використати унікальну знахідку з с. Жаботин – нашийну прикрасу XVII ст., яка експонується в історичному музеї Кам'янського державного історико-культурного заповідника. Це срібний ланцюжок довжиною 1 м 32 см, виготовлений із 722 з'єднаних між собою методом кольчужної в'язки кілець. До нього прикріплені срібні монети Речі Посполитої XVI–XVII ст. Ймовірно, прикраса належала заможній козачці та була захована у неспокійні часи [4, с. 73].

За сприяння директорки Кам'янського ДІКЗ Галини Михайлівни Таран та завідувача історичного музею Юрія Юрійовича Ляшка прикрасу було оцифровано і використано при створенні 3D-моделі жіночого костюму. Таким чином, ми змогли розповісти відвідувачам про унікальну річ, яка зберігається в іншому музеї, але має важливе значення для історії Чигиринщини.

Щоб вбрання у «Дзеркалі часу» виглядало реалістично та «оживало» на людині під час руху, необхідно було зробити якісні ескізи майбутніх 3D-костюмів у чотирьох ракурсах, з детальною промальовкою усіх складок і тіней на спідниці, сорочці, ліфові, очіпку. Для цього до команди проєкту долучилася талановита художниця Наталія Віталіївна Атамась, завідувачка сектору відродження народних промислів НІКЗ «Чигирин». У 1998 р., після закінчення Української академії мистецтв, вона почала працювати художником-реставратором у НІКЗ «Чигирин», брала участь у роботі над оформленням експозиції музею Богдана Хмельницького (портрети членів родини гетьмана) та у створенні портретної галереї історико-архітектурного комплексу «Резиденція Богдана Хмельницького».

Щоб мальовані ескізи були точними, якісними і детальними, було вирішено, за порадою художниці, відфотографувати модель з різних ракурсів. Для цього було підібрано приблизне вбрання для моделі: сорочку, спідницю, ліф; також виготовлено очіпок. Фотографували модель з 16 ракурсів: спереду, ззаду, з обох боків та з напівобертів у 30º, 45º та 60º. Мальовані ескізи жіночої моделі було передано до 3dcomlab, де їх оцифрували.

3D-модель чоловічого костюма XVII ст. розроблена командою 3dcomlab на основі 3D-моделі «Український козак XVII ст.» (автор Ніна Чернишенко, м. Харків) та авторського малюнка художниці Наталії Атамась. При її створенні використано зображення козацького пояса XVII ст. – археологічної знахідки з м. Чигирин – та зображення копії козацького жупана XVII ст. з експозиції музею Богдана Хмельницького.

Щоб відвідувачі могли отримати історичну інформацію про музейні предмети, використані для створення 3D-костюмів, розділ «Дзеркало часу» було доповнено підрозділом «Вбрання в деталях», де представлено 3D-зображення кожного археологічного предмета, а також детальна інформація про ці елементи вбрання. Використання у «Дзеркалі часу» реальних речей з експозиції дозволило встановити візуальний зв'язок з історичними артефактами та посилило емоційний вплив на відвідувачів.

На сьогоднішній день гості музею Богдана Хмельницького можуть «приміряти» костюми, сфотографуватися в них. Також, за бажанням, вбрання можна доповнити візуальними та звуковими ефектами. «Дзеркало часу» користується значною популярністю серед відвідувачів, оскільки дає можливість отримати новий досвід та «зануритися в історію».

Отже, сучасні технології в експозиції музею є важливим інструментом збереження, популяризації та осмислення культурної спадщини. Хоча вони не заміняють автентичний музейний предмет, але можуть стати ефективним засобом його глибшого розуміння, усвідомлення артефакту в історичному контексті та його емоційного сприйняття. Головне – використовувати ІТ-інновації доречно, так, щоб вони підсилювали зміст експозиції, а не відволікали від неї.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Брель О., Діденко Я. Елементи жіночого костюму XVII ст. (за результатами археологічних досліджень козацького цвинтаря XVI-XVII ст. у Чигирині). *«Археологія & Фортифікація Середнього Подністро'я»: зб.* матеріалів ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол.: В.С. Травінський (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. С. 79–84.

2. Брель О., Діденко Я. Елементи чоловічого костюма XVII ст. (за матеріалами фондової колекції НІКЗ «Чигирин»). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: з*б. наук. ст. Київ, 2016. Вип. 25. С. 396–401.

3. Брель О., Пискун О. Мультимедійна книга як засіб популяризації рукописного Євангелія 1651 р. із села Суботова на Чигиринщині. *Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України»:* зб. матеріалів IV Всеукр. наук. конф. (м. Переяслав, 18 квітня 2024 р.). Переяслав (Київ. обл.), 2024. С. 199–205.

4. Ляшко Ю. Скарб і комплекс знахідок доби козаччини із села Жаботин. *Чигиринщина: історія і сьогодення: м*атеріали наук.-практ. конф. (м. Чигирин, 17-18 трав. 2006). Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С. Г., 2006. С. 72–75.

5. Одяг, озброєння та спорядження козаків реєстровців на середину XVII століття. *Печерська сотня Київського реєстрового полку. Корисна інформація з історії козацтва*. URL: https://17c.org.ua/rechi (дата звернення: 28.05.2026).

6. Пискун О., Брель О. «Доступна історія». Створення інклюзивно-освітнього простору в експозиції музею Богдана Хмельницького. *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження:* матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, ЧДТУ, 4 грудня 2025 р.) / упоряд.: Лазуренко В.М., Стадник І.Ю., Яшан О.О., Литвин О.В.; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: видавець Гордієнко Є.І., 2025. С. 202–207.

7. Предмети козацької доби. *YouTube. Kozak Media. Печерська сотня*. URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLYgaWuEUcGgDo-lSzCoNB-aMLWxSGTCYT (дата звернення: 28.05.2026).

ІСТОРІЯ

УДК 930.1:728.8194:908(477.87)

Наталія Цвях
(Збараж, Україна)

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯЗЛОВЕЦЬКОГО ЗАМКУ XVII–XVIII ст.: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Досліджено історіографію Язловецького замку XVII–XVIII ст., охарактеризовано джерельну базу, розглянуто польські, українські та зарубіжні підходи, еволюцію фортифікацій та роль замку у військово-політичному та культурному житті Поділля.

Ключові слова: *Язловецький замок, історіографія, джерельна база, джерелознавство, фортифікаційна архітектура, замкові комплекси, XVII–XVIII ст., Поділля, історико-культурна спадщина, архівні документи*

THE HISTORIOGRAPHY OF RESEARCH ON YAZLOVETS CASTLE IN THE SEVENTEENTH AND EIGHTEENTH CENTURIES: MAJOR TRENDS AND THE SOURCE BASE

The historiography of Yazlovets Castle (17 th–18 th c.) is analyzed, describing sources, Polish, Ukrainian, and foreign approaches, the evolution of fortifications, and the castle's role in the military, political, and cultural life of Podillia.

Keywords: *Yazlovets Castle, historiography, source base, source studies, fortification architecture, castle complexes, seventeenth and eighteenth centuries, Podillia, historical and cultural heritage, archival documents.*

Фундаментом кожного історичного дослідження є належна джерельна база та методологія наукового пошуку. Дослідження історії Язловецького замку XVII–XVIII ст. ґрунтується на широкому комплексі писемних, археологічних та історико-краєзнавчих матеріалів, що дозволяють простежити етапи розвитку замкового комплексу, його військове, адміністративне та культурне значення в історії Поділля.

Усю історіографію з даного питання умовно можна поділити на три основні групи: польську, українську та нейтральну (зарубіжну) історіографію. Кожна з них характеризується власними підходами до висвітлення історії Язловецького замку, специфікою використання джерел та оцінкою ролі фортеці в історичних процесах регіону.

Розгляд історіографії дослідження Язловецького замку варто розпочати із першоджерел — свідчень сучасників та документальних матеріалів XVII–XVIII ст. Особливу цінність становлять хроніки, мемуари, актові книги, інвентарі та кореспонденція власників замку, у яких містяться відомості про оборонний стан фортеці, військові події, господарське життя та зміни архітектурного комплексу.

Щодо польської історіографії, то насамперед слід згадати праці польських хроністів, краєзнавців та істориків XIX–XX ст., які приділяли значну увагу історії Язловеччини та її оборонних споруд. Саме польські дослідники одними

з перших здійснили опис замку, проаналізували його стратегічне значення та ввели до наукового обігу значну кількість архівних матеріалів.

Дослідження Язловецького замку охоплюють кілька історичних етапів і базуються на поєднанні письмових та матеріальних джерел. Конкретні відомості про замок та його фортифікаційну структуру зафіксовані у документах 1448, 1622 та 1641 рр., що дозволяє простежити еволюцію його архітектури та функцій.

У XIX ст. польські та українські дослідники переважно обмежувалися короткими описами замку та окремими іконографічними матеріалами. Основним джерелом для аналізу фортифікацій були результати часткових розкопок, а також функціональний та технічний аналіз споруди, що не давало змоги повністю відтворити історичний розвиток комплексу (Боронч, 1862; Григорян, 2000). Саме на базі цих обмежених матеріалів формувалися перші історіографічні оцінки замку, які згодом стали відправною точкою для подальших досліджень.

У XX ст. зі зміною методологічних підходів історики почали системно поєднувати письмові джерела з археологічними матеріалами та історико-архітектурним аналізом. Такий підхід дозволив більш детально реконструювати розвиток Язловецького замку, оцінити зміни його фортифікацій та простежити функціональні трансформації споруди протягом XVII–XVIII ст. Поряд із польською та українською історіографією з'являються також нейтральні, зарубіжні дослідження, що сприяють об'єктивізації висновків і дають змогу здійснювати порівняльний аналіз замкових комплексів Поділля.

Одним із найважливіших внесків у дослідження Язловецького замку стала праця Садока Боронча (1862), у якій систематизовано історичні відомості про замок та його роль у розвитку регіону. У ній автор охарактеризував соціально-політичне та культурне значення фортеці для місцевої громади, висвітлив її функції в адміністративному, оборонному та релігійному житті.

Садок Боронч, священник вірменського походження, завдяки своєму локальному знанню та доступу до специфічних джерел створив працю, що мала значний історико-культурний контекст. Видана 1862 року у Львові у друкарні «Закладу імені Оссолінських», ця праця й досі залишається одним із цінних джерел для реконструкції історії Язловецького замку та його околиць [1].

Подальший розвиток досліджень історії Язловецького замку пов'язаний із діяльністю Богдана Гверкена — відомого фахівця з історії архітектури та фортифікаційного будівництва. На основі проведених ним досліджень було підготовлено монографію, у якій детально висвітлено основні етапи спорудження та перебудови замкового комплексу. Праця містила не лише опис архітектурних особливостей фортеці, але й ґрунтовний аналітичний матеріал щодо розвитку оборонної архітектури Поділля у порівнянні з європейськими зразками фортифікацій XVII–XVIII ст. Особливу увагу дослідник приділив конструктивним особливостям замку, його планувальній структурі та змінам, що відбувалися внаслідок військово-політичних подій регіону.

Важливим етапом у дослідженні Язловецького замку стали польові роботи, проведені під керівництвом Богдана Гверкена у 1936–1937 роках. У 1936 р. було здійснено інструментальні обміри руїн замкового комплексу, що

дозволило зафіксувати стан збереження архітектурних елементів та створити перші науково обґрунтовані плани споруди. Уже наступного року розпочалися систематичні археологічні дослідження та розкопки території замку. У ході цих робіт було відкрито значні ділянки стін і фундаментів, які тривалий час залишалися засипаними щебенем та ґрунтом [2].

Дослідження охоплювали практично всю територію замкового комплексу. Саме тоді вперше було відкрито східну частину замку, а також залишки замкової дзвіниці, що дало змогу значно точніше реконструювати первісне планування фортеці та її функціональні зони. Результати цих досліджень стали важливим джерелом для подальшого вивчення оборонної архітектури Поділля та визначення місця Язловецького замку серед інших фортифікаційних пам'яток регіону.

Окремої уваги заслуговує діяльність Олександра Чоловського – відомого львівського історика, архівіста та дослідника пам'яток архітектури, який також займався вивченням Язловецького замку. Його наукові напрацювання та архівні матеріали мали важливе значення для дослідження історії фортеці. Проте події Другої світової війни суттєво перешкодили співпраці між Олександром Чоловським та Богданом Гверкеном під час опрацювання архітектурних матеріалів і передачі рукописів. Унаслідок цього Б. Гверкен у своїй праці зміг використати лише короткі відомості про замок, які ґрунтувалися на окремих матеріалах Чоловського.

Значна частина зібраних дослідниками матеріалів – польові щоденники, наукові записи, креслення, замітки та документація – була втрачена під час Варшавського повстання 1944 року. Це стало серйозною втратою для дослідження історії Язловецького замку та загалом для вивчення фортифікаційної спадщини Поділля. Богдану Гверкену вдалося врятувати лише частину рукопису своєї праці, окремі обміри, фотознімки та авторські малюнки.

Попри значні труднощі воєнного часу та втрату великої кількості матеріалів, після завершення Другої світової війни дослідник продовжив наукову роботу та завершив підготовку своєї праці. Завдяки цьому було збережено важливий комплекс відомостей про архітектуру, планування та історичний розвиток Язловецького замку, який і сьогодні залишається цінним джерелом для істориків, архітекторів та археологів.

Однією з малодосліджених праць, присвячених історії Язловця, є монографія «Місто, загублене в історії», у якій автор прагне здійснити об'єктивний та всебічний аналіз історичного розвитку міста. Праця побудована у формі циклу історичних нарисів, кожен із яких присвячений окремій історичній події, суспільному явищу або ідеологічним аспектам розвитку міста. Матеріал викладено у хронологічній послідовності, що дає змогу простежити основні етапи історичного розвитку Язловця від періоду його заснування до XVIII ст.

Важливе місце у дослідженні займає характеристика географічного положення Язловця та історико-географічних меж Поділля. Автор зазначає, що одним із найбільш достовірних описів території Поділля є праці польського історика XVIII ст. К. Стадніцького. Відповідно до його описів, Поділля обмежувалося річкою Дністер на півдні, річкою Мурафа на сході та Золотою Липою на заході. Таке визначення меж регіону дозволяє краще

зрозуміти стратегічне значення Язловецького замку у системі оборонних укріплень Поділля.

У монографії автор розглядає основні етапи розбудови Язловця, діяльність власників міста та замкового комплексу, а також воєнну історію регіону. Значну увагу приділено розвитку фортифікаційної системи замку, змінам його архітектурного вигляду та трансформації оборонних функцій упродовж XVII–XVIII ст. Дослідник також аналізує роль Язловецького замку у військово-політичних процесах Поділля, зокрема під час польсько-турецьких конфліктів та боротьби за контроль над регіоном.

Праця **«Місто, загублене в історії»** є важливим доповненням до історіографії Язловецького замку, оскільки поєднує історичний, краєзнавчий та історико-географічний підходи. Незважаючи на певну фрагментарність окремих сюжетів, монографія містить цінний матеріал для дослідження історії Язловця та розвитку оборонної архітектури Поділля.

Більш ґрунтовний аналіз історії та архітектури Язловця наведено у монографії Р. Підставки та О. Рибчинського **«Язловець – 640. Історія, архітектура, туризм»**. У монографії здійснено поверхневе дослідження сакральних і архітектурних пам'яток міста, а також туристично привабливих об'єктів, які можуть слугувати основою для розвитку культурного та релігійного туризму. Автори приділили увагу не лише історичним аспектам замку та містечка, але й сучасному стану об'єктів культурної спадщини, оцінюючи їх потенціал як туристичних атракцій.

Книга є другим, доповненим виданням історико-архітектурних досліджень Руслана Підставки та Олега Рибчинського, що вперше була опублікована у 2011 р. під назвою **«Язловець, історія, архітектура, туризм».** Видання приурочене до 640-ї річниці від першої письмової згадки про містечко та замок. У ньому представлено систематизовану інформацію про ключові історичні події, архітектурні трансформації замку та розвиток Язловця як адміністративного і релігійного центру.

Особливістю роботи є поєднання історико-архітектурного та туристично-краєзнавчого підходів. Автори надають оцінку стану збереження споруд, аналізують стилістичні особливості та конструктивні елементи будівель, а також окреслюють перспективи їх використання у культурному та релігійному туризмі. Таким чином, монографія Підставки та Рибчинського слугує цінним джерелом для вивчення історії Язловця, реконструкції образу замкового комплексу XVII–XVIII ст., а також планування туристично-екскурсійних маршрутів у межах регіону [4].

Ґрунтовний аналіз оборонно-фортифікаційної архітектури Язловця представлено в дослідженні Ігоря Леськіва **«Історико-архітектурна спадщина Бучацького повіту XIII–XIX ст.» [3].**

У своїй роботі автор розглядає Язловецький замок як яскравий приклад розвитку середньовічної фортифікаційної думки, простежуючи трансформацію його оборонних споруд від класичних мурів із бійницями та башт до новітньої бастіонно-равелінної системи захисту.

Особлива увага у дослідженні приділяється етапам архітектурного розвитку замку, від його ранньої середньовічної фортифікації до модернізацій XVII–XVIII ст. Автор детально описує конструктивні особливості мурів,

розташування оборонних башт, систему рівнів захисту та інші фортифікаційні елементи, що відображають технічні й стратегічні досягнення свого часу.

Праця Леськіва дозволяє не лише реконструювати архітектурну еволюцію Язловецького замку, а й оцінити його роль у загальній системі оборони Поділля, демонструючи взаємозв'язок місцевої фортифікаційної традиції з європейськими архітектурними тенденціями. Завдяки цьому дослідженню Язловецький замок постає як важливий історико-архітектурний об'єкт, що відображає розвиток оборонного мистецтва від середньовіччя до пізнього ранньомодерного періоду [3].

Історіографія досліджень Язловецького замку XVII–XVIII ст. демонструє поступовий розвиток наукового підходу – від локальних описів та часткових архівних матеріалів XIX ст. до комплексного поєднання письмових джерел, археологічних досліджень і історико-архітектурного аналізу XX–XXI ст. Праці С. Боронча, Б. Гверкена, О. Чоловського, а також монографії «Місто, загублене в історії» та «Язловець – 640. Історія, архітектура, туризм» забезпечують цінний матеріал для реконструкції історії замку, його власників і розвитку містечка. Ґрунтовний аналіз фортифікаційної архітектури Язловця, проведений І. Леськівим, дозволяє простежити трансформацію оборонних систем від середньовічних мурів і башт до бастіонно-равелінних конструкцій XVII–XVIII ст., демонструючи взаємозв'язок місцевої фортифікаційної традиції з європейськими тенденціями.

Таким чином, Язловецький замок постає як важливий історико-архітектурний об'єкт Поділля, дослідження якого поєднує історичний, архітектурний і краєзнавчий підходи, створюючи надійну основу для подальших археологічних, наукових та туристично-культурних досліджень.

Дослідження Язловецького замку XVII–XVIII ст. ґрунтується на широкому спектрі письмових, археологічних та історико-краєзнавчих джерел. Аналіз польської, української та зарубіжної історіографії показує, що комплексне поєднання архівних матеріалів, польових обмірових робіт та історико-архітектурного аналізу дозволяє реконструювати етапи розвитку замку, його фортифікаційні системи та роль у військово-політичних процесах Поділля. Завдяки цьому Язловецький замок постає як важливий об'єкт досліджень для істориків, архітекторів і археологів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боронч С. Язловецький замок та його околиці: історико-культурний нарис**.** Львів, 1862.
2. Гверкен Б. Язловецький замок: історія та архітектура**.** Львів, 1938.
3. Леськів І**.** Історико-архітектурна спадщина Бучацького повіту XIII–XIX ст. Тернопіль, 2012.
4. Підставка Р., Рибчинський О. Язловець – 640. Історія, архітектура, туризм**.** Тернопіль: Лібра Терра, 2013. 128 с.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 75.071.1:7.025.3(477)(092)

Надія Макарчук
(Збараж, Україна)

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА… (З НАГОДИ 80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МАГІНСЬКОГО ВОЛОДИМИРА ДМИТРОВИЧА)

У статті висвітлено окремі штрихи до творчого портрета художника-реставратора В. Д. Магінського – митця, який органічно поєднав у своїй діяльності талант живописця, реставратора та дослідника сакральної спадщини. Простежено особливості його творчого світогляду, увагу до духовних і естетичних цінностей, а також внесок у збереження пам'яток сакрального мистецтва. Розкрито внутрішній світ митця, у якому мистецтво постає не лише засобом художнього самовираження, а й формою духовного переживання та осмислення дійсності. У кожній роботі художника відчутні пережитий досвід, сила духу, тонка емоційність і глибоке відчуття краси. Творчість В. Магінського утверджує ідею мистецтва як сили, здатної дарувати надію, гармонію та внутрішнє світло навіть у складні історичні часи. Його твори є не лише мистецькими об'єктами, а й своєрідним «голосом життя», що промовляє через колір, форму та мовчазну пластику образів.

Ключові слова: *художник-реставратор, В. Д. Магінський, живопис, сакральне мистецтво, реставрація, культурна спадщина, сакральні пам'ятки, мистецька творчість.*

SKETCHES FOR A PORTRAIT… (COMMEMORATING THE 80TH ANNIVERSARY OF VOLODYMYR DMYTROVYCH MAHINSKYI)

The article highlights selected features of the creative portrait of Volodymyr D. Mahinskyi, a painter-restorer whose work organically combined the talents of an artist, conservator, and researcher of sacred heritage. The study traces the peculiarities of his artistic worldview, his attention to spiritual and aesthetic values, and his contribution to the preservation of monuments of sacred art. Particular attention is paid to the artist's inner world, in which art appears not only as a means of artistic self-expression but also as a form of spiritual experience and reflection on reality. Each of Mahinskyi's works embodies personal experience, strength of spirit, subtle emotionality, and a profound sense of beauty. His creative legacy affirms the idea of art as a force capable of inspiring hope, harmony, and inner light even in difficult historical times. His works represent not only artistic objects but also a unique «voice of life» expressed through color, form, and the silent plasticity of images.

Keywords: *artist-restorer, Volodymyr D. Mahinskyi, painting, sacred art, restoration, cultural heritage, sacred monuments, artistic creativity.*

Українська земля багата на людей-подвижників, невтомних трудівників і справжніх майстрів своєї справи. Вони працюють поруч із нами з любов'ю та

натхненням, самовіддано служачи обраній професії, не очікуючи особливого визнання чи похвали. Саме до таких особистостей належить наш колега – художник-реставратор вищої категорії станкового та давнього олійного живопису Володимир Дмитрович Магінський.

Свій творчий шлях він розпочав як художник, а згодом присвятив себе надзвичайно відповідальній справі – реставрації сакральних пам'яток української культури. Його талановиті руки створили чимало живописних творів, а також повернули до життя пам'ятки, які тривалий час перебували у занедбаному стані й, здавалося, були приречені на втрату. Завдяки професійній майстерності, терпінню та глибокому розумінню мистецтва реставратор не лише відновлює зовнішній вигляд творів, а й зберігає їхню історичну та духовну цінність для майбутніх поколінь.

Перші навички мистецької грамоти Володимир Дмитрович здобув у художній студії міста Нальчика під керівництвом А. Ткаченка. Саме там формувалися його художній смак, відчуття композиції та любов до образотворчого мистецтва. Під час сталінських репресій родина Володимира Магінського була вислана до Кабардино-Балкарії, де майбутній митець народився (18 вересня 1946 р.) і провів дитячі роки. Перші навички мистецької грамоти він здобув у художній студії міста Нальчика під керівництвом А. Ткаченка. Саме там формувалися його художній смак, відчуття композиції та любов до малярства.

Подальший розвиток творчих здібностей Володимира Дмитровича припав на період навчання в Одеському художньому училищі ім. М. Грекова. Це стало важливим етапом його професійного становлення, адже Одеса, як портове місто з відкритістю до європейських культурних впливів, значною мірою зберігала мистецьку свободу та не була настільки заідеологізованою, як інші мистецькі центри радянської України. Саме тут молодий художник отримав ґрунтовну академічну підготовку, опанував рисунок, композицію та колористику, виробивши власне відчуття кольору і пластики форми.

Наступним етапом стало навчання у Львівському державному інституті прикладного та декоративного мистецтва, де Володимир Магінський здобув фах художника прикладного та декоративного мистецтва. Львівське мистецьке середовище, з його особливою культурною атмосферою та орієнтацією на європейські художні традиції, стало для митця простором переосмислення вже набутих знань і творчих принципів. Саме в цей період остаточно формується його індивідуальний стиль, який органічно вписується у контекст львівського малярства останньої чверті XX ст. [1].

Після завершення навчання розпочав активну професійну діяльність у сфері реставрації. Упродовж 1975–1988 рр. працював у Львівському музеї історії релігії на посаді завідувача реставраційної майстерні. За цей час ним було відреставровано та законсервовано понад 200 пам'яток із фондової збірки «Живопис».

У 1976 р. Володимир Магінський був атестований Міністерством культури СРСР (Управлінням образотворчого мистецтва та охорони пам'яток). Рішенням комісії з атестації реставраторів йому присвоєно ІІ категорію художника-реставратора станкового олійного та станкового темперного живопису (Посвідчення № 195 від 24.12.1976 р.). У 2004 р. митець пройшов повторну атестацію комісією Міністерства культури і мистецтв України,

отримавши кваліфікацію художника-реставратора І категорії (Посвідчення № 163 від 30.06.2004 р.), а з 10 грудня 2014 р. рішенням комісії Міністерства культури України йому було присвоєно найвищу кваліфікаційну категорію художника-реставратора (Протокол № 18) [2].

Професійна діяльність Володимира Дмитровича охоплює кілька десятиліть самовідданої праці у сфері мистецтва та реставрації. У різні роки він працював у Львівських міжобласних науково-реставраційних майстернях, Львівській академії мистецтв, Тернопільському обласному краєзнавчому музеї. Від 1991 р. його творча й реставраційна діяльність тісно пов'язана із Державним історико-архітектурним заповідником у місті Збаражі Тернопільської області (нині – Національний заповідник «Замки Тернопілля») [1].

Вагомою подією стало створення у 1999 р. на базі заповідника реставраційної майстерні з реставрації пам'яток історії та культури, яку очолив Володимир Магінський. Під його керівництвом було здійснено реставрацію численних сакральних пам'яток, ікон, живописних полотен та декоративних елементів, що мають важливе значення для культурної спадщини України.

Біографія художника – це насамперед його творчість. З майстерні Володимира Магінського вийшло понад тисячу живописних полотен, у яких відображено багатогранність його світогляду, глибоке відчуття природи та особливе бачення історичного середовища. Основними жанрами митця стали пейзаж, натюрморт і портрет. Його особливо приваблювали природа, архітектурна старовина, руїни фортець і замків, у яких художник прагнув відчути й передати дух минулого.

У творчості митця значне місце займають краєвиди українського села. Чимало робіт було створено під час перебування у Будинку творчості в Седневі на Чернігівщині, а також у Карпатах. Саме карпатські мотиви стали для художника джерелом емоційної наснаги та пластичної виразності. Широка манера письма, поєднання реалістичного трактування із монументальним узагальненням форми, контрасти світла і тіні, насичені відкриті кольори створюють особливу експресію його живопису.

Особливе місце у творчій спадщині Володимира Магінського посідають композиції із квітами та жіночими образами. Художник наділяє їх глибоким емоційним змістом і символічністю. Його квіти – півонії, рожі, будяки – не лише декоративні мотиви, а своєрідні жіночі характери, через які митець передає настрій, внутрішній стан і красу навколишнього світу. Колористика цих робіт вирізняється багатством відтінків, гармонійним поєднанням кольорів та особливою живописною пластикою.

Володимир Магінський належить до покоління митців, для яких мистецтво є не лише професією, а способом духовного служіння. Його творчість і реставраційна діяльність стали вагомим внеском у збереження культурної пам'яті України, а його праця – прикладом відданості мистецтву, історії та національній спадщині.

Важливе місце у творчому доробку Володимира Магінського займає квіткова тематика. У його полотнах квіти постають не лише як декоративний мотив, а як окремий емоційний і символічний світ. Картини «Іриси» (2009), «Півонії» (2005), «Бузок» (2009), «Гладіолуси» (2006), «Рожі» (2006), «Крокуси» (2003), «Бальзамін» (2010), «Чудо-квіти» (2010) засвідчують тонке

відчуття кольору, гармонії та пластики рослинних форм. Художник уважно вдивляється у природу, передаючи найдрібніші деталі – фактуру пелюсток, тендітність стебел, багатство світлотіньових переходів. Його квіти живуть власним життям, випромінюючи внутрішню енергію, спокій і красу.

Поряд із квітковими композиціями митець поетизує жіночий образ. У полотнах «Червона підв'язка» (2011), «Відпочинок» (2011), «Тетяна» (1983), «Оголена» (2011) автор прагне передати не лише зовнішню красу, а й внутрішній світ жінки, її емоційний стан, ніжність і вразливість. Жіночі образи Магінського позначені м'якою пластикою форм, тонкою психологічністю та особливою естетикою кольору.

Творчий доробок художника надзвичайно широкий за тематикою та жанровим різноманіттям. Це підтверджує і велика персональна виставка у музеї м. Луцька, де було представлено понад 60 живописних творів. Особливу увагу відвідувачів привернули автопортрети митця, у яких простежуються різні етапи його творчої еволюції – від академічного реалізму до експериментів із модерністичними формами та узагальненнями. Через автопортрет художник ніби веде внутрішній діалог із собою, відкриваючи глядачеві власний духовний світ і переживання.

За словами колег і мистецтвознавців, творчість Володимира Магінського належить передусім до сфери духовного переживання. Його роботи наповнені світлом, гармонією та особливою внутрішньою тишею. Художник є митцем винятково чутливої та вразливої душі, який постійно перебуває у творчому пошуку нових форм художнього вислову. Його живопис вирізняється індивідуальним почерком, упізнаваною манерою письма та глибоким емоційним наповненням.

Вагомим внеском у популяризацію творчості митця стало видання Національним заповідником «Замки Тернопілля» альбому «Володимир Магінський», відповідальним за випуск якого був генеральний директор заповідника Анатолій Маціпура. До видання увійшли статті відомих мистецтвознавців Романа Яціва та Андрія Дороша, а також репродукції живописних робіт художника. Альбом презентує різноманітні тематичні серії автора, серед яких: «Червоний дах. Седнів» (1989), «Світає. Седнів» (1989), «Ранок. Седнів» (1989), «Замок Річарда. Київ» (1981), «Бузок. Київ» (1981), «Оболонь. Київ» (1981), «Дністер» (1988), «Гора Сокіл. Новий Світ» (1985), а також пейзажі «Зимовий день» (1981), «Ранок» (1981), «Говерла» (1984), «Зима» (1981), «Весна» (1989).

Видання стало своєрідним підсумком багаторічної творчої праці художника-реставратора. У ньому представлено не лише живописні полотна, але й результати реставраційної діяльності митця – відновлені пам'ятки сакрального мистецтва з фондової колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля». Альбом вирізняється високим поліграфічним рівнем і гармонійним поєднанням змісту та художнього оформлення, що повною мірою відповідає масштабові творчої особистості Володимира Магінського.

Основне місце праці художника – його майстерня у Львові, де щоденна наполеглива праця поєднується з постійним творчим пошуком. Митець не очікує натхнення, а невтомною працею сам наближає його. Його живопис спонукає глядача до роздумів, відкриває красу навколишнього світу та зберігає пам'ять про історичне середовище.

Особливе місце у творчості митця займають архітектурні пам'ятки. Хоча таких творів у його спадщині менше, вони мають важливе історико-культурне значення. Для Збаража особливо цінними є полотна із зображенням Збаразького замку та сакральних святинь міста: «В'їзна вежа Збаразького замку» (2011), «Костел св. Антонія м. Збараж» (2009), «Синагога. Збараж» (1979). Значне місце займають і краєвиди рідного Львова – «Міський Арсенал. Львів» (1980), «Львівське подвір'я» (1978), «Вірменська. Львів» (1974), «Порохова вежа» (1989), «П'ятницька церква» (1989), а також київські мотиви, зокрема «Хрещатик» (1980). У цих роботах художник поєднує документальну точність із глибоким емоційним сприйняттям архітектурного простору, створюючи образи, сповнені історичної пам'яті та художньої виразності.

Творчий процес для Володимира Магінського – явище глибоко особисте й індивідуальне. Художник неохоче відкриває таємниці своєї творчої «майстерні», адже за кожним полотном стоїть не лише натхнення, а й кропітка щоденна праця, тривалі пошуки композиційного рішення, кольорової гармонії та внутрішнього змісту образу. Значний пласт цієї праці залишається непомітним для глядача, проте саме він формує цілісність і силу художнього твору.

Написані щиро й емоційно, твори митця і сьогодні захоплюють відвідувачів виставок своєю теплотою, колористичним багатством та глибоким внутрішнім настроєм. Національному заповіднику «Замки Тернопілля» художник подарував понад 30 авторських робіт, які разом із творами інших митців формують тематичні експозиції та презентуються у музейних установах України – у Кам'янці-Подільському, Луцьку, Буську, Львові, Рівному, Тернополі та інших містах.

Володимир Магінський є активним учасником персональних, обласних, регіональних та міжнародних виставок. Його твори зберігаються не лише в українських музеях і приватних колекціях, а й за кордоном – у США, Канаді, Польщі, Чехії, Греції. Це свідчить про високу мистецьку вартість його творчості та її міжнародне визнання.

Важливою подією у творчому житті митця стала ювілейна виставка «Малярство і реставрація», відкрита у 2016 р. з нагоди 70-річчя художника у Львівській національній галереї мистецтв імені Бориса Возницького. На виставці було представлено твори, створені упродовж 2004–2016 рр.. Окрім українських мотивів, експозиція включала численні пейзажі та архітектурні замальовки, виконані під час подорожей до Праги, Кракова, Дрездена, Брюсселя та інших європейських міст. Особливу увагу привертали зображення сакральних споруд, історичних вулиць, ратуш і архітектурних ансамблів, у яких художник майстерно поєднував реалістичність із емоційним авторським баченням.

Виконувачка обов'язків генерального директора Львівської національної галереї мистецтв імені Б. Г. Возницького Лариса Разінкова, відкриваючи виставку, зазначила: «Я знала пана Володимира як прекрасного, високофахового реставратора, а тепер відкриваю його і як художника. Сьогодні він презентує у своєму рідному Львові твори, створені за останні п'ятнадцять років, і нам дуже пощастило показати їх у стінах нашої установи. Розкішний колорит його картин буквально заворожує – на них хочеться дивитися безперервно».

Від 1986 р. Володимир Дмитрович Магінський є дійсним членом Національної спілки художників України. Однак живопис – лише одна зі складових його багатогранної творчої діяльності. Іншим важливим напрямом стало сакральне мистецтво та реставрація пам'яток.

Від другої половини 1990-их рр. у творчості митця відкривається новий етап, пов'язаний із глибшим осмисленням духовної тематики. Активна реставраційна практика, праця над монументальними творами сакрального характеру та постійний контакт із пам'ятками давнього мистецтва істотно вплинули на його художнє мислення. Саме завдяки цьому досвіду художник зміг поєднати традицію та сучасне мистецьке бачення, сміливо експериментуючи з формою, кольором і композицією.

Реставрація творів давньоукраїнського мистецтва дала митцеві можливість не лише глибоко проникнути у духовний світ минулих епох, а й відкрити для себе технологічні особливості стародавнього малярства. Робота реставратора вимагає універсальності, терпіння, високої професійної культури та надзвичайної відповідальності перед історичною спадщиною.

Сучасний творчий статус Володимира Магінського визначається багатогранністю його діяльності. Окрім станкового живопису та графіки, він працює у сфері монументального мистецтва та реставрації. Серед вагомих робіт – мозаїка «Архистратиг Гавриїл» (2005) для каплиці Києво-Печерської лаври. Поєднання різних видів мистецької практики допомагає митцеві досягати творчої рівноваги, формує особливу внутрішню дисципліну й водночас дозволяє вести постійний діалог із канонами та естетикою мистецтва минулого. Саме ця здатність поєднувати художню свободу із глибоким знанням традиції робить творчість Володимира Магінського вагомим явищем сучасного українського мистецтва.

Без сумніву, ця обставина давала Володимиру Магінському можливість зберігати професійну відповідальність за власні творчі пошуки та не втрачати внутрішньої духовної цілісності [3]. Найсприятливішим періодом для його творчої та реставраційної діяльності стала праця у Національному заповіднику «Замки Тернопілля». Саме тут особливо виразно розкрився його талант художника-реставратора, який органічно поєднав глибоке знання мистецьких технологій із тонким відчуттям історичної автентики пам'ятки.

Праця реставратора для В. Магінського – це не лише технічний процес відновлення твору, а насамперед складна й відповідальна науково-дослідницька робота. Художник супроводжує пам'ятку на всіх етапах її музейного життя: від моменту виявлення чи передачі до фондової збірки – до складання реставраційної програми, розгляду на засіданнях Реставраційної ради, оформлення наукового паспорта та подальшого контролю за умовами збереження. У цьому контексті його діяльність можна порівняти з працею лікаря, який не лише «лікує» твір мистецтва, а й прагне запобігти його руйнуванню в майбутньому.

У процесі реставрації нерідко відкриваються несподівані й унікальні деталі, що дозволяють глибше зрозуміти художній задум автора та особливості сакрального мистецтва минулих століть. Так, під час роботи над іконою «Святий Феодор» із церкви села Боданівка Володимиру Магінському вдалося відкрити маловідомий сюжет — зображення ангела, який оре поле плугом, запряженим парою волів. Цей образ є надзвичайно рідкісним для українського

іконопису та свідчить про намагання давніх майстрів поєднати сакральний зміст із мотивами народного світосприйняття.

Не менш цікавою стала реставрація ікони «Воскресіння» зі Спасо-Преображенської церкви села Залужжя. Під верхнім шаром живопису реставратор виявив первісну композицію із символічним зображенням смерті у червоному вбранні, яка згодом була перемальована традиційною сценою Воскресіння Христового. Подібні знахідки не лише розкривають творчі пошуки давніх іконописців, а й демонструють зміни богословських та художніх акцентів у різні історичні періоди.

За словами самого митця, під час реставрації часто трапляються справжні «приховані скарби» – фрагменти розписів XVII–XVIII ст., які тривалий час залишалися невидимими під пізнішими нашаруваннями фарби. Такі відкриття потребують надзвичайної уважності до деталей. Наприклад, на іконі «Тайна вечеря» у малопомітній плямі на колінах Юди реставратор виявив крихітне зображення «лукавого», що символічно натякає на майбутню зраду Христа.

Важливим досягненням В. Магінського стала також реставрація картини «Невідома духовна особа» із фондів Львівського історичного музею. Під час дослідження твору було відкрито напис, який дозволив ідентифікувати зображеного як римо-католицького священника, єпископа Петра Білявського, а також підтвердити понад двохсотлітню автентичність портрета. Додаткову історичну цінність пам'ятці надає інформація на звороті полотна, яка засвідчує її перебування у збірках музею князів Любомирських та Національного закладу ім. Оссолінських у Львові до 1941 р. [4].

Окреме місце у реставраційній діяльності митця займає робота над іконами-картинами, виконаними на полотні. У 2020 р. Володимир Магінський здійснив реставрацію творів «Усікновення голови Івана Хрестителя», «Свята Варвара» та «Святий Валентин» із церкви Воздвиження Чесного Хреста села Олишківці Збаразького району. Ці пам'ятки є рідкісним прикладом поєднання традиційного іконопису з елементами академічного живопису. У сюжетах ікон-картин особливу увагу приділено мученицькому подвигу святих, драматизму їхнього життєвого шляху та духовній перемозі через страждання. Саме через такі образи народне сакральне мистецтво утверджувало ідею святості як результату жертовного служіння та вірності християнським цінностям.

Член Реставраційної ради Національного заповідника «Замки Тернопілля», мистецтвознавець Сергій Васильович Богданов так пояснює феномен ікон-картин: «…таке мистецьке явище, як ікони-картини, бере свої витоки із західноєвропейського мистецтва післяренесансного періоду. Адже візантійська традиція фактично забороняла зображення пейзажу чи натюрморту, тоді як в іконах-картинах бачимо розгорнуту сюжетну композицію, покликану зробити сакральний образ більш зрозумілим і доступним для глядача» [5].

Художник-реставратор працює не лише з творами станкового живопису, а й із пам'ятками, виконаними на тканинних основах. Надзвичайно складною та кропіткою стала реставрація плащаниці XIX ст. з церкви святого Стефана села Гніздичне Збаразького району. Пам'ятка була створена на шовковій тканині із застосуванням складної техніки розпису золотом. Робота вимагала не тільки фахового укріплення тканини та фарбового шару, але й делікатного

відновлення декоративних елементів. Результатом реставрації стало не лише фізичне збереження пам'ятки, а й повернення їй художньо-естетичної виразності та можливості подальшого музейного експонування.

За роки праці у Національному заповіднику «Замки Тернопілля» Володимир Магінський відреставрував і законсервував понад 150 пам'яток сакрального мистецтва XVII–XX ст.: ікон, церковних хоругв, плащаниць та творів живопису. Саме завдяки його багаторічній праці у Збаразькому замку та Вишнівецькому палаці були створені стаціонарні експозиції «Сакральне мистецтво» та «Волинська ікона». Відреставровані твори отримали нове життя, а разом із тим – можливість доносити до сучасного суспільства духовні та моральні цінності, що впродовж століть залишалися основою української культури: любов до Бога, милосердя, жертовність і внутрішню духовну силу.

Поряд із практичною реставраційною діяльністю Володимир Магінський активно займається науковою роботою. Він постійно вдосконалює методики реставрації, вивчає новітні технології та матеріали, бере участь у науково-практичних конференціях, круглих столах і семінарах, присвячених проблемам збереження культурної спадщини. Його наукові статті та дослідження друкувалися у фахових виданнях, зокрема у збірнику «Волинська ікона: дослідження та реставрація», богословському часописі «Апологет», католицькому виданні «Пізнай правду», журналі Національної спілки письменників України «Дзвін», мистецькому журналі «Весняний салон», а також у наукових збірниках Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Окрім цього, митець співпрацює з Львівською філією Національного науково-дослідного реставраційного центру України та бере участь у підготовці інформаційних і наукових матеріалів, присвячених актуальним проблемам музейної справи та реставрації творів мистецтва. Його діяльність спрямована не лише на збереження окремих пам'яток, а й на формування професійного середовища, здатного забезпечити належний рівень охорони культурної спадщини України.

З 2014 р. Володимир Дмитрович Магінський входить до складу Експертної ради Міністерства культури України з відбору та придбання творів образотворчого, декоративного та народного мистецтва, фінансування яких здійснюється за кошти Державного бюджету України. Це стало визнанням його високого професіоналізму, багаторічного досвіду та вагомого внеску у справу збереження культурної спадщини.

Справжнє щастя митця полягає не лише у створених творах чи відреставрованих пам'ятках, а й у можливості передати свій досвід наступним поколінням. У цьому сенсі Володимира Магінського можна вважати щасливим майстром, адже його справу продовжує син – Любомир Магінський, художник-реставратор вищої категорії Львівського національного музею імені Андрея Шептицького. Таким чином формується своєрідна родинна традиція служіння мистецтву та реставрації культурної спадщини. Підростають і онуки, для яких творча атмосфера родини також стає важливою складовою духовного виховання.

Важливе місце у діяльності митця займає педагогічна та наставницька праця. Упродовж 2010–2011 рр. Володимир Магінський керував виробничою практикою студентів Львівської національної академії мистецтв та Коледжу декоративного і прикладного мистецтва ім. Івана Труша на базі Національного

заповідника «Замки Тернопілля». Молоді реставратори мали можливість безпосередньо переймати досвід майстра, ознайомлюватися з особливостями роботи над сакральними пам'ятками та долучатися до практичної реставраційної діяльності.

Невдовзі митець відзначатиме свій 80-літній ювілей. Для колективу Національного заповідника «Замки Тернопілля» він є не лише колегою, а передусім людиною великої культури, виняткової працездатності та глибокої духовності. Упродовж понад тридцяти років праці у Збаражі Володимир Дмитрович став справжньою творчою особистістю, чий авторитет давно вийшов за межі музейного середовища.

Сам художник так говорить про своє життєве покликання: «…я вдячний за те, що у житті отримав визнання як живописець, і не менше тішуся, що визнають мою щоденну працю реставратора, якій присвятив 50 років свого життя. Шаную цю копітку роботу, яка потребує багато часу і зосередженості. Трапляються твори, над якими доводиться працювати понад рік: знімати численні нашарування фарби, проводити рентгенівські та ультрафіолетові дослідження. І яке полегшення приходить тоді, коли врешті вдається досягнути бажаного результату».

За плечима Володимира Магінського – великий і непростий життєвий шлях, сповнений творчих пошуків, невтомної праці та відповідальності за збереження української культурної спадщини. Однак, попри роки, він і далі залишається надзвичайно активним, сповненим нових задумів і мистецьких ідей. Саме працелюбність, відданість справі та внутрішня дисципліна є визначальними рисами його творчої натури.

Його мистецтво й реставраційна діяльність викликають не лише захоплення, а й глибоку повагу, адже за кожним твором стоять роки наполегливої праці, духовного пошуку та великої любові до української культури. Талант, дарований людині, потребує не лише розвитку, а й постійного плекання. Володимир Магінський зумів не лише зберегти цей дар, а й примножити його багаторічною працею, залишаючись прикладом високого професіоналізму, людської гідності та служіння мистецтву.

Колектив Національного заповідника «Замки Тернопілля» щиро бажає шанованому майстрові міцного здоров'я, творчого натхнення, нових мистецьких звершень і многая літа плідної праці на благо української культури.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дорош А. «У пензлі, і ескізелем...». *Дзвін:* часопис Національної Спілки письменників України. 2009. № 7. С. 150.

2. Протокол № 18 від 10.12.2014 р. Міністерства культури України.

3. Яців Р. Під куполами малярського небозводу. Світ образів В. Магінського / Р. Яців // Володимир Магінський : альбом / упоряд. і авт. ст. Р. Яців. Львів: [б. в.], 2019. С. 3.

4. ТЕРЕН. Тернопільські експрес-новини. 2016. 28 берез.

Якель Р. Таємниці іконо-картин. *Свобода*. 2020. № 20 (123). 18 берез. С. 8.

МЕДИЦИНА

УДК 616.147.22-007.64-06:616.69]-02-07-08

Тетяна Процак, Богдана Георгіца
(Чернівці, Україна)

ВАРИКОЦЕЛЕ – ПАТОЛОГІЯ ЧОЛОВІЧОЇ РЕПРОДУКТИВНОЇ СИСТЕМИ: ЕТІОЛОГІЯ, ДІАГНОСТИКА ТА ЛІКУВАННЯ

У статті подано огляд сучасних даних щодо варикоцеле – однієї з найпоширеніших причин чоловічого безпліддя. Розглянуто етіологічні чинники, патофізіологічні механізми ураження яєчка, методи діагностики та хірургічні підходи до корекції патології. Висвітлено наслідки несвоєчасного звернення до лікаря та профілактичні заходи.

Ключові слова: *варикоцеле, чоловіче безпліддя, сперматогенез, діагностика, хірургічне лікування, профілактика.*

VARICOCELE AS A PATHOLOGY OF THE MALE REPRODUCTIVE SYSTEM: ETIOLOGY, DIAGNOSIS AND TREATMENT

The article provides an overview of current data on varicocele – one of the most common causes of male infertility. Etiological factors, pathophysiological mechanisms of testicular damage, diagnostic methods and surgical approaches to correction of the pathology are considered. The consequences of delayed medical care and preventive measures are highlighted.

Keywords: *varicocele, male infertility, spermatogenesis, diagnosis, surgical treatment, prevention.*

Постановка проблеми та актуальність теми. Варикоцеле (varicocele) являє собою варикозне розширення вен сім'яного канатика та венозного сплетення яєчка, що є однією з найпоширеніших патологій чоловічої репродуктивної системи [5, с. 812; 7, с. 46]. Захворювання діагностується приблизно у 15 % дорослих чоловіків загальної популяції та у 35–40 % пацієнтів із первинним чоловічим безпліддям, що свідчить про тісний патогенетичний зв'язок між варикоцеле та порушенням сперматогенезу [3, с. 525; 8, с. 47]. Незважаючи на високу поширеність, багато чоловіків звертаються до лікаря лише при розвитку безпліддя або вираженому больовому синдромі, коли зміни в яєчках стають необоротними [7, с. 48]. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю ранньої діагностики, удосконалення методів хірургічної корекції та збереження репродуктивної функції молодих чоловіків [9, с. 155].

Етіологія та патофізіологія. Основною причиною розвитку варикоцеле є вроджені аномалії будови венозної системи, зокрема слабкість стінок вен та недостатність клапанного апарату лівої яєчкової вени, що спричиняє рефлюкс крові та підвищення венозного тиску в судинах яєчка [10, с. 220; 7, с. 46]. Анатомічна особливість впадіння лівої яєчкової вени в ниркову вену під прямим кутом, а також можливе її здавлення між нирковою артерією та веною («артеріовенозний пінцет»), створюють передумови для порушення венозного відтоку [3, с. 526]. До додаткових факторів, що сприяють розвитку захворювання, належать тривалі інтенсивні фізичні навантаження, підвищення

внутрішньочеревного тиску при хронічному кашлі, запорах, пухлинах заочеревинного простору, нефроптоз, тромбоз ниркових вен [3, с. 526; 10, с. 221].

Патофізіологічні механізми ураження яєчка при варикоцеле багатогранні. Венозна гіперемія призводить до підвищення температури в тканинах яєчка, порушення мікроциркуляції, гіпоксії та акумуляції токсичних метаболітів [6, с. 679; 7, с. 48]. Тривалий венозний застій спричиняє порушення гемато-тестикулярного бар'єру, що може призвести до аутоімунного запалення та утворення антиспермальних антитіл, які уражають не лише хворе, але й контралатеральне яєчко [3, с. 528; 7, с. 49]. У результаті цих змін прогресивно погіршуються показники спермограми (зменшується концентрація, рухливість та морфологія сперматозоїдів), знижується об'єм яєчок та порушується їхня гормоноутворююча функція [2, с. 116; 6, с. 680].

Діагностика та наслідки. Діагностика варикоцеле базується на фізикальному обстеженні: огляді та пальпації калитки в положенні стоячи та лежачи, що дозволяє визначити ступінь розширення вен (за класифікацією Dubin – від I, візуально не визначається, до III, виражене варикозне розширення) [1, с. 34; 10, с. 222]. Найбільш інформативним інструментальним методом є ультразвукове дослідження з доплерографією, яке дає змогу оцінити діаметр вен у спокої та при напрузі (критерій діагностики – діаметр понад 2-3 мм), виявити рефлюкс та виміряти швидкість кровотоку [10, с. 298; 11, с. 223]. Додатково проводиться спермограма для оцінки репродуктивної функції та визначення рівня тестостерону в сироватці крові [5, с. 814].

Наслідки нелікованого варикоцеле можуть бути серйозними. Найчастішим ускладненням є чоловіче безпліддя, яке розвивається внаслідок прогресуючого погіршення сперматогенезу [6, с. 681]. З часом може відбуватися атрофія яєчка зі зменшенням його об'єму, що є необоротним на пізніх стадіях [7, с. 50]. Больовий синдром, що виникає при значному варикозному розширенні вен, негативно впливає на якість життя та працездатність пацієнтів [3, с. 530]. Рідше спостерігаються гострі ускладнення – тромбоз варикозно розширених вен або їхній розрив із кровотечею [10, с. 224].

Лікування. Єдиним радикальним методом лікування варикоцеле є хірургічне втручання, метою якого є лігування уражених вен із перенаправленням венозного відтоку в здорові колатералі [5, с. 813]. Сучасні оперативні доступи включають: відкриту мікрохірургічну варикоцелектомію (операція Мармара), яка виконується через пахвинний розріз під контролем операційного мікроскопа та вважається «золотим стандартом» завдяки найнижчій частоті рецидивів (1–2 %) та ускладнень [1, с. 35; 4, с. 1989]; лапароскопічну варикоцелектомію; ендоваскулярну емболізацію або склеротерапію яєчкової вени, що є мініінвазивними альтернативами [4, с. 1988; 9, с. 150]. Показаннями до операції є виражене варикоцеле зі зниженням якості сперми, больовий синдром, атрофія яєчка [5, с. 813; 9, с. 152]. Після успішного оперативного лікування у 60–80 % пацієнтів спостерігається покращення показників спермограми, а показники запліднення зростають у 40–50 % пар [6, с. 680; 2, с. 118].

Профілактика варикоцеле полягає у своєчасній діагностиці у підлітків при профілактичних оглядах, регулярному самообстеженні калитки, уникненні тривалих статичних навантажень, носінні підтримувальної білизни при важкій фізичній роботі, а також у своєчасному зверненні до уролога при появі дискомфорту чи асиметрії калитки [7, с. 51; 9, с. 160].

Висновки. Варикоцеле є потенційно оборотною причиною чоловічого безпліддя, нерідко залишається поза увагою пацієнтів до розвитку необоротних змін у яєчках, що підкреслює важливість скринінгових обстежень підлітків та молодих чоловіків. Сучасні методи діагностики (ультразвукове дослідження з доплерографією, спермограма) дозволяють виявити патологію на ранніх стадіях. Мікрохірургічна операція Мармара залишається «золотим стандартом» лікування завдяки низькій частоті рецидивів та ускладнень. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення довгострокових наслідків мініінвазивних операцій та збереження фертильності у молодих пацієнтів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Cayan S., Shavakhabov S., Kadioglu A. Treatment of palpable varicocele in infertile men: a meta-analysis to define the best technique. *J Androl.* 2009. Vol. 30. No 1. P. 33–40.
2. Critical appraisal of World Health Organization's new reference values for human semen characteristics and effect on diagnosis and treatment of subfertile men / Esteves S., Zini A., Coward R. et al. *Urology.* 2021. Vol. 158. P. 115–122.
3. Jensen C., Osther P., Fode M. Varicocele and male infertility: a review of basic science and clinical evidence. *Nat Rev Urol.* 2021. Vol. 18. No 9. P. 524–536.
4. Microsurgical varicocelectomy: a comprehensive review of techniques and outcomes / Sajadi H., Majidi Z., Hamidi M. et al. *J Clin Med.* 2023. Vol. 12. No 5. P. 1987.
5. Best practice policies for male infertility / Sharlip I., Jarow J., Belker A. et al. *Fertil Steril.* 2020. Vol. 113. No 4. P. 812–822.
6. Zini A., Dohle G. The effect of varicocelectomy on sperm parameters and pregnancy rates in subfertile men: a systematic review and meta-analysis // Fertil Steril. 2021. Vol. 115. No 3. P. 678–689.
7. Андрологія: підручник / Горпинченко І., Ткачук В., Бенюк В. та ін. Київ: Медицина, 2019. 380 с.
8. Дехтяр О., Козлов Р., Смірнов В. Варикоцеле та чоловіче безпліддя: сучасні аспекти діагностики та лікування. *Здоров'я чоловіка.* 2022. № 1. С. 45–51.
9. Репродуктивне здоров'я чоловіка: монографія / Козлов Р., Дехтяр О., Горпинченко І. та ін. Київ: Медицина, 2021. 312 с.
10. Урологія: підручник / Пасєчніков С., Возіанов С., Лісовий В. та ін. Вінниця: Нова Книга, 2019. 432 с.
11. Дерматологія і венерологія: підручник / Степаненко В., Чоботарь А., Бондарь С. та ін. Київ: Медицина, 2015. 336 с.

УДК 616.97-055.1-036-07

Тетяна Процак, Богдана Георгіца
(Чернівці, Україна)

ВЕНЕРИЧНІ ЗАХВОРЮВАННЯ ЧОЛОВІКІВ: СИФІЛІС, ГОНОРЕЯ, ХЛАМІДІОЗ ТА ТРИХОМОНІАЗ

У статті розглянуто клініко-епідеміологічні особливості сифілісу, гонореї, хламідіозу та трихомоніазу – найпоширеніших інфекцій, що передаються статевим шляхом. Проаналізовано етіологію, клінічні прояви, сучасні методи діагностики, схеми лікування та профілактичні заходи. Висвітлено наслідки несвоєчасної діагностики та самолікування для чоловічого репродуктивного здоров'я.

Ключові слова: *сифіліс, гонорея, хламідіоз, трихомоніаз, ЗПСШ, діагностика, лікування, профілактика.*

VENEREAL DISEASES IN MEN: SYPHILIS, GONORRHEA, CHLAMYDIA AND TRICHOMONIASIS

The article examines the clinical and epidemiological features of syphilis, gonorrhea, chlamydia and trichomoniasis — the most common sexually transmitted infections. The etiology, clinical manifestations, modern diagnostic methods, treatment regimens and preventive measures are analyzed. The consequences of delayed diagnosis and self-treatment for male reproductive health are highlighted.

Keywords: *syphilis, gonorrhea, chlamydia, trichomoniasis, STIs, diagnosis, treatment, prevention.*

Постановка проблеми та актуальність теми. Інфекції, що передаються статевим шляхом (ЗПСШ), залишаються однією з найгостріших медико-соціальних проблем у всьому світі [4, с. e191]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), щорічно у світі реєструється понад 374 мільйони нових випадків бактеріальних та протозойних ЗПСШ, серед яких домінують хламідіоз, гонорея та трихомоніаз [5, с. 8; 13, с. 1]. В Україні проблема ЗПСШ зберігає тенденцію до зростання, що пов'язано зі змінами сексуальної поведінки населення, міграційними процесами та недостатнім рівнем обізнаності щодо профілактики [4, с. e193]. Сифіліс, гонорея, хламідіоз та трихомоніаз здатні спричиняти тяжкі ускладнення, включаючи безпліддя, ураження внутрішніх органів і нервової системи, а також підвищення ризику ВІЛ-інфекції [6, с. 245; 9, с. 340]. Несвоєчасне звернення до лікаря, самолікування або приховування симптомів призводять до хронізації процесу та розвитку необоротних наслідків [8, с. 312].

Сифіліс (syphilis) є хронічною системною інфекційною хворобою, збудником якої є бліда трепонема (Treponema pallidum) [6, с. 245; 8, с. 112]. Захворювання характеризується варіабельним перебігом із періодами ремісії та загострення, а також ураженням шкіри, слизових оболонок, внутрішніх органів, нервової та серцево-судинної систем [1, с. 412]. Сифіліс залишається серйозною медико-соціальною проблемою, оскільки сприяє підвищенню ризику передачі ВІЛ-інфекції та може призводити до тяжких ускладнень при несвоєчасній діагностиці [4, с. e195].

Клінічний перебіг сифілісу поділяється на кілька стадій. Первинний сифіліс проявляється появою твердого шанкра – безболісної виразки з щільними краями та інфільтрованою основою, локалізованої на місці проникнення збудника (статевий член, мошонка, анус, ротова порожнина) [8, с. 115; 12]. Регіонарні лімфатичні вузли збільшуються, але не болять. При відсутності лікування шанкр загоюється самостійно протягом 3–6 тижнів, однак інфекція прогресує [8, с. 116]. Вторинний сифіліс характеризується поліморфним висипом на шкірі та слизових оболонках, генералізованою лімфаденопатією, лихоманкою, алопецією, кондиломами широкими [6, с. 248]. Третинний (пізній) сифіліс проявляється гумозними ураженнями шкіри, кісток, печінки, сифілітичним аортитом, аневризмою аорти, а також нейросифілісом (прогресивний параліч, спинна сухотка), що може призводити до інвалідності та смерті [1, с. 414; 8, с. 118].

Діагностика сифілісу базується на серологічних методах: нетрепонемних тестах (RPR, VDRL), які використовуються для скринінгу та моніторингу ефективності лікування, та трепонемних тестах (TPHA, FTA-ABS, ІФА, імуноблот), що підтверджують діагноз [1, с. 414; 12]. Прямі методи діагностики – темнопольна мікроскопія виділень із шанкра та полімеразна ланцюгова реакція (ПЛР) – застосовуються на ранніх стадіях і мають високу специфічність [8, с. 120]. При підозрі на нейросифіліс обов'язковим є дослідження спинномозкової рідини (цитоз, білок, позитивний RPR) [1, с. 416].

Лікування сифілісу на всіх стадіях проводиться антибіотиками групи пеніциліну, переважно бензатиновим бензилпеніциліном G внутрішньом'язово [12; 13, с. 45]. При алергії на пеніцилін можливе застосування доксицикліну, цефтріаксону або азитроміцину [13, с. 48]. Важливим є одночасне обстеження та лікування всіх статевих партнерів, утримання від статевих контактів до завершення терапії та контроль серологічних титрів через 3, 6 та 12 місяців [8, с. 122]. Несвоєчасне або неповне лікування призводить до переходу хвороби в латентну форму з подальшим розвитком третинного сифілісу, ураженням серцево-судинної системи (аортит, аортальна недостатність), нервової системи (менінгоенцефаліт, мієліт), кістково-суглобового апарату, а також до внутрішньоутробного зараження плода при вагітності [1, с. 415; 6, с. 250].

Гонорея, хламідіоз та трихомоніаз належать до найпоширеніших бактеріальних та протозойних ЗПСШ [4, с. e195]. Гонорея (збудник Neisseria gonorrhoeae) проявляється гнійними виділеннями з уретри, дизурією, болем та печінням при сечовипусканні [4, с. e195; 8, с. 210]. При нелікованій гонореї у чоловіків може розвинутися гострий або хронічний простатит, епідидиміт, орхіт, уретральний стриктур, а також поширення інфекції на інші органи (сепсис, артрит, ендокардит) [8, с. 212; 9, с. 340]. Хламідіоз (збудник Chlamydia trachomatis) часто протікає безсимптомно або з мінімальними проявами (легкі прозорі виділення, легкий дизурій), що сприяє його хронізації та розвитку безпліддя внаслідок ураження придатків яєчка і запальних змін у сім'яних канальцях [4, с. e196; 2, с. 568; 10, с. 220]. Трихомоніаз (збудник Trichomonas vaginalis) характеризується пінистими жовтуватими виділеннями, свербежем, печінням при сечовипусканні та може спричиняти уретрит, простатит, бартолініт, а також підвищувати ризик передачі ВІЛ [11, с. 45; 8, с. 312].

Лікування гонореї проводиться цефтріаксоном внутрішньом'язово в комбінації з азитроміцином або доксицикліном для ерадикації можливої хламідійної коінфекції [13, с. 60; 9, с. 340]. Хламідіоз лікується доксицикліном

або азитроміцином протягом 7–10 днів [13, с. 72; 9, с. 342]. Трихомоніаз – метронідазолом або тинідазолом перорально в одноразовій або семиденній схемі [13, с. 85; 11, с. 120]. Загальними принципами терапії ЗПСШ є одночасне лікування обох партнерів, утримання від незахищених статевих контактів під час лікування, контроль ефективності терапії та обстеження на інші ЗПСШ, включаючи ВІЛ/СНІД та сифіліс [4, с. e198; 13, с. 10].

Профілактика ЗПСШ включає поведінкові, біологічні та медичні заходи. Ключовим елементом є використання бар'єрних методів контрацепції (латексні презервативи), які значно знижують ризик передачі більшості інфекцій, хоча й не усувають його повністю [5, с. 15; 13, с. 5]. Важливе значення має регулярне проходження скринінгових обстежень, особливо при наявності нових статевих партнерів, випадкових контактів або клінічних симптомів [4, с. e199]. Своєчасне звернення до лікаря-дерматовенеролога або уролога при появі виділень, дизурії, висипу, виразок чи болю в ділянці статевих органів є вирішальним для попередження хронізації процесу та розвитку ускладнень [6, с. 255]. Особливу увагу слід приділяти інформаційно-просвітницькій роботі серед молоді щодо безпечної сексуальної поведінки, відповідальності та небезпеки самолікування, оскільки зникнення симптомів без повного курсу терапії часто свідчить про перехід інфекції в латентну форму, лікування якої є значно складнішим [8, с. 315].

Висновки. Сифіліс, гонорея, хламідіоз та трихомоніаз мають тенденцію до хронізації та ускладнень при несвоєчасній терапії, включаючи безпліддя, ураження внутрішніх органів і нервової системи, а також підвищення ризику ВІЛ-інфекції. Сучасні діагностичні можливості (серологічні тести, ПЛР, бактеріологічний посів) дозволяють виявляти патологію на ранніх стадіях, однак ефективність цих методів залежить від свідомості пацієнтів та їхньої готовності своєчасно звертатися за медичною допомогою. Лікування базується на доказових протоколах антибіотикотерапії. Профілактика залишається найбільш ефективним способом зменшення захворюваності – використання бар'єрних методів контрацепції, регулярне обстеження, сексуальна освіта та відповідальна поведінка. Подальші дослідження мають бути спрямовані на моніторинг антибіотикорезистентності збудників ЗПСШ та розроблення нових вакцин.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Hook E. Syphilis. *The Lancet.* 2023. Vol. 401. No. 10371. P. 412–423.
2. Manhart L., Broad J., Golden M. Chlamydia trachomatis infection in men. *J Infect Dis.* 2023. Vol. 228. No. 5. P. 567–578.
3. Newman L., Rowley J., Vander Hoorn S. et al. Global estimates of the prevalence and incidence of four curable sexually transmitted infections in 2020 based on systematic review and global reporting. *PLoS One.* 2023. Vol. 18. No. 4. P. e0283300.
4. Sexually transmitted infections: challenges ahead / Unemo M., Bradshaw C., Hocking J. et al. *Lancet Infect Dis.* 2022. Vol. 22. No. 6. P. e191–e203.
5. ВООЗ. Глобальна стратегія профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом. Женева: ВООЗ, 2016. 56 с.
6. Дерматовенерологія: підручник / В. Білоусова, Г. Панасенко, Ю. Савченко та ін. Київ: Медицина, 2021. 420 с.
7. Дерматологія, венерологія: посіб. для студентів / за заг. ред. О. О. Сизон. Львів: Каменяр, 2017. 548 с.

8. Мавров І. Статеві хвороби: навч. посіб. Тернопіль: Укрмедкнига, 2005. 716 с.

9. Інфекційні хвороби: підручник / Петренко В., Волянський Ю., Кузьмін Ю. та ін. Київ: Медицина, 2020. 680 с.

10. Дерматологія і венерологія: підручник / Степаненко В., Чоботарь А., Бондарь С. та ін. Київ: Медицина, 2015. 336 с.

11. Степаненко В., Коновалова Т. Урогенітальні інфекції: трихомоніаз, кандидоз, генітальний герпес: монографія. Київ: КіМ, 2008. 287 с.

12. WHO Guidelines for the Treatment of Treponema pallidum (Syphilis). Geneva: WHO, 2016. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789241549806 (дата звернення: 27.05.2026).

13. Sexually Transmitted Infections Treatment Guidelines, 2021 / Workowski K., Bachmann L., Chan P. et al. MMWR Recomm Rep. 2021. Vol. 70. No 4. P. 1–187.

УДК 616.64/.67+616.681-006.6]-036-07

Тетяна Процак, Богдана Георгіца
(Чернівці, Україна)

ЗАХВОРЮВАННЯ ЧОЛОВІЧОЇ СТАТЕВОЇ СИСТЕМИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ТА РАК ЯЄЧКА

У статті подано огляд захворювань чоловічої статевої системи з акцентом на рак яєчка як найпоширенішу злоякісну пухлину серед молодих чоловіків. Розглянуто епідеміологічні тенденції, етіологічні чинники, сучасні методи діагностики та комплексного лікування онкологічної патології яєчок. Висвітлено наслідки несвоєчасного звернення до лікаря та профілактичні заходи.

Ключові слова: *рак яєчка, чоловіча статева система, онкологія, діагностика, лікування, профілактика.*

DISEASES OF THE MALE REPRODUCTIVE SYSTEM: GENERAL REVIEW AND TESTICULAR CANCER

The article provides a review of diseases of the male reproductive system with an emphasis on testicular cancer as the most common malignant tumor among young men. Epidemiological trends, etiological factors, modern diagnostic methods and comprehensive treatment of testicular oncology are considered. The consequences of delayed medical care and preventive measures are highlighted.

Keywords: *testicular cancer, male reproductive system, oncology, diagnosis, treatment, prevention.*

Постановка проблеми та актуальність теми. Захворювання чоловічої статевої системи становлять значну медико-соціальну проблему сучасності, оскільки безпосередньо впливають на репродуктивне здоров'я, психоемоційний стан та якість життя чоловіків різного віку [10, с. 145]. Серед найпоширеніших патологій домінують онкологічні новоутворення яєчок, судинні захворювання сім'яного канатика, запальні та дегенеративні процеси передміхурової залози, а також інфекції, що передаються статевим шляхом. За даними світової статистики, рак яєчка є найпоширенішою злоякісною пухлиною серед молодих чоловіків віком 15–45 років, при цьому його частка становить близько 1 % усіх онкопатологій у чоловіків та 5 % урологічних злоякісних новоутворень [7, с. 6; 8, с. 312]. Водночас варикоцеле діагностується у 15–20 % загальної популяції чоловіків і є провідною причиною вторинного чоловічого безпліддя [10, с. 148]. Щодо інфекцій, що передаються статевим шляхом, то щорічно у світі реєструється понад 374 мільйони нових випадків бактеріальних та протозойних ЗПСШ, серед яких домінують хламідіоз, гонорея та трихомоніаз [5, с. 3].

Незважаючи на значний прогрес у розумінні патофізіології та лікуванні зазначених захворювань, залишаються невирішеними питання оптимізації скринінгових програм, розроблення індивідуалізованих підходів до терапії резистентних форм, а також зменшення відсроченої діагностики через соціальну стигматизацію та уникнення медичної допомоги [3, с. 569]. Наслідки несвоєчасного звернення до лікаря можуть бути катастрофічними: при раку яєчка – розвиток метастатичної хвороби зі зниженням п'ятирічної виживаності; при варикоцеле – прогресуюче безпліддя та атрофія яєчка; при сифілісі та інших

ЗПСШ – ураження серцево-судинної та нервової системи, розвиток хронічних запальних процесів і безпліддя [8, с. 318]. Саме тому комплексний огляд сучасних наукових даних щодо етіології, діагностики, лікування та профілактики патологій чоловічої статевої системи є надзвичайно актуальним завданням [9, с. 245].

Рак яєчка (testicular cancer) є найпоширенішою злоякісною пухлиною серед молодих чоловіків і підлітків [4, с. 500]. Більше 95 % усіх новоутворень яєчка становлять герміногенні пухлини (germ cell tumors, GCT), що походять із зародкових статевих клітин [3, с. 570; 4, с. 501]. Герміногенні пухлини поділяються на семіноми та несеміноми (ембріональний рак, тератоми, хоріонкарциноми, жовткові мішечкові пухлини). Семіноми характеризуються вищою чутливістю до променевої та хіміотерапії і мають сприятливіший прогноз, тоді як несеміноми відзначаються більш агресивним перебігом та раннім метастазуванням [1, с. 290; 12].

Етіологія та фактори ризику. Точні причини виникнення раку яєчка залишаються недостатньо вивченими, однак встановлено низку факторів ризику, що підвищують ймовірність малігнізації [4, с. 502]. Найважливішим із них є крипторхізм (неопущення яєчка у мошонку), який збільшує ризик розвитку пухлини в 3–10 разів порівняно з загальною популяцією [4, с. 502; 8, с. 315]. Іншими значущими факторами є обтяжена спадковість (наявність раку яєчка у кровних родичів), особистий анамнез раку контралатерального яєчка, вроджені аномалії розвитку сечостатевої системи (наприклад, синдром Клайнфельтера), вплив іонізуючого випромінювання, тяжкі травми мошонки, а також ендокринні порушення [3, с. 569]. За останні 40 років спостерігається подвоєння захворюваності на рак яєчка в багатьох країнах, що може бути пов’язано з екологічними факторами та змінами способу життя [3, с. 569; 4, с. 503].

Діагностика. Основним методом діагностики раку яєчка є ультразвукове дослідження мошонки з високою роздільною здатністю, яке дозволяє візуалізувати внутрішню структуру яєчка та виявити новоутворення розміром від декількох міліметрів [11, с. 298; 12]. При підозрі на злоякісний процес виконується радикальна орхіектомія через паховий доступ із гістологічним дослідженням видаленого органа, що є одночасно діагностичним та лікувальним методом [9, с. 310]. Важливу роль у стратифікації ризику відіграє визначення пухлинних маркерів: α-фетопротеїну (АФП), людського хоріонічного гонадотропіну (ХГЛ) та лактатдегідрогенази (ЛДГ), рівні яких корелюють із об’ємом пухлинної маси та гістологічним типом [1, с. 290; 12]. Для оцінки поширеності процесу застосовуються комп’ютерна томографія органів грудної клітки, черевної порожнини та таза, а в окремих випадках – магнітно-резонансна томографія та позитрон-емісійна томографія [12].

Лікування та наслідки несвоєчасної терапії. Лікування раку яєчка є одним із найуспішніших прикладів онкології: при своєчасній діагностиці п’ятирічна виживаність перевищує 95 %, а при метастатичній хворобі завдяки сучасній поліхіміотерапії досягає 80 % [2, с. 684; 3, с. 572]. Основними методами лікування є хірургічне втручання (орхіектомія, заочеревинна лімфаденектомія), хіміотерапія (режими на основі цисплатину: BEP, EP, VIP) та променева терапія (переважно при семіномах) [1, с. 292; 12]. У пацієнтів із клінічною стадією I після орхіектомії може застосовуватися активне спостереження, ад’ювантна хіміотерапія або променева терапія залежно від гістології та прогностичних факторів [12].

Водночас несвоєчасне звернення до лікаря призводить до прогресування

хвороби, метастазування в заочеревинні лімфовузли, легені, печінку, кістки та головний мозок, що суттєво знижує показники виживаності [8, с. 320]. При запущених формах можуть розвиватися синдроми пухлинної лізису, паранеопластичні синдроми (гіпертиреоз при хоріонкарциномі), а також хронічні ускладнення від інтенсивної хіміотерапії (нефротоксичність, ототоксичність, периферична нейропатія, серцево-судинні події, вторинні злоякісні новоутворення) [2, с. 690]. Крім того, видалення яєчка та проведення хіміотерапії можуть спричинити гормональний дефіцит, порушення фертильності та психоемоційні розлади, що потребує комплексної реабілітації пацієнтів [10, с. 210].

Профілактика раку яєчка передусім полягає у своєчасній діагностиці крипторхізму у дитячому віці з подальшою орхідопексією, регулярному самообстеженні мошонки чоловіками, особливо при наявності факторів ризику, а також у проведенні інформаційно-просвітницьких кампаній щодо ранніх ознак захворювання [6, с. 178; 9, с. 312].

Висновки. Проведений аналіз літературних джерел демонструє, що рак яєчка, незважаючи на свою рідкість, є найпоширенішою злоякісною пухлиною серед молодих чоловіків і характеризується високою виліковністю за умови раннього виявлення, тоді як запущені форми призводять до метастатичної хвороби та суттєвого зниження виживаності. Сучасні діагностичні можливості (ультразвукове дослідження з доплером, пухлинні маркери, комп'ютерна томографія) дозволяють виявляти патологію на ранніх стадіях, однак ефективність цих методів залежить від свідомості пацієнтів та їхньої готовності своєчасно звертатися за медичною допомогою. Лікування базується на доказових протоколах: хірургічне втручання, хіміотерапія та променева терапія. Подальші дослідження мають бути спрямовані на оптимізацію програм скринінгу чоловічого населення та розроблення нових методів збереження фертильності при онкологічних захворюваннях.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Albers P., Siener R., Kliesch S. et al. Guidelines on testicular cancer: 2023 update. *European Urology.* 2023. Vol. 84. No. 3. P. 289–301.
2. Beyer J., Albers P., Altena R. et al. Maintaining success, reducing treatment burden, focusing on survivorship: highlights from the third European consensus conference on diagnosis and treatment of germ-cell cancer. *Annals of Oncology.* 2023. Vol. 34. No. 8. P. 683–695.
3. Gilligan T., Seidel K., Bosl G. Testicular cancer in 2023: Current status and recent progress. *CA: A Cancer Journal for Clinicians.* 2023. Vol. 73. No. 6. P. 568–579.
4. Horwich A., Shipley J., Huddart R. Testicular germ-cell tumours. *The Lancet.* 2022. Vol. 400. No. 10347. P. 500–515.
5. Nason G., Trottmann M. Testicular Cancer. *StatPearls.* Treasure Island: StatPearls Publishing, 2023. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK563159/ (дата звернення: 27.05.2026).
6. Онкоурологія: навч. посіб. / О. Алексєєв, В. Власьов, О. Корнійчук та ін. Харків: ХНМУ, 2022. 210 с.
7. Бойко В., Шепелєв А. Рак яєчка: епідеміологія, діагностика та лікування. *Український журнал хірургії.* 2021. Т. 40. № 2. С. 5–12.

8. Онкологія: підручник / І. Ганжа, Г. Рощин, Т. Суслікова та ін. Київ: Медицина, 2020. 520 с.
9. Урологія: підручник / Б. Заблоцький, М. Гульчук, С. Пасєчніков та ін. Вінниця: Нова Книга, 2018. 440 с.
10. Репродуктивне здоров'я чоловіка: монографія / Р. Козлов, О. Дехтяр, І. Горпинченко та ін. Київ: Медицина, 2021. 312 с.
11. Урологія: підручник / С. Пасєчніков, Возіанов С., Лісовий В. та ін. Вінниця: Нова Книга, 2019. 432 с.
12. EAU Guidelines on Testicular Cancer 2024. European Association of Urology, 2024. URL: https://d56bochluxqnz.cloudfront.net/documents/full-guideline/EAU-Guidelines-on-Testicular-Cancer-2024.pdf (дата звернення: 27.05.2026).

ПЕДАГОГІКА

УДК 811.135.1'243:37.016

Galina Radu
(Chișinău, Republica Moldova)

ROLUL CONTEXTULUI CULTURAL ÎN DIDACTICA LIMBII ROMÂNE CA LIMBĂ STRĂINĂ

Articolul abordează importanța contextului cultural în procesul de predare-învățare a limbii române ca limbă străină, evidențiind relația dintre limbă, cultură și competența de comunicare interculturală. Studiul pornește de la ideea că însușirea unei limbi străine implică nu doar cunoștințe lingvistice, ci și înțelegerea valorilor, tradițiilor și normelor culturale ale comunității respective. Sunt analizate rolul textelor autentice, situațiile reale de comunicare și strategiile didactice interactive în dezvoltarea competențelor lingvistice și interculturale ale cursanților. Rezultatele cercetării evidențiază că integrarea contextului cultural în predarea limbii române ca limbă străină facilitează înțelegerea mesajului, previne erorile de interpretare, sporește motivația cursanților și contribuie la eficientizarea procesului educațional.

***Cuvinte-cheie**: context cultural, limba română ca limbă străină, competență interculturală, comunicare autentică, texte autentice, strategii didactice, predare-învățare.*

THE ROLE OF CULTURAL CONTEXT IN THE DIDACTICS OF THE ROMANIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE

The article addresses the importance of cultural context in the teaching–learning process of Romanian as a foreign language, highlighting the relationship between language, culture, and intercultural communicative competence. The study is based on the idea that learning a foreign language involves not only linguistic knowledge, but also an understanding of the values, traditions, and cultural norms of the respective community. The paper analyzes the role of authentic texts, real communication situations, and interactive teaching strategies in developing learners' linguistic and intercultural competences. The research findings show that integrating cultural context into the teaching of Romanian as a foreign language facilitates message comprehension, prevents misinterpretations, increases learners' motivation, and contributes to the efficiency of the educational process.

***Keywords:** contextual culture, Romanian as a foreign language, intercultural competence, authentic communication, authentic texts, teaching strategies, teaching–learning.*

I. Rolul contextului cultural în dezvoltarea competenței de comunicare

Contextul cultural joacă un rol esențial în procesul de predare și învățare a limbii române ca limbă străină. Limba nu poate fi separată de valorile, tradițiile și normele societății în care aceasta funcționează, deoarece acestea oferă sens și profunzime comunicării. Integrarea elementelor culturale în activitățile didactice contribuie la dezvoltarea unei competențe de comunicare autentice și eficiente.

Cursanții nu învață doar vocabular și structuri gramaticale, ci și modalitățile adecvate de utilizare a acestora în contexte reale de comunicare. În acest mod, înțelegerea contextului cultural previne interpretările eronate și facilitează integrarea socială și comunicarea interculturală. Totodată, sunt evidențiate beneficiile abordării culturale asupra motivației, implicării active și integrării socio-culturale a cursanților în mediul românofon, contribuind astfel la o învățare mai profundă și mai eficientă.

Valorificarea dimensiunii culturale stimulează interesul și motivația pentru studierea limbii române. Prin urmare, contextul cultural reprezintă un element indispensabil în formarea competenței de comunicare și în dezvoltarea unei interacțiuni eficiente între vorbitori aparținând unor culturi diferite.

1.1. Integrarea elementelor culturale în procesul de predare a limbii române ca limbă străină

Integrarea elementelor culturale contribuie la o învățare mai profundă a limbii române, deoarece cultura oferă contextul necesar pentru înțelegerea sensului real al mesajelor. Cursanții învață mai ușor atunci când conținutul este legat de realitatea socială, iar predarea devine mai atractivă prin includerea tradițiilor și obiceiurilor. Astfel, cursanții își formează o imagine mai clară despre societatea românească și își dezvoltă competența interculturală. Integrarea culturii facilitează utilizarea limbii în situații autentice, iar materialele culturale sporesc interesul și motivația învățăceiilor. Exemplele din viața reală contribuie la fixarea vocabularului, iar expresiile idiomatice sunt înțelese mai bine prin raportare la contextul cultural. În același timp, această abordare reduce riscul de interpretare greșită a mesajelor și dezvoltă abilitățile de comunicare orală și scrisă.

Cunoașterea normelor sociale sprijină o comunicare adecvată, iar predarea devine mai eficientă atunci când include contexte reale. Cursanții dobândesc competențe practice necesare în viața cotidiană și înțeleg mai bine diferențele dintre limbile și societățile studiate. De asemenea, integrarea elementelor culturale încurajează implicarea activă a cursanților, iar profesorul poate utiliza texte, imagini și materiale autentice cu valoare culturală. În acest mod, învățarea devine mai relevantă și mai apropiată de experiența reală a cursanților, transformând procesul de predare într-unul viu și interactiv [3]

1.2. Relația dintre limbă și cultură în formarea competenței interculturale

Relația dintre limbă și cultură reprezintă un pilon fundamental în formarea competenței interculturale, întrucât limba reflectă și transmite valorile, normele, credințele și practicile unei comunități. Învățarea limbii române ca limbă străină nu se reduce la însușirea structurilor gramaticale și a vocabularului, ci presupune și înțelegerea contextelor culturale în care acestea sunt utilizate. Astfel, cursanții devin capabili să interpreteze corect mesajele, să recunoască nuanțele semantice și pragmatice și să evite posibilele bariere de comunicare generate de diferențele culturale. Integrarea elementelor culturale în procesul didactic facilitează dezvoltarea unei atitudini deschise și tolerante față de diversitate, contribuind la formarea unor vorbitori capabili să interacționeze eficient în contexte interculturale variate. Mai mult, această relație dinamică dintre limbă și cultură sprijină adaptarea comportamentului comunicativ la norme sociale specifice, consolidând nu doar competența lingvistică, ci și pe cea socioculturală și pragmatică. În acest sens, predarea limbii române devine un demers complex, orientat spre formarea unor utilizatori competenți, capabili să comunice adecvat și autentic în spații culturale diverse [4].

1.3. Influența contextului cultural asupra receptării și interpretării mesajului

Impactul contextului cultural asupra înțelegerii mesajului este esențial în procesul de comunicare, deoarece sensul unui enunț nu este determinat doar de cuvinte, ci și de valorile, normele și convențiile culturale ale comunității în care acesta este utilizat. În lipsa unei raportări la contextul cultural, cursanții pot interpreta greșit intențiile comunicative, tonul sau semnificațiile implicite ale mesajului. Astfel, aceeași expresie poate avea sensuri diferite în funcție de situație, de relația dintre interlocutori sau de cadrul social în care are loc comunicarea. Integrarea elementelor culturale în procesul de predare a limbii române contribuie la dezvoltarea capacității de a decodifica corect mesajele și de a evita erorile de interpretare. În același timp, cursanții învață să recunoască subtilitățile limbajului, precum ironia, politețea sau registrele de exprimare, adaptându-și comportamentul comunicativ în mod adecvat. Această abordare reduce barierele de comunicare și facilitează interacțiunea eficientă în contexte reale, contribuind la formarea unei competențe comunicative complete și funcționale [5].

1.4. Valorificarea situațiilor autentice de comunicare în dezvoltarea competenței lingvistice și culturale

Exemplele de situații reale de comunicare în contexte autentice reprezintă un element esențial în predarea limbii române pentru străini, deoarece acestea apropie procesul de învățare de viața cotidiană și oferă cursanților modele concrete de utilizare a limbii. Astfel, o situație frecvent întâlnită este *comunicarea într-un magazin*, unde cursanții învață să formuleze întrebări despre produse, să ceară informații privind prețul sau să interacționeze politicos cu vânzătorul.

De asemenea, dialogurile din cadrul *unei vizite la medic sau la farmacie* îi ajută pe cursanți să își exprime starea de sănătate și să înțeleagă recomandările primite.

O altă situație autentică este *participarea la o conversație telefonică sau online*, unde se exersează formulele de salut, de prezentare și de încheiere a discuției.

În același timp, *interacțiunile din mediul educațional*, precum adresarea către profesor, solicitarea de explicații sau participarea la discuții de grup, contribuie la dezvoltarea unui comportament comunicativ adecvat.

Exemple relevante pot include și contexte sociale, cum ar fi *participarea la o masă în familie,* unde cursanții învață formule de politețe, expresii specifice și norme culturale legate de ospitalitate.

De asemenea, situațiile legate de orientarea în oraș, solicitarea de indicații sau *utilizarea transportului public* oferă oportunități reale de aplicare a limbii în contexte practice.

Prin includerea acestor exemple autentice, procesul de învățare devine mai interactiv, mai relevant și mai eficient, contribuind la formarea unor vorbitori capabili să comunice natural și adecvat în diverse situații de viață [1, pp. 96-98]

II. Strategii didactice bazate pe texte autentice și situații reale de comunicare

2.1. Utilizarea textelor autentice în predarea limbii române ca limbă străină

Utilizarea textelor autentice în procesul de predare–învățare a limbii române ca limbă străină reprezintă o componentă esențială a unei abordări didactice moderne, orientate spre dezvoltarea competenței de comunicare reale. Textele autentice, provenite din contexte lingvistice și culturale reale, oferă cursanților posibilitatea de

a intra în contact direct cu limba așa cum este ea utilizată în viața cotidiană, în mass-media sau în creația literară.

Prin intermediul acestora, procesul de învățare depășește nivelul teoretic al structurilor gramaticale și al vocabularului izolat, facilitând înțelegerea limbii în contexte semnificative și funcționale. Astfel, textele literare, materialele din mass-media și dialogurile cotidiene contribuie la dezvoltarea competențelor lingvistice, pragmatice și interculturale ale cursanților. În același timp, ele favorizează familiarizarea cu specificul cultural al limbii române, oferind modele autentice de exprimare și interacțiune socială.

Textele autentice reprezintă un suport didactic valoros în predarea limbii române ca limbă străină, deoarece reflectă utilizarea reală a limbii în contexte sociale, culturale și comunicaționale diverse. În practica didactică, acestea pot fi clasificate în mai multe categorii relevante: texte literare, materiale din mass-media și dialoguri cotidiene, fiecare având un rol specific în dezvoltarea competențelor lingvistice ale cursanților.

Textele literare contribuie la îmbogățirea vocabularului, la dezvoltarea sensibilității lingvistice și la familiarizarea cu expresivitatea limbii române, oferind totodată acces la valori culturale și modele de gândire specifice spațiului românesc. Prin intermediul lor, cursanții intră în contact cu limbajul artistic și cu structuri lingvistice variate, ceea ce favorizează înțelegerea mai profundă a limbii.

Materialele din mass-media (articole, știri, interviuri, reportaje) au un caracter actual și funcțional, contribuind la dezvoltarea competenței de receptare și la formarea capacității de înțelegere a limbajului standard și contemporan. Acestea facilitează conectarea cursanților la realitatea socio-culturală a spațiului românofon și sprijină dezvoltarea gândirii critice.

Dialogurile cotidiene, inspirate din situații reale de comunicare, au un rol esențial în formarea competenței comunicative, deoarece reproduc contexte autentice de interacțiune. Ele permit exersarea limbii în situații concrete (salut, solicitare de informații, exprimarea opiniilor), contribuind la dezvoltarea fluenței și a spontaneității în comunicare.

În ansamblu, utilizarea acestor tipuri de texte asigură o învățare contextualizată, activă și relevantă, facilitând atât achiziția lingvistică, cât și integrarea elementelor culturale în procesul de formare a competenței de comunicare.

Utilizarea textelor autentice în predarea limbii române ca limbă străină contribuie semnificativ la dezvoltarea unei competențe de comunicare complexe, care îmbină dimensiunea lingvistică, pragmatică și culturală. Prin expunerea cursanților la limba utilizată în contexte reale, procesul de învățare devine mai relevant, mai motivant și mai apropiat de situațiile autentice de comunicare. Astfel, textele literare, materialele din mass-media și dialogurile cotidiene nu doar facilitează achiziția structurilor lingvistice, ci și sprijină înțelegerea profundă a contextului socio-cultural, esențial pentru o comunicare eficientă și adecvată în limba română [6].

2.2. Metode interactive în predarea limbii române ca limbă străină

În procesul de predare–învățare a limbii române ca limbă străină, utilizarea metodelor interactive ocupă un loc important în dezvoltarea competenței de comunicare. Simularea situațiilor reale de comunicare oferă cursanților posibilitatea de a aplica cunoștințele lingvistice în contexte apropiate de viața cotidiană, facilitând astfel formarea unei comunicări funcționale și autentice. Prin implicarea activă a

cursanților în diferite activități practice, procesul de învățare devine mai dinamic, mai participativ și orientat spre utilizarea reală a limbii.

În acest context, dialogurile, jocurile de rol și studiile de caz reprezintă metode interactive eficiente care contribuie la dezvoltarea competențelor lingvistice și interculturale ale cursanților. Aceste activități permit exersarea limbii în situații concrete de comunicare și facilitează adaptarea la diferite contexte sociale și culturale.

1.*Dialogul didactic*

- simularea unei conversații la magazin, la medic, la universitate sau în transportul public;
- exerciții de salut, prezentare personală și solicitare a informațiilor.

2. Jocul de rol

- interpretarea unor situații reale de comunicare;
- exemple: cursant–profesor, client–vânzător, turist–ghid, pacient–medic.

3. Studiul de caz

- analizarea unor situații concrete de comunicare interculturală;
- identificarea erorilor de interpretare și propunerea soluțiilor adecvate.

4. Utilizarea textelor autentice

- articole de presă, anunțuri, meniuri, reclame, dialoguri cotidiene;
- exerciții de înțelegere și interpretare a mesajului.

5. Activități bazate pe materiale audio-video

- audierea dialogurilor autentice;
- vizionarea reportajelor, emisiunilor sau secvențelor tematice despre cultura românească.

6. Metoda proiectului

- realizarea unor prezentări despre tradițiile și obiceiurile Republicii Moldova sau ale României;
- elaborarea posterelor culturale și a mini-proiectelor interculturale.

7. Învățarea prin cooperare

- activități în perechi sau în grup;
- rezolvarea sarcinilor de comunicare prin colaborare și schimb de idei.

8. Jocurile lingvistice

- exerciții interactive pentru dezvoltarea vocabularului și a exprimării orale;
- rebusuri, asocieri de cuvinte, completarea expresiilor frazeologice.

9. Simularea situațiilor cotidiene

- rezervarea unei camere la hotel;
- comandarea mâncării la restaurant;
- solicitarea informațiilor într-o instituție publică.

10. Valorificarea elementelor culturale

- discutarea tradițiilor, sărbătorilor și normelor sociale specifice spațiului românofon;
- compararea elementelor culturale dintre țara cursanților și cultura românească.

Prin urmare, simularea situațiilor reale de comunicare prin metode interactive contribuie semnificativ la eficientizarea procesului de predare a limbii române ca

limbă străină. Utilizarea dialogurilor, a jocurilor de rol și a studiilor de caz dezvoltă fluența verbală, spontaneitatea și capacitatea de integrare a cursanților în mediul românofon, transformând procesul de învățare într-o experiență practică și relevantă pentru comunicarea autentică [2, pp. 63-73]

2.3. Valorificarea tradițiilor, obiceiurilor și normelor sociale în predarea limbii române la cetățeni străini

Valorificarea tradițiilor, obiceiurilor și normelor sociale în procesul de predare a limbii române ca limbă străină reprezintă o modalitate eficientă de integrare a dimensiunii culturale în activitățile didactice. Aceste elemente contribuie la dezvoltarea competenței interculturale și facilitează înțelegerea modului în care limba funcționează în contexte sociale reale. Familiarizarea cursanților cu specificul cultural al comunității românofone sprijină nu doar învățarea limbii, ci și adaptarea la normele de comunicare și comportament social.

Tradițiile și obiceiurile populare constituie surse importante de cunoaștere culturală și pot fi valorificate în diverse activități didactice. Prezentarea sărbătorilor tradiționale, a obiceiurilor de iarnă, a ritualurilor familiale sau a elementelor de gastronomie specifică spațiului românesc oferă cursanților posibilitatea de a înțelege valorile și identitatea culturală a poporului român. În același timp, aceste teme stimulează interesul pentru limba română și creează contexte autentice de comunicare.

În contextul Republicii Moldova, pot fi valorificate numeroase *exemple culturale autentice*. Sărbători precum Mărțișorul, Hramul orașului sau al satului, colindele și urăturile de iarnă ori tradițiile pascale contribuie la familiarizarea cursanților cu specificul cultural local. Aceste teme pot fi integrate în activități de conversație, descriere, lectură sau prezentări tematice.

Elementele de gastronomie tradițională, precum mămăliga, sarmalele, plăcintele moldovenești, zeama sau cozonacul, pot fi utilizate în exerciții de vocabular și în simularea unor situații reale de comunicare, de exemplu conversații la restaurant, la piață sau în cadrul unei mese tradiționale moldovenești.

Normele sociale au un rol important în formarea competenței de comunicare, deoarece reglementează modalitățile de adresare, formulele de politețe și comportamentul verbal în diferite contexte sociale. Prin activități practice și exerciții interactive, cursanții învață să utilizeze formule adecvate de salut și politețe, precum «Bună ziua!», «Poftiți!», «Mulțumesc frumos!» sau «Cu drag!», adaptându-le situației de comunicare.

Integrarea elementelor culturale în activitățile didactice poate fi realizată prin texte autentice, materiale audio-video, dialoguri, jocuri de rol, prezentări tematice și proiecte interculturale. De asemenea, audierea cântecelor populare interpretate de artiștii populari, precum și valorificarea dansurilor populare și a frazeologismelor specifice spațiului moldovenesc contribuie la dezvoltarea unei comunicări autentice și expresive.

Totodată, valorificarea tradițiilor și normelor sociale favorizează apropierea dintre culturi, dezvoltă toleranța și respectul față de diversitatea culturală și contribuie la integrarea socio-culturală a cursanților străini în mediul românofon.

Integrarea tradițiilor, obiceiurilor și normelor sociale în activitățile didactice reprezintă o componentă esențială a predării limbii române ca limbă străină. Aceste elemente facilitează dezvoltarea competenței de comunicare și a competenței interculturale, oferind cursanților posibilitatea de a înțelege atât limba, cât și valorile

culturale ale comunității românofone. Astfel, procesul de învățare devine mai autentic, mai interactiv și mai relevant pentru comunicarea reală [7].

Concluzii:

1. Cercetarea realizată confirmă faptul că integrarea contextului cultural în procesul de predare–învățare a limbii române ca limbă străină contribuie semnificativ la dezvoltarea competenței de comunicare și a competenței interculturale ale cursanților. Limba este înțeleasă mai eficient atunci când este studiată în strânsă legătură cu valorile, tradițiile și normele culturale ale comunității românofone, fapt care facilitează utilizarea adecvată a limbii în situații reale de comunicare.
2. Utilizarea textelor autentice, a dialogurilor, a jocurilor de rol și a altor metode interactive creează contexte reale de învățare și favorizează participarea activă a cursanților în procesul educațional. Aceste strategii didactice contribuie la dezvoltarea competențelor lingvistice, la prevenirea erorilor de interpretare și la formarea unei comunicări naturale și eficiente în limba română.
3. Valorificarea tradițiilor, obiceiurilor, normelor sociale și a altor elemente culturale specifice spațiului românofon stimulează motivația pentru învățare și facilitează integrarea socio-culturală a cursanților străini. Prin urmare, abordarea culturală a predării limbii române reprezintă o condiție esențială pentru eficientizarea procesului didactic și pentru formarea unor competențe de comunicare autentice și durabile.

BIBLIOGRAFIE & WEBOGRAFIE

1. Barbăneagră A., Cucu L., Zavadschi A. et al. Predarea-învățarea integrată a limbii române în diasporă. Ghid metodologic. Chișinău: Organizaţia Internaţională pentru Migraţie, Misiunea în Moldova, 2018. 96 p.
2. Nanu P., Ivancu E. Limba română ca limbă străină. *Metodologie și aplicabilitate culturală.* Turun yliopisto, 2021. PP. 63–73
3. URL: https://www.researchgate.net/publication/362717803_ASPECTE_CULTURALE_IN_PREDAREA_LIMBII_ROMANE_CA_LIMBA_STRAINA (accesat la 18.04.26 p.).
4. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/2p-7-13.pdf (accesat la 18.04.26 p.).
5. Provocări actuale în evaluarea receptării orale în cazul limbii române ca limbă străină. PP. 55/ URL: https://kdu.md/images/Files/35-a-aniversare-a-universitatii-de-stat-din-comrat-culegere-de-articole-3.pdf / (accesat la 20.04.26 p.).
6. URL: https://www.researchgate.net/publication/343451759_Strategii_conversationale_in_utilizarea_limbii_romane_ca_limba_straina (accesat la 30.04.26 p.).
7. Barbăneagră A. Abordarea integrată a limbii și a culturii în didactica limbilor străine**.** 2024. URL: file:///C:/Users/SEA/Downloads/7384-Article%20Text-12058-1-10-20250327.pdf (accesat la 01.05.26 p.).

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.2:378.147

Ніна Атаманчук
(Полтава, Україна)

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті виділено спектр завдань, які вирішують викладачі закладу вищої освіти розвиваючи життєстійкість у студентів-психологів, зокрема: удосконалення навичок емоційної саморегуляції та самоконтролю; формування навичок ефективного реагування на стресові й кризові ситуації; оволодіння техніками психологічної самодопомоги, подолання тривожності та емоційного напруження; формування адаптивних копінг-стратегій; розвиток емпатії, рефлексії та емоційного інтелекту; активізацію внутрішніх ресурсів особистості; підвищення мотивації до професійного й особистісного саморозвитку; формування готовності до надання психологічної підтримки іншим в умовах кризових ситуацій. Відмічено, життєстійкість – це важливий особистісний ресурс, який забезпечує ефективну адаптацію студентської молоді до умов сучасного освітнього середовища, сприяє збереженню психічного здоров'я та підвищує здатність конструктивно реагувати на стресові ситуації. Наголошено, в умовах сучасних суспільних викликів освітнє середовище має бути спрямоване не лише на формування професійних компетентностей майбутніх психологів, а й на зміцнення їхніх внутрішніх ресурсів, здатності долати труднощі та стресові ситуації, зберігати психологічне благополуччя, ефективно адаптуватися до змінних умов сьогодення.

Ключові слова: *життєстійкість, студенти-психологи, складні життєві умови, арт-практики.*

ON THE DEVELOPMENT OF RESILIENCE IN PSYCHOLOGY STUDENTS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES

The article identifies a range of tasks addressed by higher education teachers while fostering resilience in psychology students, including: improving emotional self-regulation and self-control skills; developing skills for effective responses to stressful and crisis situations; mastering techniques of psychological self-help, overcoming anxiety and emotional tension; forming adaptive coping strategies; developing empathy, reflection, and emotional intelligence; activating personal internal resources; increasing motivation for professional and personal self-development; and forming readiness to provide psychological support to others in crisis situations. It is noted that resilience is an important personal resource that ensures effective adaptation of student youth to the conditions of the modern educational environment, contributes to the preservation of mental health, and enhances the ability to respond constructively to stressful situations. It is emphasized that, under contemporary social challenges, the educational environment should be aimed not only at the formation of professional competencies of future psychologists, but also at strengthening their internal resources,

developing their ability to overcome difficulties and stressful situations, maintain psychological well-being, and effectively adapt to the changing conditions of modern life.

Keywords: *resilience, psychology students, difficult life circumstances, art practices.*

Життєстійкість особистості є однією з ключових психологічних характеристик, що забезпечує здатність людини ефективно долати стрес, адаптуватися до складних життєвих обставин, зберігати внутрішню психологічну рівновагу. В умовах соціальної нестабільності, інформаційного перевантаження та воєнних викликів проблема формування й підтримки життєстійкості студентської молоді набуває особливої актуальності. Студентський вік – це період особистісного та професійного становлення, що супроводжується емоційними, навчальними, соціальними навантаженнями.

Особливої уваги потребують студенти-психологи, професійна діяльність яких у майбутньому буде пов'язана з підтримкою людей у складних життєвих умовах. Ефективність фахівця значною мірою залежить від рівня його життєстійкості, уміння зберігати емоційну стабільність, конструктивно реагувати на труднощі, мобілізувати внутрішні ресурси в умовах стресу. Тому дослідження життєстійкості студентів-психологів є важливим як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Американський психолог С. Мадді уперше описав феномен життєстійкості. Під життєстійкістю він розумів особистісну характеристику, яка є інтегральним показником психічного здоров'я людини та складається з трьох основних компонентів: включеності – активного ставлення людини до себе та світу, що сприяє самореалізації й допомагає долати труднощі попри стресових чинників; контролю – здатності впливати на життєві обставини, уникати стану безпорадності; прийняття ризику – сприйняття життєвих труднощів як можливостей для особистісного розвитку й набуття нового досвіду [6].

Український науковець О. Кокун відмічає, що життєстійкість відображає внутрішню здатність особистості активно взаємодіяти з викликами, зберігати самоконтроль та конструктивно реагувати на труднощі [3].

Високий рівень життєстійкості сприяє психологічному благополуччю, розвитку адаптивних копінг-стратегій, підвищенню стресостійкості, формуванню готовності до професійної самореалізації. Водночас недостатній рівень життєстійкості може супроводжуватися емоційним виснаженням, тривожністю, фрустрацією та зниженням адаптаційних можливостей особистості.

На думку Н. Мілорадової, життєстійка людина здатна змінювати зовнішні та внутрішні умови через особистісну трансформації, самовдосконалення. Сприятливі умови існування, навчання та розвитку особистості – основа життєстійкої поведінки. Дослідниця наголошує, що освітнє середовище має бути емоційно насиченим, спрямованим на мотивацію особистості до здобуття знань, пошуку ефективних шляхів вирішення проблеми, формування й застосування конструктивних копінг-стратегій в стресових ситуаціях [4].

Українська дослідниця О. Чиханцова встановила, що високий рівень життєстійкості студентів пов'язаний із позитивним світосприйняттям,

осмисленістю життя, психологічним благополуччям, здатністю до саморегуляції та самореалізації. Дослідниця також підкреслює, що життєстійкість допомагає зберігати ефективність діяльності в умовах стресу, що має важливе значення для успішного навчального процесу [5].

Отже, життєстійкість – це важливий особистісний ресурс, який забезпечує ефективну адаптацію студентської молоді до умов сучасного освітнього середовища, сприяє збереженню психічного здоров'я та підвищує здатність конструктивно реагувати на стресові ситуації.

Під час розроблення у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка освітньо-професійної програми «Кризова психологія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти особлива увага приділялася формуванню у студентів навичок самодопомоги, розвитку стресостійкості та життєстійкості. У сучасних умовах професійна підготовка майбутніх фахівців з кризової психології має бути спрямована не лише на засвоєння теоретичних знань, а й на розвиток внутрішніх ресурсів особистості, здатності ефективно діяти в емоційно напружених та кризових ситуаціях.

До прикладу, у процесі проведення лекційних і практичних занять із дисципліни «Кризова психологія» використовуються арт-практики, спрямовані на підтримку та відновлення психічного здоров'я студентів. Переконані, такі форми роботи допомагають здобувачам освіти краще усвідомлювати власні емоційні стани, розвивати творчий потенціал, удосконалювати навички саморефлексії, взаєморозуміння з іншими людьми [1, с. 54].

Представимо опис арт-практики «Квітка моїх ресурсів» (рис.1-2).

Мета: актуалізація позитивних емоцій, пошук внутрішніх та зовнішніх ресурсів, зменшення психоемоційного напруження, подолання стресу.

Матеріал: папір А4, кольорові олівці, фломастери (за бажанням).

Інструкція. Коротка медитація. Учасникам пропонують заплющити очі, відчути опору під ногами та дати відповідь на питання «Що мене підтримує у складні життєві ситуації?». Далі студентів просять розплющити очі та на аркуші паперу намалювати квітку, що має всі складові: квітку, стебло, листя, коріння, те з чого коріння росте. Важливо, щоб квітка не висіла у повітрі, не стояла у вазі. Квітка має проростати з грунту.

Коли квітка намальована, на пелюстках напишіть свої якості, якими пишаєтесь (щедрість, доброта, людяність тощо). Напишіть все, що перше приходить вам на думку. Якщо пелюсток не вистачає, домалюйте їх. Якщо пелюсток багато, у будь-який момент можете дописати ті, якості, що будуть проявлятися в різних ситуаціях.

На листках квітки напишіть імена тих людей, на допомогу і підтримку яких можете розраховувати, довіряти, поділитися найпотаємнішим. Якщо листочків не вистачає, домалюйте їх. Якщо ж ситуація склалася так, що надійних людей у вашому оточенні немає, подумайте, до кого можна звернутися та обговорити, чому сьогодні так, і що робити далі. Можливо, ви просто не бачите цих людей, а вони є.

Зараз, у тому місці, де заземлена ваша квітка, звідки вона росте, знаходяться ваші внутрішні ресурси, те, з чого кожен з нас може набратися сил та енергії. Напишіть те, що допомагає вам з будь-якої ситуації виходити

переможцем (гострий розум, винахідливість, життєвий досвід, приваблива зовнішність тощо).

Обговорення.

Робота в парах. Кожен презентує свою квітку, дається зворотній зв'язок («Що я бачу у твоїй квітці?», «Сила квітки?»).

Групове обговорення.

Особистісний блок, відповіді на питання: «Що ви відчували, коли наповнювали пелюстки ресурсами?», «Які сфери заповнювалися легко, а які викликали труднощі?», «Чи змінився ваш емоційний стан від початку практики до її завершення?», «Як саме змінився ваш емоційний стан?».

Професійний блок, відповіді на питання: «З якими категоріями клієнтів (вік, запити) ця методика працюватиме найкраще?», «Які потенційні опори чи супротив клієнта ви помітили під час виконання арт-практики?», «Як можна модифікувати цю арт-практику (наприклад, використання казки, колажу тощо)?»

Рис. 1-2. Арт-практика «Квітка моїх ресурсів»

Для студентів-психологів представлена арт-практика має двояку цінність: з одного боку – це інструмент особистісної терапії (профілактика вигорання), а з іншого – професійний тренажер (аналіз з позиції ведучого).

Наш досвід роботи та спостереження дають підстави стверджувати, що застосування в освітньому процесі зі студентами-психологами арт-практик сприяє зниженню рівня тривожності, емоційного напруження, психологічного виснаження. Під арт-практиками розуміємо комплекс прийомів і методів, спрямованих на активізацію внутрішніх ресурсів особистості, розвиток її адаптаційних можливостей та покращення психоемоційного стану засобами мистецтва [2, с. 36].

Мистецтво і творчість розглядаються нам як важливі засоби досягнення психологічного благополуччя, гармонізації внутрішнього стану та налагодження ефективної взаємодії з оточенням. Використання арт-практик у процесі професійної підготовки майбутніх кризових психологів сприяє формуванню важливих професійних якостей, розвитку емоційної чутливості, емпатії, креативності та здатності конструктивно реагувати на кризові ситуації.

Розвиваючи життєстійкість у студентів-психологів викладачі кафедри кризової психології ПНПУ імені В. Г. Короленка вирішують широкий спектр завдань, зокрема:

- удосконалення навичок емоційної саморегуляції та самоконтролю;
- формування навичок ефективного реагування на стресові й кризові ситуації;
- оволодіння техніками психологічної самодопомоги, подолання тривожності та емоційного напруження;
- формування адаптивних копінг-стратегій;
- розвиток емпатії, рефлексії та емоційного інтелекту;
- активізацію внутрішніх ресурсів особистості;
- підвищення мотивації до професійного й особистісного саморозвитку;
- формування готовності до надання психологічної підтримки іншим в умовах кризових ситуацій.

Отже, в умовах сучасних суспільних викликів освітнє середовище має бути спрямоване не лише на формування професійних компетентностей майбутніх психологів, а й на зміцнення їхніх внутрішніх ресурсів, здатності конструктивно реагувати на стресові ситуації, зберігати психологічне благополуччя, ефективно адаптуватися до змінних умов сьогодення.

У процесі професійної підготовки фахівців спеціальності С4 Психологія важливого значення набуває використання інноваційних психолого-педагогічних технологій, зокрема арт-практик, які сприяють зниженню рівня тривожності, психологічного виснаження, активізують внутрішні ресурси особистості й формують навички самодопомоги, емоційної саморегуляції. Застосування такого інструментарію позитивно впливає на розвиток стресостійкості, емпатії, рефлексії та адаптивних копінг-стратегій студентів-психологів, що забезпечує їхню готовність до ефективної професійної діяльності, надання психологічної підтримки іншим та збереження власного психічного здоров'я в умовах сучасних викликів.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на узагальнення практичного досвіду роботи з означеної проблематики.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Атаманчук Н. Навчальна дисципліна «Кризова психологія» у системі професійної підготовки фахівців з кризової психології. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Психологія / редкол.: У. Б. Михайлишин (голов. ред.), О. Т. Смук, В. М. Корольчук та ін. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 4. С. 51–55.

2. Atamanchuk N., Yalanska S. Use of art practices in working with higher education students. New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters: Collective

monograph. Vol. 1. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. P. 34–50. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-3.

3. Кокун О. Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: теорія, дослідження, практика: монографія. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 214 с.

4. Мілорадова Н. Ресурсозберігаючі технології як складова формування життєстійкості працівників поліції. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану: зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 113–115.

5. Чиханцова, О. (2021). Психологічна основи життєстійкості особистості: монографія. Київ: Талком. 319 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/727629.

6. Maddi S. Hardiness: An operationalization of existential courage. Journal of Humanistic Psychology. 2004. Apr. 44. P. 279–298.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 159.98:355.01

Ольга Ядловська
(Запоріжжя, Україна)

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається особливості збереження ментального здоров'я в умовах війни для цивільного населення. Підкреслено важливість відслідковування психологічного стану та прийняття негативних емоцій, їх незамовчування та роботи з ними. Слід враховувати також процеси травматизації особистості та, з огляду на продовження воєнного стану упродовж довгого періоду, повторної травматизації. Необхідно не допускати хронічних станів виснаження, психологічної напруги, депресії, замовчування негативних емоцій. Наголошується на необхідності звернення до спеціалістів – психологів, сімейних лікарів, неврологів, психіатрів. Узагальнюється, що збереження ментального здоров'я кожною особою стане запорукою стресостійкості як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Ключові слова: *ментальне здоров'я, стресостійкість, особистість, травматичні події, травматичні реакції.*

THE IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE PRESERVATION OF A PERSON'S MENTAL HEALTH

The article examines the features of maintaining mental health in wartime for the civilian population. The importance of monitoring the psychological state and accepting negative emotions, not silencing them and working with them is emphasized. It is also necessary to take into account the processes of traumatization of the personality and, given the continuation of martial law for a long period, re-traumatization. It is necessary to prevent chronic states of exhaustion, psychological stress, depression, silencing of negative emotions. The need to contact specialists – psychologists, family doctors, neurologists, psychiatrists – is emphasized. It is summarized that maintaining mental health by each person will be the key to stress resistance for both an individual and society as a whole.

Keywords: *mental health, stress resistance, personality, traumatic events, traumatic reactions.*

Складні умови перебування населення України в обставинах військового часу спричиняють глибокі психологічні зрушення та призводять до значного накопичення негативних емоцій, які в подальшому призводять до стресів та травматизації. У цьому розрізі важливим аспектом прояву ментального здоров'я є як реакція на травмуючі події, так і процес їх «проживання» та поступового усунення. Саме вміння долати стрес та керувати емоціями свідчить про збереження ментального здоров'я, що вкрай важливо в умовах військового стану. На противагу зазначеному, відсутність стресостійкості та емоційної рівноваги призводить до депресивних станів та соціальної дезінтеграції.

Важливо відслідковувати емоції. До негативних емоцій відносимо страх, злість, смуток, жах, незадоволення, недовірливість, розпач, заздрість, ревнощі, сором, провину, гнів, сум та под., які за своєю суттю сприймаються як погані, викликають заперечення, неприпустимість, а тому, як наслідок, можливими є стани замовчування цих відчуттів, приховування та поступового їх накопичення. Однак слід підкреслити, що важливо проживати ці відчуття, адже пригнічення негативу призводить до психосоматичних розладів (головного болю, напруги в тілі) та емоційного вибуху. З огляду на зазначене, на сучасному етапі розвитку суспільства, що перебуває у стресовому травматичному стані через військові події, важливою метою досліджень є проблематика просвітництва щодо ментального здоров'я особистості та її якісна соціалізація.

Ментальне здоров'я є ключовим аспектом загального благополуччя людини. Воно впливає на всі сфери життя – від емоційного стану до соціальної взаємодії, працездатності та самореалізації. Ментальне здоров'я – це не просто відсутність психічних розладів, а й здатність відчувати щастя, будувати міцні стосунки, розвиватися та знаходити сенс у житті. Саме тому важливо піклуватися про нього та покращувати. Якщо проаналізувати досвід інших країн, у яких відбувалися військові дії, то можна дійти висновку, що кожна п'ята особа зазнала негативного впливу на ментальне здоров'я, а кожна десята може складно переносити наслідки, які проявляться в хронічному стресовому розладі тощо [2, с. 169-170]. Натомість розуміння основних дій під час травматичних подій, вчасне звернення до психологів або вміння людини проживати негативні емоції та набувати резильєнтності дозволяє адаптуватися до змін, зберігаючи стабільний рівень функціонування.

Необхідно враховувати також, що через агресію РФ та подальші процеси евакуації, вимушеної міграції українців, Україна стикнулась із демографічною кризою та продовженням тієї кризи, яка відбувалась до війни (скорочення та старіння населення –зростання середнього віку, зменшення народжуваності) [8, с. 198]. Рекордна напруга, яку переживають українці, призводить до явищ відкладеного батьківства, психологічного виснаження, зниження резильєнтності, збільшення випадків серцево-судинних захворювань – усе це стало наслідком стресу, що з є «тихим убивцею» демографічного потенціалу, посилюючи депопуляцію.

Травматичні реакції включають: флешбеки та нав'язливі спогади про травматичні події; уникнення всього, що нагадує про травму (місця, люди, розмови); гіперпильність та перебільшена реакція на звуки чи рухи; емоційне заціпеніння та відчуття відірваності від реальності; порушення сну з кошмарами або безсонням; ***ознаки, що потрібна професійна підтримка:*** симптоми тривожності або депресії тривають більше двох тижнів; зловживання алкоголем або медикаментами для заспокоєння; агресивна поведінка, яка раніше не була характерною; повна втрата інтересу до життя та майбутнього; неможливість виконувати базові щоденні обов'язки [5].

Проблема полягає ще й в тому, що люди досі не хочуть звертатись за допомогою до спеціаліста з психічними проблемами. У нас і раніше не було культури звернення до психологів. Вважають, що, по-перше, фінансово не можуть собі цього дозволити, а по-друге, впораються з усім самостійно. Якщо відчувають потребу поговорити – говорять в кращому випадку з друзями, які

травмовані так само, як і вони. Нерідко можна почути думки на кшталт «війна нас не змінила, а лише винесла на поверхню те, якими ми є насправді». Це твердження є хибним, адже війна – це великий стрес. Українці мають розуміти, що чим швидше вони почнуть звертатися до психологів, тим менша ймовірність, що пізніше потребуватимуть психіатричного чи фармакологічного лікування [7]. З огляду на зазначене, необхідно проводити психологічні практики, брати участь у тренінгах, присвячених ментальному здоров'ю, ознайомитись з основними правилами першої психологічної допомоги, відвідувати заняття з психологом.

Спостерігається зміна психологічного клімату і в освітянських спільнотах. В умовах дистанційного навчання, коли здобувачі освіти та їхні родини змушені були змінити звичні умови життя, вибудувалися дещо відмінні від звичних проблеми та способи їхнього вирішення. Зокрема змінився формат спілкування з особистісного, контактного на особистісно-віртуальний, але використання телефонного та інтернет-зв'язку, навпаки, не зменшило, а розширило способи допомоги. Слід підкреслити, що процес відновлення у дітей проходить швидше ніж у дорослих, тому що вони, хоч і опосередковано, однак знаходяться в своїй віковій спільноті та їхня психіка має потужні резерви для саморегуляції та відновлення, ураховуючи те, що психіка дитини надзвичайно адаптивна, здатна опрацьовувати емоції та спонукає до відновлення організму, що потрапив у незвичні для себе умови (зміна місця проживання внаслідок окупації, довготривале дистанційне навчання, виснаження від постійної роботи з гаджетами, а для дорослих це ще й невпевненість щодо стабільності роботи та побутових проблем) [6, с. 33]. Важливою ланкою роботи за умов дистанційного навчання виступає застосування технік релаксації всіма учасниками освітнього процесу. Частину з них можна проводити під час занять або в укриттях, частину слід робити самостійно. Увага до ментального здоров'я та його збереження кожною особою стане запорукою стресостійкості як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Також необхідно освітню діяльність пов'язувати з набутками та розробками медичної галузі, зокрема, цікавим є й аспект щодо спрямованості сучасної медичної реформи на профілактику та протидію захворювань, пов'язаних із психічним перенапруженням та досліджень таких явищ у сфері освіти [1, с. 86-87].

Війна є надзвичайно потужним стресогенним фактором, що викликає широкий спектр психологічних реакцій. Тривалий хронічний стрес призводить до розвитку психологічної травми та ПТСР (посттравматичний стресовий розлад), які мають як індивідуальний, так і колективний характер. Колективна травма впливає на соціальну структуру суспільства, культурні норми та політичні процеси, створюючи довготривалі наслідки [3, с. 134]. Поширення психічних розладів унаслідок війни становитиме для держави та суспільства проблему й після її закінчення. Для психологічної реабілітації населення знадобиться досить тривалий час. Психічні розлади стимулюють розвиток важких соматичних хвороб, які можуть мати летальні наслідки (серцево-судинні, онкологічні). Важкі психічні розлади, такі як ПТСР, призводять до соціальної дезадаптації хворого, зменшують або нівелюють його працездатність, що відбивається на сім'ї, соціальному оточенні, економіці

країни. Є проблеми недостатнього кадрового, організаційного, методологічного забезпечення охорони психічного здоров'я; а також проблема соціально-психологічного порядку, а саме – неготовність значної частини наших співгромадян звертатися до фахівців навіть після виникнення явних проблем з психічним здоров'ям. Це зумовлено як певними стереотипами, так і недостатньою обізнаністю населення про роботу психологів, психотерапевтів тощо [4].

Отже, збереження ментального здоров'я допоможе підвищити стресостійкість, покращити настрій та продуктивність роботи. Для цього необхідно дотримуватись інформаційного контролю та обмежування впливу соціальних мереж; виробити емоційний контроль, опановуючи психологічні тілесні та арт-практики та робота з психологом, а також обмеження доступу до негативних новин. Необхідно виробити режим роботи та опанувати різні підходи до таймінгу справ. Важливими чинниками формування ментального здоров'я є тривалий постійний та якісний сон, режим харчування та вживання теплої їжі, білкових продуктів, обмеження солодкого та швидких вуглеводів. Вкрай важливо підтримувати зв'язки та якісну соціалізацію: спілкуватись з колегами, друзями, однолітками (для дітей та юнацтва), вміти «виговоритись, займатись хобі та спортом. Життя в умовах військового стану повинно допомогти виробити в собі додатковий ресурс відновлення та вміння виходити з травматичних подій з найменшими психологічними втратами.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Брагіна К., Наумик А., Ядловська О. Реформування системи охорони здоров'я: державно-управлінський та нормативно-правовий аспекти. *Розвиток сучасної науки: актуальні питання теорії та практики. Молодіжна наукова ліга*. Харків, 2023. С. 86–87.
2. Заушнікова М., Богатова К., Гук С. Ментальне здоров'я особистості під час воєнного стану. *Габітус.* 2025. Вип. 71. С. 167–170.
3. Непомняща Д. Вплив війни на емоційний стан та ментальне здоров'я особистості. Ментальне здоров'я, 2025. №4. С. 232–135. URL: https://journals.oneu.od.ua/index.php/mh/article/view/135/126.
4. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. *Національний інститут стратегічних досліджень.* URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny (Дата доступу: 10.04.2026).
5. Психологічний стан жінок під час війни: як зберегти ментальне здоров'я. URL: https://neuroflex.ua/blog/psyhologichnyj-stan-zhinok-pid-chas-vijny-yak-zberegty-mentalne-zdorovya/ (Дата доступу: 10.04.2026).
6. Сергієнко В. Ментальне здоров'я учнів в умовах війни: психолого-педагогічний аспект. *Наукова педагогічна думка.* 2024. Вип. 2 (118). С. 30–35.
7. Щирба О. Ментальне здоров'я під час війни: як піклуватися про себе та про інших. URL: https://www.sestry.eu/statti/mentalne-zdorovya-pid-chas-viyni-yak-pikluvatisya-pro-sebe-ta-pro-inshih (Дата доступу: 10.04.2026).
8. Ядловська О. Особливості міграційної хвилі українців-евакуантів у 2022 р. через військову агресію російської федерації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.*

Спеціальний випуск № 2. 2022. С. 188–203. URL: https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/804/701.

ТУРИЗМ

УДК 379.85:316.61

Світлана Смоляга
(Запоріжжя, Україна)

ВПЛИВ ТУРИСТИЧНИХ ПОДОРОЖЕЙ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТІСТІ

У роботі описано вплив туристичних подорожей на соціалізацію особистості. Туризм є не лише формою відпочинку, це також спосіб пізнавати культуру та суспільство. Потрапляючи в нове середовище, турист адаптується до незнайомих норм поведінки, цінностей та звичаїв, що розширює його світогляд. Завдяки обміну соціально-культурною інформацією між туристами відбувається взаємозбагачення. Туризм виконує низку соціальних функцій: пізнавальну, соціально-комунікативну, спортивну, естетичну, емоційно-психологічну, оздоровчу, творчу, паломницьку, а також функції релаксації та відновлення працездатності.

Ключові слова: *соціалізація особистості, туризм, туристичні подорожі, соціально-культурний простір, адаптація, соціальні функції туризму, комунікативні бар'єри, міжкультурна комунікація, розширення соціального простору.*

THE IMPACT OF TOURIST TRAVEL ON PERSONALITY SOCIALIZATION

Tourist travel has a significant impact on the socialization of the individual. Tourism is not only a form of recreation, but also a way of learning about culture and society. When entering a new environment, a tourist adapts to unfamiliar norms of behavior, values, and customs, which broadens their worldview. Through the exchange of socio-cultural information, mutual enrichment occurs among tourists. Tourism performs a number of social functions: cognitive, socio-communicative, physical (sport), aesthetic, emotional-psychological, health-improving, creative, pilgrimage, as well as relaxation and recovery.

Keywords: *personality socialization, tourism, tourist travel, socio-cultural space, adaptation, social functions of tourism, communication barriers, intercultural communication, expansion of social space.*

Функція соціалізації однією з основних для особистості задля входження у суспільство та успішного функціонування у ньому. Освоювати соціально культурний простір серед іншого допомагають туристичні подорожі, завдяки яким людина адаптується до нових норм поведінки та цінностей і в подальшому легше входить в інше соціально-культурне середовище. . Суспільство не просто оточує людину, а формує її світогляд, цінності та поведінку через систему соціальних зв'язків. Соціальна функція туризму відіграє ключову роль у житті сучасної людини, виступаючи потужним інструментом розвитку особистості, оздоровлення та соціалізації.

Функції туризму тісно пов'язані із соціальнокультурним розвитком суспільства, його ціннісними орієнтаціями й пріоритетами. Взаємозв'язок, проникнення та збагачення транснаціональних форм світової культури

відбувається у тому числі й завдяки обміну соціально-культурною інформацією між туристами. Соціокультурний потенціал туристичної сфери – це можливість задоволення нею соціально-культурних потреб людей у туристичних послугах [1]. Туризм є важливим чинником не лише економічного, але й соціально-культурного розвитку.

Зазначимо, що процес соціалізації людини не тільки відбувається впродовж всього її життя, але й протікає у різних сферах життєдіяльності. Особливий інтерес викликає соціалізація в сфері туризму. Адже саме завдяки останньому людина може отримати знання про культуру інших народів і територію їх проживання, про їх звичаї тощо, що дозволить шукати взаєморозуміння, компромісні рішення при розв'язанні політичних проблем, веденні бізнесу, і просто у спілкуванні. Важливим також є вивчення та адаптація іноземного досвіду, набутого в результаті туристичних подорожей, у системні суспільні програми розвитку конкретної країни чи регіону. Саме тому важливим є дослідження проблем соціалізації у сфері туризму та окреслити шляхи їх розв'язання [2]. Використання соціально-культурного потенціалу у туристичній сфері залежить від здатності забезпечувати пізнавальні, духовні, та комунікативні потреби особистості.

Соціалізація туризму як основа формування соціальної доктрини туризму базується на таких принципах як відповідальність, доступність, безпечність, збалансованість і конвергентність [6]. Принцип відповідальності у соціалізації туризму полягає у обов'язковому врахуванні можливих соціальних наслідків від впровадження та реалізації різних туристичних програм.

Туризм не повинен завдавати шкоди як навколишньому природному середовищу, так і місцевим спільнотам, а також має сприяти реалізації освітньо-виховної функції у межах соціально важливих видів туризму [3].

Забезпечення психологічної сумісності туриста та психоемоційного впливу навколишнього середовища є найважливішою умовою розвитку туристичної індустрії. Психоаналіз клієнта розглядається як основа формування стратегії маркетингу у сфері надання туристичних послуг, яка заснована на гармонізації виду та характеру послуги і психофізіологічних та світоглядних особливостей особистості. Реальність демонструє, що для підвищення ефективності діяльності турфірми необхідно знати про мотиваційну основу вибору потенційним клієнтом того чи іншого туристичного продукту, про його очікування від поїздки [4]. Туризм допомагає знімати психоемоційну напругу, відновлювати працездатність та розширювати світогляд, що безпосередньо впливає на якість життя.

Соціальні аспекти туризму яскраво проявляються вираження його сутності, як суспільного явища. Туризм, відповідає ознакам соціального явища: він є соціальною реальністю, виявляє себе у виконанні соціальних функцій (відновлення працездатності населення, раціональне використання робочого часу, забезпечення зайнятості та зростання рівня життя місцевого населення, задоволення потреб у пізнанні, відпочинку, розвагах та здійсненні функцій релаксації), засвідчує при цьому певні стани, зміни, взаємодію і потреби в туристичній сфері [5].

У місцях із розвиненою сферою туризму спостерігається зміна у суспільстві: відбувається переорієнтація робочої сили у професії, які пов'язані з туристичною діяльністю. Доведено, що за розвинених форм туризм сильно

впливає як на саму людину, так і на багато сфер його життя, а саме організацію праці та відпочинку, економічний і соціальний розвиток, перетворює середовище в регіоні, в якому розвивається [6]. Туризм таким чином є каталізатором соціальних змін. У сучасному світі туризм поєднує багато сфер життєдіяльності людини і впливає як на саму людину, так і на всі сфери її життя і на життя суспільства загалом, здійснюючи пізнавальну функцію.

Отже, характерною рисою сучасного туризму є чітко виражена соціальна спрямованість, що позиціонує туризм як особливу соціальну сферу економіки. Активний розвиток туризму здатний нівелювати диспропорції соціального-економічного розвитку, сприяти підвищенню продуктивності традиційних видів господарювання, збереженню культурної спадщини та автентичності регіонів [7].

У соціальному просторі будь-якої людини можна спостерігати достатньо типове співвідношення індивідуального «Я» та соціального «Ми». Особистість, яка входить до соціальної реальності, прагне зберегти свою унікальність, автономність, свободу, а, визначивши межі свого власного соціального простору, особистість прагне розширити їх, що призводить до ускладнення соціальної реальності, зростання соціальної напруженості.

Отже, одним із засобів сучасного світу, який особистість може використовувати для розширення меж власного соціального простору, є туризм [8]. Також необхідно туристичну діяльність пов'язувати з набутками та розробками медичної галузі, зокрема, цікавим є й аспект щодо спрямованості сучасної медичної реформи на профілактику та протидію захворювань, пов'язаних із психічним перенапруженням та досліджень таких явищ у сфері освіти [9].

Туризм сприяє подоланню соціальних і комунікативних бар'єрів, що заважають повноцінному відпочинку та взаєморозумінню. Соціальна адаптація в туризмі забезпечує гармонію між людиною, спільнотою та природою. Важливими принципами соціалізації в туризмі є відповідальність, доступність, безпечність. Туризм не повинен завдавати шкоди місцевим спільнотам чи природі та допомагає інтегруватися в суспільні процеси, набуваючи нових знань та досвіду в неформальній обстановці. Таким чином, подорожі стають засобом розширення особистого соціального простору, саморозвитку та пошуку компромісів у міжкультурному спілкуванні.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Поляничко А. Туризм як соціокультурне явище. *Інноваційна педагогіка.* 2022. Вип. 47. С. 262–265. URL: https://www.innovpedagogy.od.ua /archives/2022/47/51.pdf.

2. Феленчак Ю., Шевчук Л. Соціалізація в сфері туризму: особливості та напрямки вдосконалення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія: Економіка.* 2019. Вип. 21. С. 104–107. URL: https://tourlib.net /statti_ukr/felenchak.htm.

3. Голод А., Феленчак Ю., Графська О. Методологічні засади соціалізації туризму. *Економіка та суспільство.* 2021. Вип. 30. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-22. URL: https://economyandsociety.in.ua /index.php/journal/article/download/635/609/).

4. Худавердієва В. Соціально-психологічні аспекти розвитку туризму: вплив навколишнього середовища на психоемоційний стан туриста. *Вісник Донецького національного університету. Серія: Психологія і соціологія.* 2023. № 2(3). DOI: https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).9 https://jvestnik-psychological.donnu.edu.ua /article/view/16436.

5. Давидова М., Сердюк А. Соціальні аспекти туризму. *Вісник СНТ ННІ бізнесу і менеджменту ХНТУСГ.* 2020. Вип. 1. С. 92. URL: https://repo.btu.kharkiv.ua /bitstreams/61281918-3600-46a3-ba0b-18d8d68504c4/download.

6. Феленчак Ю., Графська О., Підвальна О. Туризм як сфера соціалізації людини: сутність і наукові підходи. *Інноваційна економіка*. 2021. № 1–2. С. 114–119. DOI: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.1-2.16. URL: http://inneco.org /index.php/innecoua/article/view/727).

7. Феленчак Ю., Графська О., Підвальна О. Туризм як сфера соціалізації людини: сутність і наукові підходи. *Інноваційна економіка.* 2021. № 1–2. С. 114–119. DOI: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.1-2.16. URL: http://inneco.org /index.php/innecoua/article/view/727).

8. Грабовець І. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. *Класичний приватний університет.* 2012. Вип. 53. С. 112. URL: https://soctech-journal.kpu.zp.ua/ archive/2012/53/53_2012.pdf.

9. Брагіна К., Наумик А., Ядловська О. Реформування системи охорони здоров'я: державно-управлінський та нормативно-правовий аспекти. *Розвиток сучасної науки: актуальні питання теорії та практики. Молодіжна наукова ліга.* Харків, 2023. С. 86–87.

Науковий керівник: ***Ядловська Ольга Степанівна,***
доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук,
кандидат історичних наук, доцент, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного.

УДК 379.85:316.61

Ольга Ядловська, Марія Кульбашна
(Запоріжжя, Україна)

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ТУРИЗМУ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У роботі досліджено вплив туристичних подорожей на процес соціалізації особистості. Визначено роль туризму як чинника формування соціального досвіду, розвитку комунікативних навичок та міжкультурної взаємодії. Обґрунтовано значення адаптації до нового соціально-культурного середовища та впливу психологічних аспектів туризму на особистість.

Ключові слова: *соціалізація особистості, туризм, туристичні подорожі, соціально-культурне середовище, адаптація, міжкультурна комунікація, соціальний досвід.*

THE ROLE OF THE SOCIAL FUNCTION OF TOURISM IN THE PROCESS OF PERSONALITY SOCIALIZATION

The paper examines the impact of tourist travel on the process of personality socialization. Tourism is considered as an important factor in the formation of social experience, the development of communication skills, and intercultural interaction. The study substantiates the significance of adaptation to a new sociocultural environment and highlights the influence of psychological aspects of tourism on an individual.

Keywords: *personality socialization, tourism, tourist travel, socio-cultural environment, adaptation, intercultural communication, social experience.*

Туризм виступає потужним інструментом інтеграції людини в суспільне життя та сприяє соціалізації особистості, а також адаптації до нових соціальних умов, адже під час туристичних подорожей відбувається засвоєння індивідом нових знань, соціальних норм, цінностей, встановлення міжособистісних контактів та надбання нових культурних цінностей регіону, який відвідано. Серед іншого туризм туризм сприяє залученню різних верств населення, у тому числі соціально незахищених, до активного життя, виконуючи функцію соціального інтеграції і водночас виступаючи як соціальний туризм. Також туризм дозволяє індивіду змінювати соціальні ролі, відновлювати життєві сили та здоров'я, що сприяє його успішному функціонуванню як члена суспільства.

Туризм – це складне багатоаспектне соціальне, культурне та економічне явище, функціонування і розвиток якого формує самостійний сектор світової економіки. Відоме гасло Всесвітньої туристичної організації «Де розвивається туризм – відступає бідність» є актуальним для багатьох держав, в тому числі й України. Адже туризм – це специфічна сфера людської діяльності, яка мотивує до пізнання світу з практично невичерпними туристичними ресурсами, яку називають «виробництво без виробництва». Соціальний підхід трактує туризм як вид активного відпочинку з метою відновлення здоров’я та працездатності та акцентує на доступності повноцінного відпочинку для усіх категорій громадян. Зазначені підходи не суперечать один одному і відображають різні

сторони функціонування туризму як складного і багатоаспектного явища [7]. Туристичні подорожі створюють умови для розширення індивідуального досвіду, сприяють глибшому розумінню культурного різноманіття світу та активізують процеси соціалізації.

Інституційні функції туризму можна віднести до двох основних функціональних груп. Перша — суспільно детерміновані функції, що диктуються потребами в системному розподілі соціальних завдань туризму за різними сферами життєдіяльності суспільства з урахуванням їхньої специфіки: функція систематизації та концентрації туристських потреб, інтересів й ціннісних установок під впливом глобалізації; функція забезпечення міжінституційних взаємодій з метою організації туристичної діяльності; функція забезпечення туристських комунікацій. Друга — внутрішньо інституціональні функції, зумовлені власними потребами сфери туризму у відтворенні та розвитку: функція соціальної нормотворчості, реалізована в межах туристичної діяльності; функція регуляції та контролю у сфері туристських взаємодій (система стандартизації та сертифікації); функція організації та управління туристським процесом [6].

Основою соціалізації туризму є туристичний потенціал певної території, який формується не лише природними та історико-культурними туристичними ресурсами і туристичним попитом на них, а й наявністю туристичних підприємств та організацій із кваліфікованим персоналом, який може забезпечити соціальну доступність наявних туристичних ресурсів і об'єктів. Оскільки туристичні потоки мають не лише внутрішньодержавне, а й міжнародне походження, то процеси соціалізації туризму неодмінно зазнають інтенсивного впливу глобалізаційних чинників. Поряд із цим власне унікальність туристичної привабливості певної території, її регіональний аспект, є важливою цінністю, роль якої не нівелюється у процесі здійснення туристичної діяльності та має важливе соціальне значення. Таким чином, на соціалізацію туризму одночасно з глобалізацією здійснюють вплив і процеси регіоналізації, практичним втіленням яких є формування регіональних туристичних брендів [2]. Ключовою цінністю, яка має враховуватися на всіх рівнях реалізації соціальної доктрини туризму, є людиноцентризм, адже людина як споживач туристичних послуг і працівник сфери туризму є найважливішим елементом функціонування сучасних туристичних систем [2]. Перебуваючи у новому соціально-культурному середовищі, людина стикається з іншими моделями поведінки, системами цінностей і нормами взаємодії. Це зумовлює необхідність адаптації, яка, своєю чергою, стимулює розвиток гнучкості мислення, комунікативних умінь і здатності до міжкультурного діалогу. Таким чином, туристична діяльність сприяє не лише накопиченню знань, а й трансформації соціального досвіду особистості.

Соціалізація особистості в процесі туристично-рекреаційної діяльності залежить від багатьох факторів, таких як вид діяльності, тривалість подорожі, вік людини, її інтереси та особистісні якості. Отже, специфіка туристично-рекреаційної діяльності соціальних працівників обумовлена наступними факторами (категорією людей на яку вона направлена; потребами людей; цілями, які передбачає ця діяльність, а також тривалістю), які впливають на процес її організації. В сучасному суспільстві сім’я стає основним споживачем рекреаційних послуг. До рекреаційних потреб сім’ї відносяться потреби: у

вихованні та зміцненні здоров'я дітей; у відпочинку в канікулярний час учнів; у відновленні здоров'я одного з членів сім'ї, коли особисті потреби інших її членів відходять на другий план; потреба в житлі, розрахованому на проживання у ньому не однієї людини або групи не пов'язаних один з одним людей, а сім'ї [1]. У цьому контексті туристичні подорожі виконують важливу функцію соціалізації, розширюючи межі індивідуального соціального простору. Не менш значущим є дослідження поведінки туриста як споживача послуг. Вибір туристичного продукту визначається індивідуальними потребами, попереднім досвідом та очікуваннями.

У сучасних умовах трансформації соціально-економічного середовища особливої актуальності набуває питання забезпечення рівного доступу всіх категорій населення до туристичних послуг. Інклюзивний та безбар'єрний туризм розглядається не лише як складова соціальної політики держави, а й як важливий чинник сталого розвитку національної економіки та регіональних туристичних систем. Його впровадження спрямоване на подолання соціальної ізоляції, розширення мобільності населення та формування доступного суспільного простору. У межах означеної проблематики доцільним є визначення соціально-економічне значення інклюзивного та безбар'єрного туризму для України, що проявляється в таких ключових напрямах. У цілому, розвиток інклюзивного туризму виступає стратегічним напрямом модернізації туристичної сфери України, що поєднує соціальну, економічну та іміджеву складові і є ключовим чинником забезпечення доступності, конкурентоспроможності та сталого розвитку туристичної галузі [8].

Європейський досвід демонструє, що ефективне поєднання реабілітації та туризму можливе лише за умов міжсекторальної взаємодії – між охороною здоров'я, соціальною сферою, туризмом та інфраструктурним розвитком. Важливою передумовою успішної реалізації таких підходів є наявність чіткої нормативної бази, державної підтримки та системи контролю якості послуг. У післявоєнному контексті інклюзивний туризм розглядається як складова частина системи реінтеграції та підтримки ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших соціально вразливих груп. Особливого значення набувають питання, присвячені використанню рекреаційного потенціалу територій для відновлення людського капіталу, зокрема дослідження у сфері медико-реабілітаційного та військового туризму [3].

Практика використання туризму для посилення неформальних контактів дає змогу розглядати його як інструмент психологічної адаптації й соціальної інтеграції переміщених осіб, вразливість котрих зумовлена вимушеною втратою постійного місця проживання та переселенням в інші регіони країни через збройну агресію російської федерації. Зважаючи на зазначене, альтернативна форма туризму – волонтерський туризм є важливим інструментом для соціальної інтеграції цієї категорії населення. Волонтерський туризм це багатогранне явище, що поєднує в собі ознаки таких видів туризму, як екотуризм, сталий туризм, альтернативний туризм, пригодницький туризм, культурний туризм тощо. Його характеристиками є безоплатність, добровільність, соціальна спрямованість та корисність для суспільства [4]. Необхідно враховувати також , що через агресію РФ та подальші процеси евакуації, вимушеної міграції українців, Україна стикнулась із демографічною кризою та продовженням тієї кризи, яка відбувалась до

війни (скорочення та старіння населення – зростання середнього віку, зменшення народжуваності) [9, с. 198]. Важливу роль у розвитку сучасного українського суспільства відіграє рекреаційна функція туризму, спрямована на відновлення фізичних, духовних та розумових сил людини шляхом відпочинку, туризму, лікування та оздоровлення та профілактики захворювань. Також рекреаційна функція сприяє забезпеченню соціально-виховної мети – розвитку особистості, культурному збагачення, вихованню дбайливого ставлення до природи та економічної – розвитку туристичної індустрії, створенню робочих місць, власне використанню рекреаційних ресурсів.

Соціальний туризм можна вважати одним з найефективніших елементів та напрямів дієвої соціальної політики держави. Однак, низка факторів, які стримують його розвиток –інфраструктурні, соціально-економічні, ментальні – все ще перешкоджають повномірному використанню його як механізму розбудови здорового та соціально відповідального суспільства. Соціальний туризм є не тільки механізмом забезпечення права на відпустку і свободу подорожей малозабезпечених верств населення, але й ресурсом забезпечення продуктивної зайнятості населення території, інструментом регіонального розвитку, механізмом формування позитивного іміджу й популяризації дестинації. Розвиток рекреації та туризму виступає важливим пріоритетом соціально-економічного розвитку України, вагомим чинником та національної економіки, суттєво впливаючи й на розширення можливостей людського розвитку, і розв'язання соціальних проблем населення, зокрема забезпечення оздоровлення та відпочинку населення, проведення змістовного дозвілля [5].

Отже, туристичні подорожі є ефективним інструментом соціалізації особистості. Вони сприяють формуванню комунікативних навичок, розвитку міжкультурної взаємодії, розширенню світогляду та накопиченню соціального досвіду. Туризм забезпечує гармонізацію взаємодії людини з соціальним середовищем і відіграє важливу роль у становленні сучасної особистості, зокрема, важливу роль відіграє міжкультурна комунікація та ознайомлення зі звичаями та традиціями культур, вміння відновлюватись у травматичних подіях, запозичувати досвід інших, зміна соціальних ролей, розвиток адаптації до нових умов, отримання психологічної підтримки від надавачів туристичних послуг. **С**лід зазначити, що і приймаюча сторона, тобто суб’єкти туристичних послуг теж є учасниками процесів соціалізації та ресоціалізації, що може бути предметом розгляду у подальших наукових дослідженнях.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Віцукаєва К. Соціалізація особистості в контексті туристично-рекреаційній діяльності: теоретичний аспект. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2025. №1. С. 23–28. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/12528/3.%20Vitsukaieva.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

2. Голод А., Феленчак Ю., Графська О. Методологічні засади соціалізації туризму. *Економіка та суспільство.* 2021. № 30. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-22.

3. Дідух Я. Розвиток інклюзивного туризму в умовах післявоєнної трансформації країни. *Економіка та суспільство.* 2025. Вип. 73. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-39.

4. Кирилюк І., Чвертко Л. Волонтерський туризм як інструмент соціальної інтеграції. *Економічні горизонти.* 2023. № 1(23). С. 80-91**.** URL: http://eh.udpu.edu.ua/article/view/2733627**.**

5. Носирєв О. Соціальний та інклюзивний туризм в системі соціально-економічного розвитку держави. *Вісник Приазовського державного технічного університету.* 2024. Т 11. Вип. 11. DOI: https://doi.org/10.31498/2617-2038.2024.11.312095.

6. Степанов В., Божко Л. Туризм яксоціально-культурний інститут. *Культура України.* 2022. № 78. С. 45-52. DOI: https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.05.

7. Феленчак Ю., Графська О., Підвальна О. Туризм як сфера соціалізації людини: сутність і наукові підходи. *Інноваційна економіка.* 2021. № 1–2. С. 114-119. DOI: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.1-2.16

8. Шелеметьєва Т., Жужевич В. Інклюзивний та безбар'єрний туризм у сучасному суспільстві: теоретичні засади та значущість. *Підприємництво і торгівля.* 2025. № 47. С. 166-176. **URL:** file:///C:/Users/PK/Downloads/2201-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2162-1-10-20260406%20(3).pdf.

9. Ядловська О. Особливості міграційної хвилі українців-евакуантів у 2022 р. через військову агресію російської федерації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск № 2. 2022. С. 188–203.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147:37.013.42

Олена Доманова
(Харків, Україна)

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СПІЛКУВАННЯ В СТУДЕНТІВ ПРИ КОМПЕТЕНТНІСНО ОРІЄНТОВАНОМУ ПІДХОДІ В УМОВАХ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається актуальність формування навичок комунікації між студентами в умовах особисто-орієнтованої освіти, що є одним із пріоритетів навчального процесу. Аналізується суть потреби в комунікації, комунікативних навичках і здібностях, розглядаються різні види занять.

***Ключові слова**. Компетентність, компетенція, мотивація, ціннісна орієнтація, самореалізація, політкультура, інтерактивність.*

DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS THROUGH A COMPETENCY-BASED APPROACH IN THE CONTEXT OF LEARNER-CENTERED EDUCATION

The article discusses the relevance of the formation of skills communication among students in the conditions of person-centered education as one of the priorities of the educational process. The essence of the need for communication, communication skills and abilities are analyzed, various forms of classes are considered.

***Keywords:** competence, competence, motivation, value orientation, self-realization, political culture, interactivity.*

Зростаючі потреби в спілкуванні та між країнами та людьми з різними мовами та культурними традиціями, нова освітня система в Україні вимагають суттєвих змін у підході до викладання, оновлення змісту та методів навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах. Знання іноземних мов є важливою передумовою для особистих, культурних, професійних та економічних контактів. Оновлення цілей та змісту навчання обумовлює освітніх технологій, які ґрунтуються на результатах сучасних психолого-педагогічних та методологічних досліджень. Вони розглядають навчання іноземних мов як процес особистісного розвитку студентів в контексті «полілогу культур». Навчальний процес має бути спрямований не на механічне засвоєння студентами певної суми знань, а на засвоєння знань із творчим підходом, появи потреби в самостійному опануванні знань, інформації [1; 5]

Навчання сучасних іноземних мов повинно відповідати потребам міжнародного спілкування. Національна Доктрина розвитку освіти в Україні наголошує на важливості опанування іноземної мови як засобу комунікації, що має на меті набуття учнями відповідних умінь і навичок.

Усі ці обставини викликали необхідність переглянути деякі підходи до навчання, проаналізувати фактори, що гальмують підвищення якості та формування життєспроможності особистості. Звідси з'явилося поняття

компетентностей та компетентнісно орієнтованого підходу. Треба розрізняти терміни « компетентність» та «компетенція». Компетенція в перекладі з латині означає коло питань , щодо яких людина добре обізнана, познала їх і має досвід. Компетентність у визначеній галузі − це поєднання відповідних знань і здібностей, що дозволяють обґрунтовано судити про сферу й ефективно діяти в ній. Компетентність, являючи собою широке поняття, містить у собі:

- когнітивну й операційно-технологічну складові;
- мотиваційну, етичну, соціальну і поведінкову складові;
- результати навчання (знання і вміння);
- систему ціннісних орієнтацій.

Сучасна соціально-педагогічна система покликана забезпечити досягнення таких освітніх результатів, які б відповідали цілям розвитку особистості й сучасним вимогам суспільства.

Щоб гідно жити в сучасному суспільстві, особистість повинна бути компетентною в різних сферах діяльності.

Компетентне ставлення особистост і до життя означає: потребу в самопізнанні, саморозумінні, самореалізації у різних видах творчої діяльності; володіння науковими знаннями про сутність «я»; усвідомлення, організацію свого життєвого шляху, особистісного розвитку; проблемне бачення свого життя; здатність до об'єктивної оцінки рівнів, сфер і меж поширення своє ї життєвої активності, високу культуру споживання; відповідальне ставлення до свого життя, здоров**'я;** культуру фізичного розвитку, етичне осмислення свого життя [3]

Звідси виділяють наступні ключові компетентності:

- пізнавальна (навчальні досягнення, уміння навчатися і оперувати \ знаннями);
- особистісна (розвиток індивідуальних здібностей, талантів);
- самоосвітня;
- полікультурна;
- інформаційна;
- продуктивної творчої діяльності;
- комунікативна, яка є однією з основних при оволодінні іншомовним спілкуванням.

Комунікативна компетентність – це вміння особистості спілкуватись, що є надто складним процесом. І, як засвідчує практика, сформованість мовних навичок ще забезпечує його успішної реалізації. Уміння адекватно їх використовувати – це інший важливий стан у навчальному процесі. Причому практика навчання знає багато випадків, коли студент володіє мовним матеріалом у навчальних умовах, проте у реальних умовах відчує значні труднощі, пов'язані з так званим психологічним бар'єром, який заважає підтримувати спілкування [2; 4].

Це − психологічна неготовність до спілкування, основними причинами якого є: невміння ініціювати спілкування, невпевненість у власних можливостях формувати висловлювання, побоювання допустити помилок, б відсутність або недостатність мовленнєвої практики.

Все це говорить про те, що на заняттях студентів треба вчити спілкуватися, тобто формувати психологічну готовність до нього. Але щоб найкраще

вивчити іноземну мову й навчитися спілкуватися, треба щоб виникало задоволення від навчання. Для цього потрібно створити необхідні умови і побачити в кожному студентові особистість.

Реалізація цього можлива лише в контексті особистісно орієнтованого навчання, що має гуманістичне підгрунтя. Для того, щоб якнайкраще розвинути в собі інтелектуальну, емоційну та соціальну сфери, уміння користуватися мовою, необхідно звернутися до інтерактивного навчання.

Студенти починають уміти користуватися мовою, коли їхня увага зосереджується на передачі та отриманні інформації, що є цікавою для обох сторін. Це і є інтерактивність.

Інтерактивність включає в себе не тільки вираження своїх власних думок, а й сприйняття і розуміння думок інших. Студенти навчаються слухати інших, розмовляти з іншими, обмінюючись значенням у спільному контексті. Учасники виробляють власні інтерпретації значення крізь таке спілкування, що завжди розуміється в контексті, фізичному або дослідному, з невербальними підказками, які сприяють більш ніж точному розумінню.

На долю творчості викладача припадає створення або стимулювання створення студентами таких типів ситуації, в яких спілкування природно розквітає і в яких студенти можуть вживати для реального спілкування те, що вони вивчають у більш формальній формі.

Використання інтерактивності в час вивчення іноземної мови сприяє збагаченню словникового запасу студентів шляхом роботи з аутентичним мовним матеріалом, слухаючи або читаючи , беручи участь у різноманітних дискусіях, інсценуваннях, спільних завданнях по розв'язанню проблем. При інтерактивному спілкуванні студенти можуть використовувати свої мовні надбання – все, що вони вивчили на заняттях або здобули в процесі обміну, близькому до реального життя, де висловлення своєї думки є важливим для них. Таким чином вони набувають досвіду у мовленні, що базується на початому матеріале, і в створенні спілкування, що передає їх наміри.

Упровадження інтерактивних технологій висуває певні вимоги також до структури занять. Це є мотивація, і повідомлення теми заняття та очікування результатів, і подання необхідної інформації, і інтерактивна вправа, що є центральною частиною заняття, а найголовніше − підбити підсумки та оцінювання роботи на занятті.

Залежно від мети заняття і форм організації навчальної діяльності студентів інтерактивні технології поділяють на такі типи: дискусія, парна робота, «мозковий штурм», робота в групах.

Таким чином, інтерактивність є основною із провідних технологій, які використовуються у комунікативно-компетентнісному підході навчання іноземної мови.

Для створення умов для інтерактивності на занятті потрібно враховувати наступні принципи: автоматизм, внутрішня мотивація, стратегічні навики, готовність до ризику, розумне ставлення до помилок.

Головними рисами інтерактивного навчання в умовах комунікативно-особистісного підходу, які доводять його важливість, є двобічний характер, спільна діяльність викладача і студента, керівництво процесу викладачем, різноманітність форм, мотивація та її зв'язок з реальним життям, інформаційна

програма, цілісність та єдність, виховання та розвиток особистості студентів одночасно з процесом засвоєння нових знань.

Таким чином, впровадження різноманітних інтерактивних технологій у процес навчання дає можливість використання різноманітних форм проведення занять:

- робота з аутентичним матеріалом (обговорення та прослуховування газет, журналів, листів, інструкцій та різноманітних товарів, меню, географічних карт, перегляд відео), що є гарною базою для дослідницьких проектів, відтворена в ситуації рольової гри з проблемним компонентом;
- інсценування, ток-шоу, «блошині ринки»;
- співбесіди при прийомі на роботу ;
- повідомлення про новини із власними коментарями;
- презентації, фестивалі, зустрічі;
- читання поезії, складання діалогів театральних постанов, пародій;
- написання оповідань, віршів, п'єс, сценаріїв, статей, листів до реально існуючої людини тощо.

Останнім часом, коли багато йдеться про компентнісно-орієнтований підхід у системі особистісно орієнтованого навчання, інтерактивні технології є найбільш ефективними, а подеколи й просто незамінними для розвитку пізнавального інтересу на заняттях іноземної мови. Автоматично викладач при цьому вибирає демократичний стиль керівництва, активні методи навчання, особистісний і диференційований підхід до кожного студента, повагу до його позицій, висновків, думок, інтересів, що, у свою чергу, веде до високого відсотка засвоєння матеріалу, розширення пізнавальних можливостей, інтерес до роботи впродовж усього заняття.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція навчання другої іноземної мови в загальноосвітніх навчальних закладах. *Книга вчителя іноземної мови: довід.-метод. вид.* / упоряд. О. Я. Марченко. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2015. 160 с.
2. Коваленко О. Вступ. Загальні положення. *Книга вчителя іноземної мови: довід.-метод. вид.* / упоряд.: О. Я. Коваленко, І. П. Кудіна. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 240 с.
3. Гушлєвська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. *Шлях освіти.* 2004. № 3. С. 22–24.
4. Ніколаєва С. Сучасні підходи до викладання іноземних мов. *Іноземні мови в начальних закладах.* 2001. №1. С. 50–51.
5. Регіональна програма «Компетентісно − орієнтований підхід до навчально-виховного процесу». URL: hhtt //www. ocvita- ua. net/ school/technol/641/.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ/СВЕДЕНЬЯ ОБ АВТОРАХ/ INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:

Radu Galina – asist.univ., Academy of Economic Studies of Moldova, Chisinau, Moldova.

Valentina Capaţina – Associate Professor, Academy of Economic Studies of Moldova, Chisinau, Moldova.

Атаманчук Ніна Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри кризової психології Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна.

Брель Ольга Володимирівна – старший науковий співробітник відділу «Музей Богдана Хмельницького» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», м. Чигирин, Україна.

Вовкодав Олександр Сергійович – здобувач освіти ІІ курсу спеціальності 015 «Професійна освіта» (Цифрові технології)» Університету Григорія Сковороди в Переяслав, м. Переяслав, Україна.

Доманова Олена Василівна – старший викладач кафедри Романо-германської філології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна.

Зеленська Віолета Ігорівна – здобувач освіти IV курсу, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.

Кудрявцева Оксана Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.

Кужелева Марія Віталіївна – здобувач освіти IV курсу,Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.

Кульбашна Марія Андріївна – здобувач освіти IV курсу, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, м. Запоріжжя, Україна.

Макарчук Надія Йосипівна – в.о. головного зберігача фондів, Національний заповідник «Замки Тернопілля», м. Збараж, Україна.

Макарюк Віта Володимирівна – завідувач філіалу «Холодний Яр» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», м. Чигирин, Україна.

Пискун Ольга Олександрівна – завідувач відділу «Музей Богдана Хмельницького» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», м. Чигирин, Україна.

Поліщук Гліб Андрійович – здобувач освіти IV курсу, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.

Пономаренко Денис Олегович – здобувач освіти IV курсу, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.

Сидоренко Кіріл Валерійович – здобувач освіти IV курсу, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.

Смоляга Світлана Олексіївна – здобувач освіти IV курсу, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, м. Запоріжжя, Україна.

Хвіст Микола Юрійович – здобувач освіти IV курсу, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.

Цвях Наталія Василівна – науковий співробітник, Національний заповідник «Замки Тернопілля», м. Збараж, Україна.
Ядловська Ольга Степанівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, м. Запоріжжя, Україна.

Збірник наукових праць
«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. матеріалів XLVI Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 30 травня 2026 р.). Переяслав, 2026. Вип. 46. 122 с.

ВИПУСК 46

Враховуючи свободу наукової творчості, редколегія приймає до друку публікації та статті тих авторів, думки яких не в усьому розділяє.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Передрук і відтворення опублікованих матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи».

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Адреса оргкомітету:
08401, Київська обл., м. Переяслав,
вул. Сухомлинського, 30, (к. 221)
humanitarica@gmail.com

Матеріали конференції розміщені на сайті:
http://humanitarica.webnode.com.ua/

Укладачі: В.О. Вовкодав, І.В. Гайдаєнко

Формат 60х84 1/16
Ум.друк.арк. 9.0